

Kış
Winter
Зима

Yıl / Year / Год

2024

Sayı / Issue / Номер

64

KARADENİZ

ISSN: 1308-6200

<http://dergikaradeniz.com>

ULUSLARARASI
BİLİMSEL DERGİ

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

SAHİBİ / OWNER / УЧРЕДИТЕЛЬ

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA
(+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF / ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Ardahan University

REDAKSİYON / REDACTION / РЕДАКЦИЯ

TÜRKÇE / TURKISH / ТУРЕЦКИЙ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan University)

İNGİLİZCE / ENGLISH / АНГЛИЙСКИЙ

Dr. Eray KARA (Giresun University)

RUSÇA / RUSSIAN / РУССКИЙ

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Kars Kafkas University)

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDANCE ADDRESS / АДРЕС ДЛЯ КОРРЕСПОНДЕНЦИИ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE
Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

TEKNİK DESTEK / TECHNICAL SUPPORT / ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА**A. Alper ALTINKAYNAK**Tel: +996 709 364 880 (Whatsapp / Telegram)
dergikaradeniz@gmail.com / karadeniz@kulturaajans.com**EDİTÖRLER / EDITORS / РЕДАКТОРЫ**

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK ORCID: 0000-0003-1105-0479 erdoganaltinkaynak[@]ardahan.edu.tr	Halk Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ ORCID: 0000-0002-6682-8455 bayramdurbilmez[@]gmail.com	Aşık Edebiyatı Nevşehir Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Rezan KARAKAŞ ORCID: 0000-0001-9138-3825 rezankarakas[@]hotmail.com	Halk Edebiyatı Siirt Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ceval KAYA ORCID: 0000-0002-6872-6145 cevalkaya[@]ardahan.edu.tr	Eski Türk Dili Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ahmet BURAN ORCID: 0000-0002-8430-1008 buran.ahmet[@]gmail.com	Dil- Dilbilim Fırat Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK ORCID: 0000-0001-8386-0062 c.bahattin[@]gmail.com	Arkeoloji İğdir Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ ORCID: 0000-0002-4275-2417 aleqsandre.m[@]gmail.com	Gürcü Dili ve Edebiyatı Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Giorgi SOSIASHVILI ORCID: 0000-0002-2406-8662 Giorgisosiashvili[@]gmail.com	Gürcistan Tarihi Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Remzi KILIÇ ORCID: 0000-0002-2815-6360 kilicremzi[@]gmail.com	Tarih Erciyes Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU ORCID: 0000-0002-6211-8114 telliogluibrahim[@]gmail.com	Tarih Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ ORCID: 0000-0001-5829-8557 roinkav[@]gmail.com	Yakıncağ Tarihi Kars Kafkas Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Enver SARI ORCID: 0000-0002-7623-6832 enversari[@]hotmail.com	Psikoloji Giresun Üniversitesi Türkiye

Prof. Dr. Enver TÖRE ORCID: 0000-0002-2074-3608 entor[@]artvin.edu.tr	Tiyatro Artvin Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ ORCID: 0000-0001-7600-273X fbasbug[@]gmail.com	Sanat Tarihi Akdeniz Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA ORCID: 0000-0003-0260-7538 harundemirkaya[@]hotmail.com	Yönetim ve Strateji İstanbul Arel Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Yakup ÇELİK ORCID: 0000-0001-9252-8221 ycelik1234[@]gmail.com	Yeni Türk Edebiyatı İstanbul Kültür Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN ORCID: 0000-0003-3801-7989 gh.golkarian[@]gmail.com	İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Yakın Doğu Üniversitesi KKTC
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA ORCID: 0000-0002-4688-0651 layli.ukubaeva[@]manas.edu.kg	Kırgız Dili ve Edebiyatı Manas Üniversitesi Kırgızistan
Prof. Dr. Remzi DEVLETOV ORCID: 0000-0002-1521-0305 remzidevletov[@]mail.ru	Rus Dili ve Edebiyatı Kırım Tatar Devlet Milli Tiyatrosu Rusya
Prof. Dr. Elena ARABADJI ORCID: 0000-0002-7549-9673 olena.arabadji[@]gmail.com	Ukrayna Dili ve Edebiyatı Melitopol Devlet Üniversitesi Ukrayna
Prof. Dr. Sibel CENGİZ ORCID: 0000-0002-3582-5454 sibalcengiz[@]ardahan.edu.tr	İktisat Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ahmet İÇLİ ORCID: 0000-0002-7478-7518 ahmet.icli[@]batman.edu.tr	Eski Türk Edebiyatı Batman Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Batır MATYAKUBOV ORCID: 0000-0003-1561-2969 batir.matyakubov[@]mail.ru	Müzikoloji Özbekistan Devlet Konservatuarı Özbekistan
Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN ORCID: 0000-0001-6694-1346 alp7501[@]gmail.com	Eğitim Bilimleri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Halis Adnan ARSLANTAŞ ORCID: 0000-0002-5289-9017 haarslantas[@]gmail.com	Eğitim Bilimleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Ergali ESBOSUN ORCID: 0000-0002-5477-2116 ergaliesb[@]mail.ru	Kazak Dili ve Edebiyatı Abay Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi Kazakistan
Doç. Dr. Faig ELEKBERLİ ORCID: 0000-0002-8865-568X faikelekber[@]gmail.com	Felsefe Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Azerbaycan

<p>Doç. Dr. Mehmet TEYFUR ORCID: 0000-0001-7573-0241 teyfur1965[@]gmail.com</p>	<p>Felsefe Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Semra ÇEVİK ORCID: 0000-0001-5291-243X semracevik[@]yahoo.com</p>	<p>Resim Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Caner ÇİÇEKDAĞI ORCID: 0000-0001-6138-363X ccicekdagi[@]gmail.com</p>	<p>Felsefe Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Zafer AYKANAT ORCID: 0000-0003-3160-933X zaferaykanat[@]ardahan.edu.tr</p>	<p>İşletme Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Ömer BİLEN ORCID: 0000-0001-7198-8421 omer.bilen[@]btu.edu.tr</p>	<p>İstatistik, Nicel Karar Yöntemleri Bursa Teknik Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Sedat BAHADIR ORCID: 0000-0002-1018-016X Sedat.bahadir[@]artvin.edu.tr</p>	<p>Folklor Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Yrd. Doç. Dr. Azamat MAKSÜDUNOV ORCID: 0000-0002-5010-513X azamat.maksudunov[@]manas.edu.kg</p>	<p>Pazarlama Kırgız Türk Manas Üniversitesi Kırgızistan</p>
<p>Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ ORCID: 0000-0002-5110-5334 arifcemtopuz[@]ardahan.edu.tr</p>	<p>Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Dr. Şelale RAMAZANOVA ORCID: 0000-0002-3252-6504 shramazan18[@]gmail.com</p>	<p>Rus Dili ve Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA ORCID: 0000-0003-2572-2264 kalaarif[@]hotmail.com</p>	<p>Sosyoloji Munzur Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN ORCID: 0000-0003-1840-6562 kutayustun[@]ardahan.edu.tr</p>	<p>Uluslararası İlişkiler Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI ORCID: 0000-0003-1840-6562 samipataci[@]ardahan.edu.tr</p>	<p>Sanat Tarihi Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Dr. Okan ÖZKARA ORCID: 0000-0003-1840-6562 okanozkara[@]ardahan.edu.tr</p>	<p>Yeni Türk Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD / РЕДКОЛЛЕГИЯ

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ Maltepe Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-6627-3042 r_korkmaz[@]hotmail.com
Prof. Dr. Faruk ÇOLAK Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-5438-8432 fcolak[@]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-7045-2510 hikmetkoras[@]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-9116-9706 karadavutz[@]yahoo.com
Prof. Dr. İhsan BULUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-4873-3479 ihsanbulut[@]akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ Marmara Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0003-4179-7645 altas68[@]gmail.com
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ Giresun Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-9997-8898 betul.karagoz[@]giresun.edu.tr
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLINA Rusya Bilimler Akademisi / Rusya	ORCID: 0000-0001-5755-8687 alfina2003[@]yandex.ru
Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV İlimler Akademisi / Kırgızistan	ORCID: 0000-0002-3036-9744 sulaymankayipov[@]hotmail.com
Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSI Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0001-7814-2103 nikoaxal[@]gmail.com
Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0002-3975-2723 vasilmosiashvili[@]gmail.com
Prof. Dr. Baltabay ABDİGAZİULI Abay Üniversitesi / Kazakistan	ORCID: 0000-0002-4191-0831 b.abdigazilulif[@]mail.ru
Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi / Azerbaycan	ORCID: 0000-0002-9708-7055 seyfeddin_rzasoy[@]mail.ru

BASKI / PRESS / ИЗДАТЕЛЬСТВО

Step Digital
1420 Cadde No 58/5
06378 İvedik – OSB Yeni Mahalle/ANKARA
Tel: 0312 3958571 - Sertifika No: 47479

DİZİNLER / INDEXES / ИНДЕКСЫ

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Index Copernicus (ICI World of Journals), Russian Science Citation Index, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Modern Language Association, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD), Open Academic Journals Index ve Google Scholar tarafından indexlenmektedir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Yazar Author Автор	Başlık Title Заглавие	Sayfa Page Страницы
Levent KÜÇÜK	OSMANLI SAVUNMA VE LOJİSTİK SİSTEMLERİ BAĞLAMINDA 1828-29 SAVAŞININ OKUNMASI THE ANALYSIS THE WAR OF 1828-29 IN THE CONTEXT OF OTTOMAN DEFENSE AND LOGISTICS SYSTEMS 1828-29 ГОДЫ: АНАЛИЗ ВОЙНЫ В КОНТЕКСТЕ ОСМАНСКИХ ОБОРОНИТЕЛЬНЫХ И ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ	1-14
Hafize DİNDAROĞLU Zühal DİNDAROĞLU Kubilay GEÇİKLİ	THE INTERACTION OF KNOWLEDGE WITH INDUSTRY, SOCIETY AND THE INDIVIDUAL IN PAULO COELHO'S "THE ALCHEMIST" PAULO COELHO'NUN "SİMYACI" ESERİNDE BİLGİNİN ENDÜSTRİ, TOPLUM VE BİREY İLE ETKİLEŞİMİ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЗНАНИЯ С ПРОМЫШЛЕННОСТЬЮ, ОБЩЕСТВОМ И ЛИЧНОСТЬЮ В «АЛХИМИКЕ» ПАУЛО КОЭЛЬО	15-24

Çağdaş KEÇECİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE ÖZBEK TÜRKÇESİ DEYİMLERİNİN YALANCI EŞDEĞERLİLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME A STUDY ON THE FALSE EQUIVALENCE OF TÜRKİYE TURKISH AND UZBEK TURKISH IDIOMS ИССЛЕДОВАНИЕ ЛОЖНОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ТЮРКСКИХ И УЗБЕКСКО-ТУРЕЦКИХ ИДИОМ	25-32
Ahmet TURAN	TURKIYE-RUSSIA RIVALRY IN THE FIRST KARABAKH WAR: ANKARA'S HANDICAPS BİRİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NDA TÜRKİYE-RUSYA REKABETİ: ANKARA'NIN HANDİKAPLARI СОПЕРНИЧЕСТВО МЕЖДУ ТУРЦИЕЙ И РОССИЕЙ В ПЕРВОЙ КАРАБАХСКОЙ ВОЙНЕ: ТРУДНОСТИ АНКАРЫ	33-47
Merve BİLGEN İŞİK Münevver DAĞGÜLÜ	KÜLTÜREL SÜREKLİLİĞİN İZİNDE: KAYSERİ KENT DOKUSUNDA SELÇUKLU DÖNEMİ MİRASI ON THE TRAIL OF CULTURAL CONTINUITY: SELJUK ERA HERITAGE IN THE URBAN FABRIC OF KAYSERİ НА РАССТОЯНИИ КУЛЬТУРНОЙ НЕПРЕРЫВНОСТИ: НАСЛЕДИЕ ЭПОХИ СЕЛЬДЖУКОВ В ГОРОДСКОЙ СТРУКТУРЕ КАЙСЕРИ	48-71

<p>Tea TATENASHVILI</p> <p>Nathalie ZAZADZE</p>	<p>THE ROLE OF GEORGIAN MONASTERY OF ISTANBUL IN GEORGIAN-EUROPEAN RELATIONSHIP</p> <p>РОЛЬ СТАМБУЛЬСКОЙ ОБИТЕЛИ ГРУЗИН В ГРУЗИНО-ЕВРОПЕЙСКИХ ОТНОШЕНИЯХ</p> <p>İSTANBUL GÜRCÜ MANASTIRI'NIN GÜRCİSTAN VE AVRUPA İLİŞKİLERİNDEKİ ROLÜ</p>	<p>72-82</p>
<p>Gül GÜLER</p> <p>Fatma ÇAKMAK</p>	<p>İNSAN-MEKÂN-KİMLİK İLİŞKİSİNDE BİR HAFIZA BİLEŞENİ OLARAK KAPILAR: URFA GELENEKSEL EV KAPI ÖRNEKLERİ</p> <p>DOORS AS A VERSATILE MEMORY COMPONENT IN HUMAN, SPACE, IDENTITY RELATIONS: SAMPLES OF ŞANLIURFA TRADITIONAL HOUSE DOORS</p> <p>ДВЕРИ КАК КОМПОНЕНТ ПАМЯТИ В ОТНОШЕНИЯХ ЧЕЛОВЕКА, ПРОСТРАНСТВА И ИДЕНТИЧНОСТИ: ПРИМЕРЫ ТРАДИЦИОННЫХ ДВЕРЕЙ ДОМОВ В ШАНЛИУРФЕ</p>	<p>83-98</p>
<p>Banu DAVUN</p>	<p>ŞANLIURFA-EDESSA PHOENIX MOZAİĞİNİN SANAT ELEŞTİREL YÖNTEMLE, İKONOĞRAFİK DEĞERLENDİRİLMESİ</p> <p>ARTISTIC CRITIQUE AND ICONOGRAPHIC ANALYSIS OF THE SANLIURFA-EDESSA PHOENIX MOSAIC</p> <p>ШАНЛЫУРФА-ЭДЕССКИЙ МОЗАИЧНЫЙ ФЕНИКС: ИССЛЕДОВАНИЕ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КРИТИКИ И ИКОНОГРАФИЧЕСКОГО АНАЛИЗА</p>	<p>99-120</p>

Dodo NADIRADZE	<p>THE KINGDOM OF IMERETI ACCORDING TO „TSKHOVREBA MERETA” (LIFE OF KINGS) BY SEKHNIA CHKHEIDZE</p> <p>ИМЕРЕТИНСКОЕ ЦАРСТВО ПО «ЖИТИЮ КОРОЛЕЙ» СЕХНИИ ЧХЕИДЗЕ</p> <p>SEKHNIA CHKHEIDZE'NİN "KRALLARIN HAYATI" ADLI ESERİNE GÖRE İMERETİ KRALLIĞI</p>	121-128
Lamzira KOBADZE	<p>FOR INTERACTION OF MTIULIAN AND MESKHETIAN DIALECTS</p> <p>GÜRCÜCE'NİN MTIULURİ VE MESKHURİ AĞIZLARININ İLİŞKİSİ ÜZERİNE</p> <p>О СООТНОШЕНИИ МТИУЛЬСКОГО И МЕСХУРСКОГО ДИАЛЕКТОВ</p>	129-143
Mariam KOBERIDZE	<p>РУКОПИСИ ГРУЗИНСКОЙ ГРАММАТИКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ ПАРИЖА</p> <p>PARİS ULUSAL KÜTÜPHANESİNDE MUHAFAZA EDİLEN GÜRCÜCE GRAMERİNİN ELYAZMALARI</p> <p>MANUSCRIPTS OF THE GEORGIAN GRAMMAR OF THE NATIONAL LIBRARY OF PARIS</p>	144-157

OSMANLI SAVUNMA VE LOJİSTİK SİSTEMLERİ BAĞLAMINDA 1828-29 SAVAŞININ OKUNMASI*

THE ANALYSIS THE WAR OF 1828-29 IN THE CONTEXT OF OTTOMAN DEFENSE
AND LOGISTICS SYSTEMS

1828-29 ГОДЫ: АНАЛИЗ ВОЙНЫ В КОНТЕКСТЕ ОСМАНСКИХ
ОБОРОНИТЕЛЬНЫХ И ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Levent KÜÇÜK*

ÖZ

XIX. yüzyıl Osmanlı- Rus savaşlarında belirleyici unsur sadece Osmanlı ordularının modernize edilemeyişi ve askeri teknolojilerini yenilemeyişi değildir. Rakibi Rus ordularının teknik, taktik ve psikolojik harp unsurları bakımından kendilerini geliştirmiş olmaları da önemli bir faktördür. 1768-74 savaşı sonrası imzalanan Küçük Kaynarca barışı ile Rusların Karadeniz ve Kafkasya bölgesine olan ilgisinin giderek bir stratejiye dönüştüğü bilinmektedir. Özellikle Karadeniz'in doğu kıyılarında elde ettiği üstünlük sonucu Kafkasya siyasetinde daha başat bir rol üstlenmeleri kaçınılmaz olmuştur. Bu süreçte özellikle güney Kafkasya'daki iki Müslüman devlet olan İran ve Osmanlı'ya karşı elde ettiği iki önemli zafer ile bölgenin hâkim aktörü konumunu güçlendirmiştir. Rusların güney Kafkasya bölgesindeki hâkimiyetlerini peçinleyecek olan 1828-29 savaşı daha sonraki 1853-56 ve 1877-78 savaşları için de mihenk taşı mahiyeti arz etmektedir.

Bu çalışmada askeri tarih çalışmaları kapsamında 1828-29 savaşının Osmanlı savunma ve lojistik sistemleri çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacaktır. Osmanlı savunma anlayışının değişim ve dönüşüm içerisine girdiği bu dönemde müstahkem kale ve mevkiilerin savunma kabiliyetlerinin artırılmasına yönelik girişimler büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte askeri harcamaların lojistik ve tedarik unsurlarına yönelmesinin savaşların seyrine nasıl yön verdiği sonraki dönem savaşları ile daha iyi anlaşılmıştır.

Mevcut literatürde Rus ordularının stratejik üstünlük ve doğru taktikler ile Osmanlı ordusuna üstünlük kurduğu tezi vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Kafkasya cephesindeki savaşlarda

* Bu makale 29-30 Mayıs 2024 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu ve Milli Savunma Üniversitesinin iş birliği ile düzenlenen *Müstahkem Mevkiler ve Kuşatma Muharebeleri* temalı I. Türk Askerî Tarih Kongresinde sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

* **ORCID:** [0000-0001-8819-7933](https://orcid.org/0000-0001-8819-7933), Doç. Dr., Amasya üniversitesi fen edebiyat fakültesi tarih bölümü, levent.kucuk@amasya.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Küçük, L. (2024). OSMANLI SAVUNMA VE LOJİSTİK SİSTEMLERİ BAĞLAMINDA 1828-29 SAVAŞININ OKUNMASI. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 1-14. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1558407](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1558407)

Osmanlı Savunma ve Lojistik Sistemleri Bağlamında 1828-29 Savaşının Okunması

Rusya açısından lojistiğin ciddi sorunlara sebebiyet verdiği bilinmektedir. Erzak tedarikini yerel unsurlardan sağlamanın güçlüğü söz konusu olduğu gibi Kafkasya geçitlerinin güvenli geçişe elverişli olmaması da bir diğer sorun olarak görünmektedir. Bununla birlikte Kür ve Aras vadilerini mevcut kale ve sabit mevzilerle müdafaa etmenin zorluğuna bağlı olarak Rusların süratli ve baskın tipi manevralara daha çok yönelmesinin stratejik açıdan doğruluğuna yönelik bir değerlendirmeye de yer vermek gerekmektedir. Bu savaşta Osmanlı tarafının lojistik yeterliliklerinin durumunu ortaya koymak amacıyla 1828 savaşı öncesinde Ahıska Kalesi ve çevresindeki kalelerin tamir ve teçhiz edilmesine yönelik hazırlanmış keşif defterlerinin incelenmesi düşünülmektedir. Anadolu'nun giriş kapısı konumunda olan bu vadilerin elde tutulması için Osmanlı karar alıcılarının belirledikleri stratejinin ortaya konulması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Ahıska, Kale Tamiri, Savunma ve Lojistik

ABSTRACT

The decisive factor in the Ottoman-Russian wars of the 19th century was not only the failure of the Ottoman armies to modernize and renew their military technologies. The improvement of the Russian armies in terms of technical, tactical, and psychological warfare elements also played a significant role. Russian interest in the Black Sea and Caucasus regions gradually evolved into a strategic approach, particularly after the Treaty of Küçük Kaynarca signed following the 1768-74 war. The advantages they gained on the eastern shores of the Black Sea made it inevitable for Russia to assume a more dominant role in Caucasian politics. Strengthening their position as the dominant actor in the region, they achieved this particularly through two critical victories over Iran and the Ottoman Empire, two Muslim states in the South Caucasus. The 1828-29 war further consolidated Russian dominance in the southern Caucasus.

This study evaluates the 1828-29 war within the framework of Ottoman defense and logistics systems as part of military history studies. During this period, as the Ottoman understanding of defense was undergoing transformation, efforts to enhance the defensive capabilities of fortified castles and positions became significant. However, the wars of the subsequent period highlighted how directing military expenditures toward logistics and supply elements shaped the outcomes of conflicts.

The current literature emphasizes the thesis that the Russian armies established superiority over the Ottoman army with strategic superiority and correct tactics. However, it is known that logistics caused serious problems for Russia in the wars on the Caucasus front. While it is difficult to provide food supplies from local elements, the fact that the Caucasus passes are not suitable for safe passage also seems to be another problem. However, it is necessary to highlight the strategic correctness of the Russians' tendency to turn more to rapid and raid-type manoeuvres due to the difficulty of defending the Kur and Aras valleys with existing castles and fixed positions.

This study aims to examine the reconnaissance books prepared for the repair and equipment of the Akhaltsikhe Castle and the surrounding castles before the 1828 war in order to reveal the status of the logistic capabilities of the Ottoman side in this war. It also investigates the strategy determined by the Ottoman decision-makers for the retention of these valleys, which are the gateway to Anatolia.

Key Words: South Caucasus, Akhaltsikhe, Castle Repair, Defense and Logistics

АННОТАЦИЯ

Решающим фактором в русско-османских войнах XIX века было не только неспособность османских армий к модернизации и обновлению своих военных технологий. Значительную роль сыграло также совершенствование русской армии в технических, тактических и психологических аспектах ведения войны. Интерес России к Черноморскому и Кавказскому регионам постепенно превратился в стратегический подход, особенно после подписания Кючук-Кайнарджийского договора по итогам войны 1768-74 годов. Преимущества, полученные Россией на восточных берегах Черного моря, сделали её доминирующим игроком в кавказской политике. Укрепив свои позиции в качестве ведущего актора в регионе, Россия достигла этого благодаря двум ключевым победам над Ираном и Османской империей — двумя мусульманскими государствами Южного Кавказа. Война 1828-29 годов ещё больше укрепила русское господство в регионе.

В данном исследовании война 1828-29 годов рассматривается в рамках османской системы обороны и логистики, а также в контексте военной истории. В этот период, когда османский подход к обороне претерпевал изменения, усилия по укреплению оборонительных способностей замков и укреплений приобрели большое значение. Однако войны последующего периода показали, как перераспределение военных расходов в сторону логистики и снабжения повлияло на исход конфликтов.

Исследование подвергает критике широко распространённую в литературе точку зрения, согласно которой русская армия превосходила османские войска благодаря стратегическим преимуществам и правильной тактике. Анализируется стратегическая обоснованность применения русскими армии быстрых и налётных манёвров, вызванных трудностью обороны долин Куры и Аракса существующими замками и укреплениями. Кроме того, для изучения логистических возможностей османской стороны планируется анализ разведывательных записей, подготовленных для ремонта и оснащения Ахалцихского замка и окружающих укреплений до войны 1828 года. Также будет изучена стратегия, разработанная османскими руководителями для удержания этих долин, являющихся воротами в Анатолию.

Ключевые слова: Южный Кавказ, Ахалцих, ремонт замков, оборона и логистика

Giriş

Osmanlılar XVIII. yüzyıla kadar genellikle kaleleri savunma unsuru olarak değil lojistik ve tedarik için tahkim etmeyi tercih etmişlerdir. Burada merkezden uzak vilayetlerin korunması ve önemli miktarda asker bulundurma gerekliliğinin zorluğu belirleyici olmuştur. Ancak XVIII. yüzyıl ile batıda ve doğuda güçlü rakiplerin varlığı neticesinde bu bölgelerdeki kale ve yapıların tahkim edilmesi politikası daha rasyonel ve cazip gelmeye başlamıştır. Bu stratejik yaklaşım değişikliği beraberinde Osmanlı ordusunun mimar ve mühendis kadrolarıyla birlikte kale ve tahkimatlar için plan ve projeler hazırlamasını gerektirmiştir. Mimarbaşının riyasetinde Hassa Mimarlar Ocağı bu faaliyetler için yetkilendirilmiştir (Engin, 2022, s.381). Henüz kuşatma savaşları askeri etkinliklere egemen durumdadır. O nedenle muhabere meydan savaşlarının azaldığı bu dönem için savunma sanatını teknolojiye uyarlamak suretiyle kale ve kuleler birbirlerine eklenmiştir. 1828 savaşının cereyan ettiği Kafkasya ve Gürcistan sahasında yüksekliği 20-30 metreyi bulan kule şeklindeki tahkimat usulleri yaygın kullanım özelliği göstermektedir.

Osmanlıların XVII. Yüzyıl başlarından itibaren klasik sayım usullerini terk etmesi sonrası eyaletlerin gelir ve idaresinin yönetiminde de bozulmalar yaşamaya başlamıştır. Buna bağlı olarak beylerbeyiler ve mahalli nüfuz sahibi kişilerin beslediği kapı halkı unsurlarına devletin bağımlılığı iyice artmıştır. İltizam sisteminin ömür boyu haline getirilmesi sonucu daha fazla

Osmanlı Savunma ve Lojistik Sistemleri Bağlamında 1828-29 Savaşının Okunması

gelir toplama beklentisi içinde olan hükümet bu beklentinin sadece yüzde onluk kısmının karşılandığını görmüştür. Artık Hazine-i Amire'ye ulaşmayan gelirler eyaletlerin seçkinleri ve bazı kazanç sahipleri arasında paylaşılmaya başlanmıştır. Bu durum merkezi hükümetin şahsi ordulara ve nüfuz merkezlerine sahip ayanlara daha fazla özerklik tanıdığı âdem-i merkeziyet politikalarının artık vazgeçilmez hale geldiğini de göstermektedir (Agoston, 2012, s. 245).

Osmanlı Devleti açısından doğuda İran tehdidi zayıflamakla birlikte yerini daha büyük ve tehlikeli bir güç olan Rusya'nın alması bu bölgedeki askeri güç ve lojistik unsurlarının devamlı teyakkuzda bulundurulmasını gerektirmiştir. Rusya'nın XVI. yüzyıldan itibaren Kafkaslara doğru yayılan tehditkâr tutumuna karşın önlem almak amacıyla, doğu sınırlarında Kars, Ardahan, Poti, Ahıska, Batum ve Soçi gibi vilayetlerde tabyalı tahkimat yapıtırma yoluna gitmiştir (Ülkü, 2005, s.10-11). Askeri mimarinin gelişmiş döneminde ileri taşan istihkâm çıkıntılarına “tabya” adı verilmiştir. Duvarların iç tarafında kemerli gözler veya nişler de bulunabilir. Kapı veya köprüyü koruyan kuleye siperli kale önü veya “hisarpeçe” denir (Eyice, 2001, s. 234-242). Bu tabyalar arasında Ahıska'da Telli tabya en bilinenidir. Kars'da olanlar Kanlı, Fevzi Paşa ve Hafız Hakkı Paşa tabyalarıdır. Yine Ardahan bölgesinde ise Emiroğlu, Ahali ve Ramazan tabyaları da aynı türden yapılardır. Doğu sınırlarında düzenli Rus birliklerine karşı yapılan tabyaların yanı sıra, Kars'ın Yahnılar tepelerindeki siperler ve Zivin köyündeki Horum tepesi toprak mevzileri ile de mukabele edilmeye çalışılmıştır.

1828-1829 Osmanlı Rus savaşlarının cephe durumlarına geçmeden önce Osmanlı hükümetinin hem İran savaşları hem de Rus savaşları için bölgedeki savunma üssü konumundaki hudud kaleleri için yaptığı harcama ve faaliyetler hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. İnşaat organizasyonları, tayinat ve maaşlar en önemli giderler olarak görülmektedir. Kale ve tabya tahkimatı ile başlayan askeri organizasyon ile devam eden savunma tedbirlerinin beklenen başarıyı getirip getirmediği sorusu yanıt bulmuş olacaktır.

I. Savunma Tedbirleri Kapsamında Kale Tamir ve Tecdid Faaliyetleri

Osmanlı Devleti Küçük Kaynarca Barışından itibaren Kafkaslara ve Anadolu cihetine yönelik Rusya'nın tehditkâr tutumunu bildiği için bu bölgedeki önemli kale ve mevzileri güçlendirmeye yönelik bir çaba içerisinde olmuştur. Özellikle Rusya- İran muharebelerinin cereyan ettiği sahaya çok yakın bir konumda olan Ahıska, Kars ve Ardahan kaleleri ile tabyalarının tamiri ve güçlendirilmesi için ekonomik koşullarını zorlamıştır. Zaten bölgedeki bazı kaleler Kaçar hanedanının bölgeye yönelik saldırgan tutumları nedeniyle 18. yüzyıldan itibaren tahrip edilmiş durumdadır.

Osmanlı yöneticileri bölge savunma organizasyonunun önemli kaleleri olan Ahıska, Kars ve Ardahan kalelerini tamir ettirip güçlendirmek için Hassa Mimarlar Ocağından bir heyeti bölgeye göndermiştir. Bu heyetin hazırlamış olduğu keşif ve muayene defterinde tamirat işlerinin tür ve çeşidinin yansısı mali boyutunu gösteren cetveller de yer almaktadır. Bu kayıtlar defterdarlık bünyesindeki Büyük ve Küçük kale defterleri ile Başmuhasebe Kalemine bağlı olan Bina Emin defterleri arasında yer almaktadır. Bu defterler şunlardır.

- 1- **Ahıska Kalesi Bina Keşif Defteri:** Kale Mimarlığı tabiri XVIII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Hassa mimarlığı bünyesinde kurulmaya başlamıştır. Bununla birlikte tamamen teknik bir kadro olan Kıl'a Nezaretinin aynı tarihlerde kuruluşu tamamlanarak yüksek payeli bir memuriyet haline dönüştürülmüştür (Dündar, 2000, s.52). Ahıska Kalesi için gönderilen heyetin hazırlamış olduğu defterin kayıt tarihi 6 Ekim 1827'dir. Heyette Hassa Mimarlarından Es-Seyyid İbrahim Reşid, Hendese-i Hümayun'dan Mehmed Niyazi Halife yer almıştır. Ayrıca Cafer Paşa, Hasan Bey

- ve Ahıska Topçubaşısının yanı sıra erbab-ı vukuftan olan kişiler de heyette bulunmaktadır (BOA. D.BŞM. BNE.d, 16338).
- 2- **Kars Kalesi Bina Keşif Defteri:** Kale muhafızı olarak Salih Paşa görevlendirilmiştir. Kalenin keşif ve muayenesini yapan hassa mimarlarından İsmail Kemali Bey raporunda mühimmat depoları, asker odaları ve tabyaların tamire muhtaç olduğunu vurgulamıştır (BOA. D.BŞM. BNE.d, 16319).
- 3- **Ardahan Kalesi Bina Keşif Defteri:** Mühendis Ahmet Murad Bey ile mimar Seyyid Abdulkadir Efendi kalenin iç ve dış kesimlerinde tamir ve teccide gereksinim olduğunu raporlarında belirtmişlerdir. Onların keşif ve muayene işlerine kale muhafızının yanı sıra erbab-ı vukuf ve kazanın idarecileri de katılmışlardır. Yapılan keşif çerçevesinde yeni tabyalar inşa edilmesi planlanmıştır. Aslında Ardahan kalesi Rusya'nın İran ile giriştiği harpler esnasında olası Rus saldırısı için güçlendirilmiş ancak bazı kısımları masrafların çokluğu nedeniyle tamamlanamamıştır. Birun ağası payeli Çıldır Valisi Mehmed Nuri Paşa ve Enderun Ağası Mustafa Paşa dışında mimar ve mühendislerden oluşan heyet Ardahan kalesinin tamir ve teccidi için 25.699 kuruş, tabya ve siper inşası için 114.129 kuruş toplamda 139.839 kuruş bütçe belirlemişlerdir. Ayrıca kalede bulunan 23 toptan 9 tanesi için kundak, 14 tanesi için mühimmat gerektiği dile getirilmiştir. Bunların balyemez, şahî ve kobuz toplarından oluştuğu raporda yer almıştır (BOA. C.AS. 882/37890).

Ahıska Kalesinin tamir edilecek bölümleri, iç kale, dışkale, zahire ambarı, kule ve tabya tamiri, Asâkir-i Mansure için kışla yapımı ile kale ve tabyalara konuşlandırılacak top bahası olarak altı başlıkta tahmini bütçe şeklinde kaydedilmiştir. Bu tamir ve inşa esnasında kullanılacak malzemelerin isimleri, ölçüleri ve miktarlarına da yer verilmiştir. Keşfi yapılan mahaller ve kullanılacak malzemeler ifade edildikten sonra hesaplanan maliyet her bir birim için ayrı ayrı kaydedilmiştir. Ahıska kalesinde Asâkir-i Mansure taburlarının kışlakları için büyük bir meblağ ayrılmıştır. Kalede ne kadar Asâkir-i Mansure birliği bulunduğuna ilişkin bir kayda rastlayamadık. Bununla birlikte bir binbaşı ve bir yüzbaşı odası planı ile 300 kişilik nefer odası inşası taburun tahmini sayısı hakkında bir fikir vermektedir.

Kars kalesi de bu dönemde tamir ve yenilenme programına alınmıştır. Kaledeki saraydan başka Asâkir-i Mansure odalarının inşa ve tamiri ile cephe ve mühimmat depolarının tamirinin yanı sıra Kale-i Hakânî'nin tamiri için üç kategoriden oluşan bir keşif raporu hazırlanmıştır. Rapor Kars-ı Erzurum valisi Şerif Mehmed Paşa tarafından imzalanmıştır.

Tablo-1. Ahıska Kalesinin Tamir ve Teccid Olunacak Mahalleri ve Masrafları (6 Ekim 1827)

Sıra	Kısım	Akçe	Kuruş 1/120
1	İçkale Tamiri İçin	2.819.100	23.492,5
2	Dışkale Tamiri İçin	1.237.694	102.305
3	Zahire Anbarı İçin	4.665.600	38.880
4	Kule ve Tabya Tamirleri	6.970.000	58.083
5	Asâkir-i Mansure kışlakları İçin	55.462.800	462.190
6	Kale ve Tabyalara Lazım Olan Top Bahası	864.000	7200
	toplam		692.151 kuruş

Tablo-2. Kars Kalesinin Tamir ve Teccid olunacak Mahalleri ve Masraflar (25 Mart 1825)

Osmanlı Savunma ve Lojistik Sistemleri Bağlamında 1828-29 Savaşının Okunması

Sıra	Kısım	Akçe	Kuruş 1/120
1	Saray ve Asakir odalarının İnşa ve Tamiri olunan kısımları için	8.962.100	74.684
2	Cebhane ve mühimmat depoları ile tabyaların tamiri için	1.251.000	10.425
3	Kale-i hakânî tamir ve inşası için	3.436.905	28.640
		toplam	113.758

II. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Stratejik Özelliği

Osmanlı ve Rusya devletlerinin 1828-29 savaşındaki stratejik durumlarını içinde buldukları siyasi yapı bize göstermektedir. Osmanlılarda hükümdarlarının otoritesini sınırlayan bir adem-i merkezîyetçi yapı bulunmaktadır. Rus devleti ise kaynaklar ve askeri gruplar üzerinde mutlak bir kontrole sahip olan merkezi ve otokratik bir yönetim görünümündedir. Osmanlı devletinin adem-i merkezîyetçi karakteri savaş işlerinin özelleştirilmesi, girişimci olarak asker toplayan zümrelerin ortaya çıkışı gibi geniş bir bağlam üzerinden değerlendirilmelidir (Agoston, 2012, s. 264). Mesela İbrahim Müteferrika Osmanlı ordu ve kurumlarının modernleştirilmesi yolunda uygulanacak reform programının taslağında Hristiyan ordularının özelliğine yer vererek şu hususlarına dikkat çekmiştir. “Hristiyan ordularının yapı, iyi nizami, piyade, süvari ve zırlı askerlerin dengeli dağılımı ve bu gruplar arasındaki mükemmel iş birliğini gösteren bir hüviyet arz etmektedir.” Bununla birlikte 19. yüzyıldan itibaren Avrupa’dan getirilen askeri uzmanlar teçhizat, taktik ve strateji transferi gerçekleştirmek suretiyle Osmanlı ordusunun iyi silahlanmasına, iyi eğitim görmesine ve savaşlarda etkin olmasına katkıda bulunmuştur (Quataert, 1997, s. 891).

Ayrıca Müteferrika askerlere verilen eğitim, talim ve disiplindeki üstün metotlar, birliklere her ay okunan askeri kural ve kanunlar, düzen ve disiplini sağlayan yüksek subay oranı, liyakate bağlı terfi imkanı, üst komutanın yeterliliği, kampların düzeni ve savunulması, askeri istihbarat ve karşıt istihbarat, geometrik şekilli birlik oluşumu, savaşlarda karışıklığı ve firarları önleyen üniforma kullanımı, kesintisiz ateş gücü sağlayacak yayılım usullerinin Osmanlı ordusuna tatbik edilmesinin zaruretini ortaya koymuştur (Agoston, 2012, s. 265). Bu sayılan hususlar Osmanlı ordusu modernize edilecekse göz ardı edilmemesi gerekenler olarak sıralanmıştır.

Müteferrika’nın Türk kuvvetlerinin çağdaştırılması gereği üzerine vurgu yaptığı gibi Moltke’de Türk askeri kuvvetleri ile ilgili tespitleri bulunmaktadır. Moltke 1828-29 Osmanlı Rus savaşı ile ilgili gözlemlerine dayalı olarak aktardığı bilgilerde Türk kuvvetlerinin topçuluk teknolojisinde önemli mesafeler aldığına vurgu yapmakla birlikte top çaplarının ve mermilerinin ise rakibi Avrupa devletlerinin imal ettiklerinden daha kötü bir standartta olduğuna değinmiştir. Top ve mermi teknolojisi bu yüzyıldaki savaşlar için belirleyici bir unsur durumundadır. Bununla birlikte Osmanlı sefer lojistiğinin klasik dönem sonrası eski hareketlilik ve organizasyon kabiliyetinde olmadığı hususuna da dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Türk ordusunun süvarileri Rus ordusuna kıyasla daha işlevsel roller üstlenme yeteneği göstermektedir. Ordu için güzergâh yollarının açılması, ordu karargahının korunması ve düşman unsurlarını takip etmede kullandıkları metotlar itibarıyla Rus ordularından daha organize (Moltke, 2023, s. 25-26). Ana karargâh Gümrü ve Tiflis’den gelecek silah ve mühimmatlar için Rus ordusu daha çok bölge unsurlarından hayvan tedarikine başvurmakla birlikte kendi yük hayvanlarını etkin bir şekilde kullanma yoluna gitmiştir. Burada özellikle Kadana adı verilen Rus atları tercih edilmiştir. İri hantal yapılı olan bu atlar ağır yük taşınımına daha uygundur. Türk ve Kürt atları ise daha uysal, çevik ve dayanıklıdır. Sarp ve engebeli arazilerde manevra kabiliyetleri yüksektir. O nedenle Türk süvarilerinin etkinliğinde at önemli bir unsur olmuştur.

Savaş sırasında Tiflis merkezli olarak haberler sunan bazı gazetelerin Rus ordusunun düşmanı olan Türk kuvvetleri hakkında bazı önemli bilgiler verdiği görülmektedir. Bu yazılarda Türk kuvvetlerinin savaşıma vasıfları, cesaretleri ve vatan savunmasına olan inançları vurgulandığı gibi okuyucularına ne kadar güçlü bir düşmanla hangi koşullarda savaşıldığı gerçeği de gösterilmeye çalışılmıştır (Kavrelişvili, 2022, s.14). Rusya'nın Kafkasya operasyonları için lojistik ciddi sorunlar içermektedir. Kuvvetleri için gerekli olan erzakın esas olarak geçimlik bir ekonomide çok az şeyi olan yerel nüfustan talep edilmesi ya da onlara bağımlı olunması büyük bir risk taşımaktadır. Bu tedarik usulünde kuzeyden güneye doğru inen birlikler için dağlar ve geçitler tehlikeli bir güzergâh özelliği göstermektedir (LeDonne, 2004, s.168). Bu yollar üzerinden erzak ve mühimmatın transferi iklim koşullarının yanı sıra Türk kuvvetlerinin saldırılarına da maruz kalma ihtimalinden dolayı risklidir. Bu nedenle Poti'nin ele geçirilmesi Kırım ve Azak limanlarından Kafkasya ordusuna ulaştırılacak erzak ve mühimmat için güvenli bir deniz yolu açılmasında büyük bir önem arz etmektedir.

Rusya açısından büyük askeri birliklerin Güney Kafkasya'ya taşınması ve buldukları alanlarda beslenmesi ve ikmal kaynaklarının seferber edilmesi oldukça zahmetli ve pahalı bir iştir. Bu nedenle Kafkas harekâtında Rus ordusu için en kritik hareketler Anapa ve Trabzon limanları üzerinden planlanmıştır. Karadeniz sahil hattının en stratejik askeri üssü durumundaki Anapa kalesi Kuban nehrinin 30 km güneyinde yer almaktadır. Anapa kalesini 1828 yılı mayısında ele geçiren Ruslar buradan daha güvenle Trabzon ve Batum üzerine bir abluka uygulayabilecek ve Kafkasya hareketinin lojistik operasyonunu bu limanlar üzerinden ordusuna ulaştırabilecektir (Erkin, 1940, s. 12). Bundan farklı olarak Anapa'dan Poti'ye uzanan tüm karadeniz sahilleri Ruslar tarafından ilhak edilerek Kuban ile deniz arasındaki Çerkez bağlantısı da kesilmiştir (LeDonne, 1997, s. 121-122). Rusya Osmanlı düzensiz süvari kuvvetlerinin iletişim, ulaşım ve ikmal hatlarını kesmesine engel olmak için de bir plan hazırlamıştır. Bu plan çerçevesinde öncelikle bazı kalelerin ele geçirilmesi sağlanacak ve Kafkas Kolordusunun daha avantajlı bir konum elde etmesine fırsat yaratılacaktır (Keçeci, 2016, s. 227).

Rus Çarlığı'nın düşüncesine göre Kafkasya'nın ilhaki için önemli bir stratejinin uygulanması gerekmektedir. Ancak bu stratejiyi hazırlayanlar Kafkasya coğrafyasının özelliklerini pek dikkate almadan bu işe girişmişlerdi (Rhineland, 1975, s. 218). Bu harekatta iki aşamalı bir saldırı stratejisi bulunmaktadır. İlk plan Ahıska'dan saldırıya başlanılarak Kars yönünde ilerlemek şeklindedir. Fakat bu ilerleyişte bazı noktalar tehlike arz etmektedir. Yüksek dikkat ve tedbir almak gereklidir. İkinci aşama daha çok sonuç odaklıdır. Esas hedef olan Kars alındıktan sonra Erzurum'a doğru ilerlenerek Anadolu'nun iç kesimleri tehdit altına alınacak böylelikle bu kazanımlara karşı Türk ordusunun herhangi bir karşılık vermesine imkân tanınmadan bir oldu bitti ile Türk hükümeti müzakereye mecbur bırakılacaktır.

Ahıska'nın Kafkasya bölgesinde bulunduğu mevkinin arz ettiği stratejik önem Posof'lu şair Fakiri tarafından şu dizelerle dile getirilmiştir (Kazımov, 2012, s.34).

“Ahıska Gül idi gitti,
Bir ehl-i dil idi gitti,
Söyleyin Sultan Mahmud'a,
İstanbul'un kilidi gitti.”

Bölgedeki Türk kuvvetleri yeniçeri ocağının kaldırılması sonrası temelde iki farklı unsurdan oluşan bir görünüm arz etmektedir. Bunlar Asâkir-i Mânsure birlikleri ile gayrinizami bir hüviyet arz eden yerel paralı kuvvetlerdir. Bunların cesaret ve harp bilgileri

Osmanlı Savunma ve Lojistik Sistemleri Bağlamında 1828-29 Savaşının Okunması

yüksek olmakla birlikte teçhizat ve donanım bakımından oldukça yetersiz olduğu bilinmektedir. Kars, Ardahan ve Ahıska savunması için seraskerlik emrine verilen kuvvetler şu unsurlardan oluşmaktadır.

- 1- Asakir-i Mansure-i Muhammediye birlikleri: Ahıska ve Kars kalesinde küçük tertipler bulunmaktadır. Bölgedeki kalelerde onarım sırasında onlar için odalar inşa edilmiştir. Sadece Erzurum ve Sivas'da Mansure taburları kurulabilmiştir. Ahmet Muhtar'ın aktardığına göre ülkede 60 bin civarında olan birliğin sadece 6 bin kadarı Kafkasya cephesinde yer almıştır.
- 2- Nehir-i Amm kuvvetler: Bu kuvvetler cihad anlayışı çerçevesinde kurulan birliklerdir. İlk olarak 1828 yılında Anapa savunması için Canik, Trabzon, Ordu, Rize, Gümüşhane vilayetlerinden 5290 kişi toplanmıştır. 1829 yılında ise Kars ve Ahıska'nın düşüşü sonrası ikinci kez bu usule başvurulmuştur. Bu sefer Kayseri, Erzincan Bayburt ve Erzurum vilayetlerinden yaklaşık 2700 kişi toplanabilmiştir. Bu kuvvetlerin toplanması ve cepheye sevkleri de önemli bir sorun teşkil etmektedir.
- 3- Laz ve Kürt aşiretlerden toplanan kuvvetler: Savaşın ilk yılı olan 1828'de Canik, Rize, Livane ve Görele bölgesinden 3300 kişilik bir gönüllü- ücretli birlik toplanmıştır. 1829 yılında ise Salih Paşa Trabzon ve Rize sahasından 8650 kişilik bir kuvvet toplama başarısı göstermiştir. Bu birliklerin silah ve mühimmatlarını kendileri temin ettiklerinden dolayı diğer merkezi kuvvetlere nazaran daha donanımlı oldukları görülmüştür.
- 4- Kafkas kabileleri Çerkez ve Abhaz gruplardan oluşturulan kuvvetler: Selimpaşazade Ahmet Bey emrine yaklaşık 4000 kişilik bir çerkez kuvvetin katıldığı bilinmektedir. Ayrıca kafkas kabileleri ile Tatar hanlarının gaza ve cihad çağrısına olumlu yanıt vererek Osmanlı ordusuna kuvvet gönderdiklerini de zikretmek gerekir.

Şark Seraskeri Erzurum Valisi Galip Paşa'dır. Trabzon valisi olarak ise Çeçenzade Hasan Paşa görev yapmaktadır. Sivas valisi Köse Mehmed Paşa ise kuvvetleri ile Erzurum ve Kars savunması için destek kuvvet olarak vazifelendirilmiştir. Asya'daki Rus ordusu kumandanlığı için General Mençikov en güçlü aday olmasına rağmen İran harplerindeki taktiksel başarılarından dolayı General Paskeviç tercih edilmiştir. Çar Nikola onu Asya orduları genel komutanlığına atamıştır. Galip Paşa Kars'ın Rus kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine azledilmiş yerine Kars muhafızı Salih Paşa atanmıştır. Ahmet Paşa Acara bölgesindeki kuvvetlerin kumandanı olarak Ahıska'yı muhasara eden Rus kuvvetlerine karşı yürümüştür. Kayaoğlu kumandasındaki bir kuvvet ise Gori'de bulunan ihtiyat Rus kuvvetlerinin kontrolü ile vazifelendirilmiştir. Muravyef ve Borçov isimli generaller ise Ahıska'yı muhasara eden Ahmet Paşa kuvvetlerine karşılık vermek üzere vazifelendirilmişlerdir.

Osmanlı Ordusu 1821-1823 arasındaki İran savaşlarında oldukça yıpranmıştır. Savaş devam ederken Kars Muhafızı Osman Paşa'nın savunmasını güçlendirmek amacıyla asker taleplerine Divriği ve Tercan sancaklarının ücretli askeri unsurlardan 2000 kadarı sevk edilmiştir. Kars savunması için top, topçu birlikleri ve top ustaları talepleri yine payitaht'tan istenmiştir (Boyacı, 2019, s.11). 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşının şark cephesinde oluşan top ve topçu ihtiyaçları da başkent İstanbul'dan karşılanmıştır. Başkentten gönderilenler yetersiz kalınca Kars ve Erzurum esnafına top ve tüfek imali için sipariş verilmiştir.

Rus saldırısı kara ve deniz kuvvetlerinin müşterek harekâtı ile başlamıştır. Harekatın başarısı için denizden Trabzon ve Batum limanlarının kontrolü önem arz etmektedir. Bu liman kentlerinden hem Ahıska yönünde hem de Ardanuç, Ardahan, Göle ve Kars yönünde birliklere iase kaynakları ulaştırılabilecektir. Kars ve Göle ovalarının zengin otlaklarının bahar aylarından itibaren esas karargâhtan uzaklaşan Rus ordusu için uygun koşullar

sağlaması yanında iaşe ve lojistik kaynaklara ulaşma bakımından elverişli bir konumu bulunmaktadır.

Rus ordularının saldırı stratejisi böylesine büyük ovaların kuleler ve sabit mevzilerle savunulamayacağı tezi üzerine odaklanarak bölgeye giriş ve çıkışı kontrol eden tahkimli mevzilere yönelik yüksek ateş ile başlamıştır. Osmanlı savaş stratejisi ise kuvvetlerinin bir cephe savaşında Ruslara karşı başarılı olma şansının daha düşük olmasından dolayı kale ve tabyaların tahkimatlarını güçlendirmek suretiyle sert bir savunma organizasyonu benimseyerek Rus ordularının tedarik ve iletişim için şehir ve kasabaları kuşatması esnasında onları zamanlama açısından sıkıntıya sokmak esasına dayanmaktadır.

Rus karar alıcılarına göre Kür vadisinin dar bir boğazla düğümlendiği Ahıska; yine Çoruh vadisinin giriş ve çıkışındaki Yalnızçam ve Ardanuç geçitleri ile Kars, Çıldır ve Alacadağ geçidi üzerindeki mevziler ablukaya alınır ve buralara gelecek yardımlar engellenirse şehir ve kalelerin düşmesi kaçınılmaz olacaktır.

Kars Kuşatması

Rus kuvvetleri Gümrü'den Arpaçay'ı izleyerek Kars'a doğru gelmişlerdir. Ardından Aras Nehri takip edilmek suretiyle Erzurum'un alınması için mevcut geçitlerin kontrolü sağlanmıştır. Tiflis ve Gori güzergahını takip eden diğer Rus kuvvetleri Kür Nehrini ters yönde takip ederek Ahıska ve Ardahan'a geldikleri takdirde Erzurum ve Kars artık daha kolay bir şekilde ablukaya alınabilecektir. Rus askeri hareketinin lojistik üssü olan iki merkez ise Tiflis ve Erivan şehirlerinde kurulmuştur. Tüm lojistik operasyonlar bu iki şehirden sağlanmıştır.

Buna mukabil Osmanlı imparatorluğu ise şark cephesinin lojistik üssünü Erzurum olarak belirlemiştir. XVI. yüzyıl İran harplerinden beri tüm komuta kademe faaliyetleri Erzurum üzerinden yürütülmüştür. Erzurum -Kars arasındaki yollar şark cephesinin en stratejik mevkiilerini birbirine bağlamasından dolayı önemlidir. Erzurum ve Kars şehirleri birbirlerine üç farklı güzergâh üzerinden bağlanmaktadır. Her üç yolun da Soğanlı Dağının üzerinden geçtiği bilinmektedir. İlk yol Yeniköy- Çakırbaba- Hünkârdüzü- Çıpaklı arasında uzanmaktadır. İkinci yol Micingerd- Sarıkamış- Karaorgan yönünü takip etmektedir. Üçüncü yol ise Hamanlı yolu olarak adlandırılmaktadır.

Bu yollar üzerinden Kars'a ulaşan birlikler ve iaşe arabaları Ahıska'ya, Çıldır gölü ve Kür vadisini izleyen dar geçit yollarını izleyerek ulaşmaktadır. Bu cephedeki Türk kuvvetlerinin savunma pozisyonu Rusların 1827'de İran'dan Türkmençay antlaşması ile elde ettikleri Revan ve Nahcivan hanlıklarının arazilerine göre belirlenmiştir. Yani bir anlamda Anapa'dan başlayıp Çürüksu, Faş, Ahıska, Ahılkelek, Kars ve Beyazıt'ı içine alarak Van Gölü çevresine doğru bağlanan hat Rusya'nın yeni yayılım sahasını oluşturmuştur. Buradan hareketle şunu da söylemek gerekir. Bir şehrin savunmasında ön plana çıkan yöntemler, savaşın nasıl sona ereceği ile ilgili önemli ipuçları da sunmaktadır. Yani Türk kuvvetlerinin bölgeyi savunurken uyguladığı savunma yöntem ve taktiklerinin başarılı olabilmesi için eldeki kaynaklar ile coğrafyanın avantajlı ve dezavantajlı konumunu birlikte ele alıp almadığını yanıtlanması gerekir. Mesela Türk kuvvetleri cephedeki çarpışmalar sırasında bazen kapanmakta bazen açılmakta ve sonrasında dağılmaktadır. Ancak kısa sürede tekrar toparlanabilmektedir. Ancak bunu savaş içgüdüsüyle değil komutanlarının isteğiyle yapmaktadırlar. İşte bu durum savaşı yöneten komuta kademesinin liyakat ve cesaretlerinin yanı sıra savaşın cereyan ettiği mekâna vukufuyla ilgilidir. Burada Mustafa Kemal'in "Zabit olmadan savaş kazanılmaz" sözünün ne kadar yerinde olduğu daha iyi anlaşılır. Türk kuvvetleri mecburen bu hat boyunca mevcut olan kalelere askerini dağıtmak zorunda kalmış ve Şark ordusu bu yükü de üstlenmek durumunda olmuştur. Savunmacı bir ordu tehlikede olabilecek her noktayı koruması gerektiği için saldıran taraftan sayısal olarak çok daha güçlü

Osmanlı Savunma ve Lojistik Sistemleri Bağlamında 1828-29 Savaşının Okunması

bir orduyu teyakkuza bulundurmalıdır. Ancak Kafkasya cephesinde durum tam tersi bir görünüm arz etmektedir. Rus kuvvetleri Türk kuvvetlerinden daha fazladır. Gerçi bu durum biraz da başkentın korunması içgüdüsu nedeniyle Rumeli cephesine ağırlık vermek zorunda kalınmasından kaynaklanmıştır (Urquhart, 2014, s. 76).

Kafkasya savunma sisteminin en önemli figürlerinden birisi olan Kars'a 30 km yaklaşan Rus ordusuna karşı Osmanlı kuvvetleri de savunma pozisyonu almıştır. Rus kolordu komutanı Paskeviç Kars'ın önceki kuşatmalarında olduğu gibi kuzeydoğu yönündeki Karadağ tepeleri üzerinden hücum etmeyerek su kaynakları ve otlakların bol olduğu güneybatı istikametini ordugâh yaparak stratejik üstünlüğü ele geçirmiştir. Bu tercih aynı zamanda Erzurum yönünden Kars'a yardım ulaşımını da keseceğinden çok daha önemli olmuştur. Kars kalesi kuşatmasında Rus komuta kademesi düzensiz Osmanlı kuvvetlerinin saldırı ihtimaline karşı kare formasyon şeklinde konuşlandırılmıştı. Fakat bu düzensiz birliklerin Rus ordusuna doğrudan saldırıyı riskli görüp beklemeye geçmeleri üzerine Paskeviç birliklerini sütun formasyonlu olarak konuşlandırmak suretiyle kaleyi yüksek ateş gücü ile dövmeye başlamıştır. Bu plan değişikliği işe yaramış ve Erzurum yönünden gereken desteği alamayan Kars kalesi bir hafta içinde düşmüştür (Keçeci, 2016, s. 236). Kalenin eğitimsiz, zayıf ve kırılğan taşra milisleri ile savunulmaya çalışılması Osmanlı garnizonunun en büyük hatası olmuştur. Bunun yanı sıra kale komutanı Mehmed Emin Paşa'nın Rus tedarik ve lojistik kaynaklarının imhasına yönelik bir strateji yapamamış olmasının yanı sıra kalenin bağlantı yollarını tahrip etmemiş olması da kalenin düşmesinde belirleyici unsurlar olmuştur. Kars'ın düşüşü ile birlikte Osmanlı kuvvetlerinin Ahıska ve Erzurum arasındaki bağlantı güzergahı koparılmış oldu. Bu durum özellikle Ahıska'ya ana karargâh Erzurum'dan iase ve lojistik kaynaklarının sevkiyatını da etkilemiştir.

Ahıska Kuşatması

Rusya'nın Kars sonrası hedefleri Erzurum, Ardahan ve Ahılkelek olmuştur. Önceliği Ardahan ve Ahılkelek'in alınmasına vermek suretiyle diğer savunma üssü konumundaki Ahıska'ya ulaşmak yeni strateji olmuştur.

Rus ordusu Ahıska üzerine bir saldırı planlarken bunu Kars ve Ardahan yönünden yapmanın bazı riskler taşıdığını görmüştür. Bu hat üzerinde 25-30 km mesafelerle konumlandırılmış olan kaleler gelen Rus kuvvetlerinin yönünü ve miktarını ana savunma noktalarına haber vereceklerinden dolayı farklı bir güzergâh izlemek durumunda kalınmıştır. Paskeviç stratejisini önce Akbaba dağı yanındaki geçitlerden kuvvetlerini Kars yaylalarına ulaştırmak ve ardından Ahılkelek yönüne sevk etmek suretiyle değiştirmiştir. 16-23 Temmuz tarihleri arasında Kars -Ahılkelek zorlu yürüyüşüne başlamıştır. Aslında bu tarihlerde Kars-Ahılkelek arasında top ve süvari birliklerin yürüyüşüne elverişli bir yol bulunmamaktadır. Bu nedenle gecikmeli bir harekât planı yapılarak bu güzergahın güvenli olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bunun yanı sıra orduda meydana gelen veba salgını Ahılkelek harekâtının gecikmesine sebep olmuştur. Ardından Türk ordusunun dikkatini başka tarafa çekmek için küçük bir müfrezeyi Erzurum yoluna yürüyüşe çıkarmıştır. Ancak Türk kuvvetleri bunun bir aldatmaca yürüyüşü olduğunu anlamışlardır. Bununla birlikte Rus kuvvetlerinin harekât güzergahındaki yürüyüşüne devam ettiği bilinmektedir. Osmanlı kuvvetlerinin Ahılkelek Sancağı'nda Muti Bey görev yapmaktadır. Kalede 1500 civarında Karapapak Türk kuvvetleri de bulunmaktadır. Yaklaşık 1500 kişilik Laz ücretli müfrezesi ise kaleyi korumak üzere ihtiyat birliği olarak bulunmaktadır. Paskeviç Ahılkelek'in alınması için Albay Burtsov'u görevlendirmiştir. Yoğun bir çatışma sonrası kale Rus kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu muharebede eski Çıldır valisi Selim Paşa'nın oğlu Ferhat Paşa da şehit olmuştur. Sancakbeyi Muti Bey, Müftü Efendi ile üst düzey askerlerden esir düşenler olmuştur. 11 top ve çok sayıda silah ve cephan Rusların eline geçmiştir. Paskeviç kuvvetleri bu güzergahı

kısa zamanda kontrol altına almayı başarmış ve sonrasında Hirtviz kalesini de ele geçirmiştir. Kazandığı zaferin müjdesini komutanlarına haber verirken General Paskeviç, ele geçirilen şehirlerin Rusya için çok önemli ekonomik ve stratejik faydalarına dikkat çekmiştir. Ayrıca Kars şehrinin Rusya'nın lojistik merkezi haline getirilmesi ile birlikte İran ve Bağdat güzergahındaki ticaretin kontrolünün de mümkün olabileceğini eklemiştir (Çaycıoğlu, 2018, s. 133).

Bununla birlikte Ahıska yönüne kuvvetlerini kaydırmak isteyen Rusların alternatif bir güzergâh olan Yalnızçam- Şavşat- Posof hattını “yörede Top Yolu olarak bilinir” kullandıklarını, Türk kuvvetlerine beklemediği bir cihetten saldırmak suretiyle kısa sürede sonuç almak istediklerini hareketin gidişatı göstermektedir. Ayrıca bölgedeki yerli gayrimüslim unsurların da bölge coğrafyasına ilişkin olarak bu hareket sırasında kılavuzluk yaptığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra savaşın devam ettiği esnada iâşe ve mühimmat nakliyesinde kullanılan yolların dışında eski patika yolların tercih edilmesinin bir zorunluluk olduğunu söylemek gerekir (Özcan, 2014, s.61).

Rusya hem Kars- Arpaçay ve Çıldır Gölü kıyısından bir güzergahı takip ederek hem de Ardahan'ın alınması sonrası Yalnızçam Dağlarının Arsiyan dağı ile birleştiği geçit üzerinden bir kuvveti Ahıska yönüne tüvane ederek bilmediği coğrafyanın riskli yollarını aşmak için farklı bir strateji kullanmıştır. Bunun akabinde Ahıska kalesinin kontrolünü amaçlayan iki ordu Posof çayının eteklerinde karşılıklı olarak konuşlanmıştır. Ancak ilk saldırı Ruslar tarafından yapılmıştır. Ardahan yolunu ve ikmal kaynaklarının bulunduğu depoları korumakta olan Türk kuvvetlerine karşı saldıran Ruslar top atışlarıyla hücum etkinliklerini artırmak suretiyle Türk kuvvetlerini kaleye çekilmek durumunda bırakmışlardır. Bu mevzi muharebesi esnasında Türk kuvvetleri nizam birliklerinden önemli bir miktarını kaybetmiştir. Aynı zamanda gayrinizami Laz ve Kürt birliklerinin kale ile bağlantıları kesilmek suretiyle bölgedeki hayvan ve ikmal kaynakları Rusların eline geçmiştir. Buna mukabil Rusya'nın Kafkas kolordusu taktik manevralar ve hareket kabiliyeti bakımından Osmanlı ordusuna nazaran daha iyi bir pozisyonunda olduğundan dolayı Anadolu yönünde ilerlemesi daha hızlı olmuştur.

Ahıska kalesine gelmekte olan iâşe ve ikmal kaynaklarının Ruslar tarafından engellenmesi kalenin Rus kuvvetlerinin eline geçmesini hızlandırmıştır. Kale koruyuculuğu üstlenmiş olan kuvvetlerden birisi Lazistan sahası ücretli askerleridir ki bunlardan Livaneli Ali Bey komutasındaki bir müfreze Ahıska ahalisinin cansiperane mücadelesine rağmen iâşe ve yardım kuvvetlerinin gelemeyişi sonrası kaleyi gündüz vakti terk ederek Ahıska ahalisini kaderiyle baş başa bırakmıştır. Ahıska'daki Köse Mehmet Paşa'ya bağlı kuvvetler ile Acaralı Ahmet Paşa'ya bağlı birliklerin hem çatışmalarda hem de firarlar neticesinde sayısı oldukça azalmıştır. Rize'den gelen Tuzcuzade askerleri dahi dağılıp bölgeyi Rus kontrolüne terk etmişlerdir.

Rusya'nın Kafkasya komuta kademesi hareket birliklerinin böylesine büyük ve arazi değişkenlikleri içeren bir coğrafyadaki yürüyüş kabiliyetinin ve gerekli savaş teçhizatının nakliyesinin kolay olmayacağı düşüncesinden hareketle ani manevralar yapabilen küçük birlikleri kullanmayı tercih etmiştir. Arazinin dağlık ve zorlu koşullar içermesi nedeniyle vadi geçitleri belirleyici unsur olmuştur. Osmanlı imparatorluğu bu coğrafi faktörleri göz önüne alarak savunmasını kalelerin yanı sıra geçitlere de kurmak suretiyle belirlemeye çalışmıştır. Kafkasya coğrafyasında yapılan birçok savaşta görüldüğü üzere, geçitlerdeki üstünlük kaybedildiğinde, ağır topların nakli ile teçhizat ve birlik ikmal zorlaşacağından, uzun süreli kuşatmaların sürdürülmesi imkansızlaşmaktadır.

Hem 1828-29 hem de daha sonraki muharebeler göstermiştir ki Kür, Aras, Çoruh ve Yukarı Fırat geçit ve vadilerindeki müstahkem mevkiileri tutan birlikler ikmal ve iâşe temin edemezlerse kıtlıkla karşılaşmaları kaçınılmaz olmaktadır. Bunun yanı sıra zorlu iklim

Osmanlı Savunma ve Lojistik Sistemleri Bağlamında 1828-29 Savaşının Okunması

şartları altında mevcut mevkilerini korumakta zorlaşmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu'nun Allahuekber Dağları ve Sarıkamış'ın da içinde yer aldığı Soğanlı Dağı savaş boyunca önemli muharebelerin cereyan ettiği yerlerdir. Ayrıca bu bölge vadilerinden akan nehirler çetin arazide doğal geçitler açarak insan ve iaşe transferinin temel güzergahı olmuştur. Mesela Fırat – Aras – Arpaçay'ın izlediği güzergâh bunlardan birisidir. Harekât için en önemli mevkiler aynı zamanda çatışmaların da merkezi olmuştur.

Erzurum Kuşatması

1829 yılına girenken Osmanlı yönetimi Kafkas ordusunun tüm komuta kademesinde değişikliğe gitmiştir. Hem Kars hem de Ahıska'nın geri alınması üzerine bir plan yapılmıştır. Öncelikle lojistik sitemini güçlendiren yeni komutanlar yaklaşık 80 bin kişilik bir orduyu bu şehirlerin kurtarılması için seferber etmiştir. Ancak mevcut askeri birliklerin milis ve yerel kuvvetlerden oluşan düzensiz karakteri böyle bir hareketin gereken eğitim ve donanımdan yoksun olarak başlatılmasını zorunlu kılmıştır. Rus kolordu komutanı Paskeviç ise Erzurum, Batum ve Trabzon üzerine yapılacak bir harekât ile Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarının bütünlüğünü parçalamak düşüncesindedir. Osmanlı'nın yeni cephe komutanlarından Sivaslı Hakkı Paşa Kars'ı geri almak için Erzurum'dan harekete geçince Paskeviç kumandasındaki Rus ordusu temmuz ayının ilk gününe kadar süren bir dizi savaş ve manevra ile cevap vermiştir. Yapılan muharebelerde Osmanlılar ağır bir yenilgiye uğramıştır.

Ruslar Erzurum'u ele geçirdikten sonra Bayburt, Gümüşhane hatta Sivas vilayetlerini dahi ele geçirmek niyetiyle ileri hareketlerine devam etmiştir. Bununla birlikte bu şehirler Trabzon limanı ele geçirildikten sonra stratejik güvene kavuşabilecektir. Bu nedenle Bayburt ve Gümüşhane üzerinden Trabzon'a ulaşmak isteyen Ruslar buraya önemli miktarda kuvvet göndermelerine rağmen Bayburt çevresinde çok oyalanmışlardır. Bayburt ve çevresinde Lazistan eyaletinden toplanan ücretli askerlerin önemli direnişi olmuştur. Bölgedeki paralı askerleri komuta eden Osman Paşa Çoruh nehrinin Hart köyünden geçtiği dar bir geçit üzerine bir bend kurdukmak suretiyle Rus ordusu için bir tuzak hazırlamıştır. Çoruh nehrinin bahar aylarında çoğalan suları önüne bir bend yapılmak suretiyle biriktirilmiştir. Daha sonra dar bir boğazdan geçmekte olan Rus kuvvetleri üzerine bend önünde biriken suları serbest bırakarak bir su taşkını meydana getirilmiştir. Rus ordusunun bu şaşkınlığı esnasında onlara önemli kayıplar verdirmiş hatta kumandan Burtsov bu olay esnasında öldürülmüştür. Fakat General Paskeviç Bayburt'ta meydana gelen hadisenin yarattığı tedirginliği çok kısa zamanda atlatarak şehri abluka altına almış ardından Trabzon üzerinden Erzurum'a gelecek yardımlar için kilit bir noktada bulunan şehri almak için General Muravyev'i de bölgeye göndermiştir (Mehmed Arif, 1912, s. 882-904). Paskeviç için Hart köyünün stratejik bir özelliği olup olmadığı bilinmese de önemli bir komutanının burada öldürülmüş olmasından dolayı hareketin odağı olarak Hart köyü ve çevresini seçtiğini söylemek mümkündür. Daha sonra Paskeviç Erzurum'a geri dönmüştür. Esas amacı olan Sivas ve çevresindeki maden kaynaklarının olduğu bölgeye yönelik harekât planına son şeklini vermek düşüncesindedir.

Osmanlı hükümeti Haziran 1829 tarihli bir belgesindeki bilgilere göre askerî harekât sırasında öküz arabaları için 100.000, mühimmat ve zahire nakliyesinde kullanılan deve, katır ve beygir bedellerine 150.000 kuruş harcanmıştır. Ayrıca aylık ortalama nakliye masrafının 90.000 kuruş civarında olacağı bilgisi paylaşılmıştır (BOA. HAT. 1061/43593). Bu harcanan meblağlar Raimund Montecuccoli'nin "Savaşı yürütmek için üç şey gerekir: Para, para ve tekrar para" sözünü doğrular mahiyettedir.

Ordunun ihtiyaç duyduğu mühimmat cepheye hayvanların çektiği arabalar ile gerçekleştirilirdi. Sefer halindeki ordu için gereken ihtiyaçları belirleyip tedarik etme ve teslim etme sorumluluğu Ordu Defterdarının görevi idi. Mesela Ruslar Kars üzerine yürürken, Kars kalesinde ihtiyaç duyulan obüs ve kuşatma toplarının yanı sıra fişek ve zahire Ordu Defterdarı Mehmet Ali Efendi tarafından tedarik edilerek 400 araba ile Kars'a ulaştırılmıştır (BOA. HAT. 1069/43763). Nakliye vasıtaları olmayan bir ordunun taşıyıcısı olmayan bir silah gibi değerlendirilmesi araba ve yol unsurları içinde geçerlidir. Ancak savaşın gidişatı uzadıkça bu lojistik sistemin tam olarak işlemediğini görmekteyiz. Mesela Erzurum'dan Ahıska ve Kars kalelerine erzak ve zahire nakli söz konusu olduğunda Erzurum dahilinde bırakın yük hayvanlarını bu erzak ve zahirenin yükleneceği türden arabaların dahi bulunmadığı görülmüştür. Vakanüvis Lütfi Efendi'nin ifade ettiğine göre bölge ahalisinin eski hamiyet ve gayretleri kalmamıştır. (Ahmed Lütfi Efendi, 1999, s. 371).

Bu savaş sırasında Türk kuvvetlerinin coğrafi yer adlandırmalarını haritada okuyamadığı hatta üst düzey subayların komuta kademe içerisinde fazla aktif olmadıkları ile ilgili bazı eleştiriler bulunmaktadır. Yeniçeri ocağının kaldırılması sonrası yeni ordunun henüz sevk ve idare edilmeyişi kadar ordunun sürat temini, disiplin, silahlanma ve birliklerin muharebe kabiliyeti kazanması için yeterli hazırlık yapılmadığını da söylemek gerekir.

1828-1829 Rus savaşı Türk ordusunun XVIII. yüzyıldan itibaren istihkâmcılarını yetiştiren Askerî mühendishanenin savaşlardaki başat rolünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yeni kurulan ordu bünyesinde ulaştırma birliklerinin henüz organize edilememiş olması savaşın seyrine silah ve cephane eksikliği kadar etki etmiştir. Bu savaşın hemen öncesinde hem yeniçeri ocağını kaldırmış hem de eski kapıkulu ordusunda reformlar yoluyla bazı uygulama değişikliğine gitmiş olan Osmanlı hükümetinin rakibi Avrupalı devletlerin ordularından insan gücü ve malzeme bakımından oldukça geride kaldığını da vurgulamak gerekir.

Rusya Paskeviç komutasında Kafkas cephesindeki giriştiği neredeyse tüm muharebelerde Osmanlı kuvvetlerini ağır yenilgilere uğratmıştır. Rumeli cephesindeki çatışmaların İstanbul'u dahi tehdit etmesi üzerine Osmanlı hükümeti mütareke imzalanması için ilk adımı atan taraf olmuştur. İkili görüşmelerde Rus tarafının ağır koşullar içeren taleplerine Osmanlı hükümeti razı olmak durumunda kalmıştır. Barış görüşmelerine geçmeden önce Kafkasya cephesinde Paskeviç Ahıska kalesi civarındaki hududun en az iki saatlik mesafede olması gerektiğini Türk ve Rus sınır memurlarına söylediği halde daha sonra Rus sınır tahdit komisyonuna başkanlık eden elçi Ribobir hiçbir şekilde bu hususa riayet etmemiştir. Türk heyetinde bulunan mühendis ve haritacı Fenni Efendi ile mühendishane baş hocası İshak Efendi'nin girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Ahıska sınır hattında Türk topraklarının zayı olması kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı-Rus savaşını sona erdiren Edirne antlaşması 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanmıştır. 16 maddeden oluşan antlaşmasının sınırlar ile ilgili hükümlerine göre doğu sınırı Guri'nin güneyinden başlamak suretiyle İmereti üzerinden Ahıska'ya ve oradan Kars şehrinin Gürcistan ile sınır olduğu kesime kadar uzanmaktadır. Anapa, Poti, Azgur, Ahılkelek ve Ahıska şehirleri Rus idaresine bırakılmıştır. Savaş sırasında işgal edilmiş olan Ardahan, Kars, Bayezid ve Erzurum şehirleri ise Türk tarafına iade edilmiştir. Ayrıca Rusya'nın İran'dan ele geçirdiği Revan ve Nahçıvan hanlıklarının Rus hakimiyetinde olduğunu Osmanlı hükümeti kabul etmiştir. Rumeli tarafında ise Tuna ve Prut nehirlerinin Karadeniz'e ulaştıkları hat Osmanlı- Rus sınırı olarak belirlenmiştir. Ayrıca Eflak ve Boğdan için özerk bir yönetim anlayışı kabul edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı imparatorluğu klasik döneminde askeri kaynaklarının çeşitliliği ve etkin kullanımı sayesinde yaptığı savaşlarda başarı elde etmiştir. Gerek doğu gerekse batı yönünde yaptığı seferlerde lojistik sorununu çözdüğü oranda muharebelerden kazançlı çıkmıştır. Ancak imparatorluk coğrafyasının büyük ve zengin kaynakları bulunmasına rağmen eğer dönemin ulaşım teknolojisini, coğrafyasını ve iklimsel değişkenliğini hesaba katmazsa ordularını lojistik kaynaklarla buluşturma noktasında sıkıntılar yaşaması kaçınılmaz olmuştur. Orduların savaş gücü lojistik desteğin sağlanma seviyesi ile doğru orantılıdır.

Osmanlılar Rusya ile giriştiği 1828-29 savaşlarında değişen savaş teknolojisi ve stratejilerine henüz tam olarak sahip olmasa da savunma olanaklarını güçlendirmek ve düşman unsurların hudut hattında rahatça yürütmesine fırsat vermeyerek sonuç almak istemiştir. Şark cephesinin önemli savunma noktaları olan Ahıska, Kars ile Ardahan şehirlerinin kale ve tabyalarında yaptığı savunma tedbirlerine karşın yeniçeri ocağının kaldırılması sonrası kurulan yeni ordunun tam olarak organize edilemeyişi, ücretli askerlerin disiplin, askeri taktik ve stratejiden yoksunlukları savaşın kaybedilmesinde etkili olmuştur. Ahıska ve Kars'ın geri alınması iklimsel koşullar dikkate alınmadan bir harekât planlanmıştır. Ayrıca bölgedeki yerli etnik unsurların savaş sırasında takındıkları tutum için önlemler alınmadığından savaş sonrasında Rusya'nın demografik değişikliklerine engel olunamamıştır. Bununla birlikte Rus orduları otokratik bir askeri modernleşme hamlesi ile Osmanlılara karşı değişen taktik manevralar kullanmak suretiyle başarılı olmuştur. Ruslar hem asker toplama hem de askeri harcamaların vergilendirilmesi süreçlerini Osmanlılara nazaran daha iyi yönettiklerinden dolayı 19. yüzyıl savaşlarında Osmanlılara karşı başarılı olmuşlardır.

Osmanlı Savunma ve Lojistik Sistemleri Bağlamında 1828-29 Savaşının Okunması

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

D. BŞM. BNE. d. 16338(18.11.1827), 16319 (25.03.1825)

C. AS. 523/21850(18.04.1825), 882/37890(14.02.1821)

BOA, HAT. 1061/43593 (17.04.1829), 1069/43763 (23.06.1828)

Ahmed Lütfi Efendi. (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt. I ve 2-3, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Agoston, G. (2012). *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Çeviren: M. Fatih Çalışır, İstanbul, Timaş Yayınları.

Allen, W. E.D. and Muratoff, P. (1966). *1821-1921 Türk – Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Çaycıoğlu, S. O. (2018). “Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)”, Marmara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi.

Dündar, A. (2000). *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Engin, H. (2022). “Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mali Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711-1829)”, Trakya Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi.

Erkin, C. (1940). “1828-1829 Türk-Rus Harbi Kafkas Cephesi”, Ankara, *Askeri Mecmua*, Sayı: 117.

Eyice, S. (2001). “Kale” *İslam Ansiklopedisi*, TDVY, İstanbul, 2001, Cilt: 24, s. 234-242

Kavrelişvili, R. (2022). *Gürcü Basınında Türkiye (1866-1939)*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Kazımov, İ. (2012). *Ahıska Türkleri: Dil, Tarih ve Folklor*, Bakü, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Yayınları.

Keçeci, S. (2016). “The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus Against Its Southern Rivals (1821-1833)”, The London School of Economics and Political Science, PhD Thesis.

Kılıç, D. (2001). “Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesinin Rolü (1828-1915)”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, *Türk Kültürü*, Sayı: 461, Yıl:39, s.535-548.

Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars Tarihi*, C. 1. İstanbul, Işıl Matbaası.

Kop, Y. (1999). “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kars ve Çevresi”, Atatürk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi.

LeDonne, P. J. (1997). *The Russian Empire, and the World, 1700-1917, The Geopolitics of Expansion and Containment*, Newyork, Oxford University Press.

LeDonne, P.J. (2004). *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650-1831*, Newyork, Oxford University Press.

Mehmed Arif (1912). “1244-45 Savaşına Dair Bir Vesika”, *TOEM*, İstanbul, Cilt:14, ss. 882-904.

Moltke, von H. (2023). *1828 Seferi, Bulgaristan ve Rumeli'de Ruslar (1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı)*, Çeviren: Amil Dadaloğlu, İstanbul, Dorlion Yayınları.

Monteith, W. (1856). *Kars and Erzeroum with Campaigns of Prince Paskiewitch in 1828 and 1829*, London: Longman.

Nazır, B. (1993). “Osmanlı-Rus Savaşlarında Acaralılar (1774-1829)”, Atatürk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi,

Özcan, T. (2014). *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı*, Ankara, Gece Kitaplığı.

Quataert, D. (1997). “19. Yüzyıla Genel Bakış, Islahatlar Devri 1812-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt-2, Editörler: Halil İnalçık, Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayınları.

Rhinelander, L. H. (1975). "Russia's Imperial Policy: The Administration of the Caucasus in the First Half of the Nineteenth Century." *CSP* 17, No. 2, ss.218-235.

Urquhart, D. (2014). *Osmanlı'nın Askeri Gücü*, Çeviren: Mehmet Güneş, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Ülkü, O. (2005). “Kars ve Ardahan Tabyaları”, Atatürk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi.

THE INTERACTION OF KNOWLEDGE WITH INDUSTRY, SOCIETY AND THE INDIVIDUAL IN PAULO COELHO'S "THE ALCHEMIST"

PAULO COELHO'NUN "SİMYACI" ESERİNDE BİLGİNİN ENDÜSTRİ, TOPLUM VE BİREY İLE ETKİLEŞİMİ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЗНАНИЯ С ПРОМЫШЛЕННОСТЬЮ, ОБЩЕСТВОМ И ЛИЧНОСТЬЮ В «АЛХИМИКЕ» ПАУЛО КОЭЛЬО

Hafize DİNDAROĞLU*
Zühal DİNDAROĞLU**
Kubilay GEÇİKLİ***

ABSTRACT

In this study, Paulo Coelho's *The Alchemist*, published in 1988, is examined in terms of the characteristics of the industrial period, and the interaction between industry, society, individuals, and knowledge is analyzed. In *The Alchemist*, the increasing importance of knowledge and books is emphasized, and the value of knowledge and written sources is symbolized by the main character, Santiago, standing in front of a collapsed church. This symbolizes the transition from medieval thought to scientific and rational approaches in the industrial period. While the ruined church reflects the negative aspects of the past, the large fig tree in front of it represents life and rebirth.

The main character embarks on a journey by selling his sheep to fulfill his dreams, acquiring new knowledge and skills in the process. Shepherding is portrayed as an educational profession and is associated with religious elements. Santiago's desire to deepen his knowledge and improve himself, his solitude, and his expression of the joy of life through books reflect the industrial society's emphasis on individuality. A shepherd who reads books and has access to information and innovations demonstrates the transformation of professional roles in society and the democratization of access to knowledge. Furthermore, the positive aspects of openness to change and innovation, the importance of

* **ORCID:** [0009-0009-6108-0300](https://orcid.org/0009-0009-6108-0300), Atatürk University, Institute of Social Sciences, English Language and Literature 25250, Erzurum, Türkiye

** **ORCID:** [0009-0003-6549-7142](https://orcid.org/0009-0003-6549-7142), Karadeniz Technical University, Institute of Social Sciences, Dept of Sociology, 61100, Trabzon Türkiye

*** **ORCID:** [0000-0002-4154-1298](https://orcid.org/0000-0002-4154-1298), Atatürk University, Institute of Social Sciences, English Language and Literature 25250, Erzurum, Türkiye

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Dindaroğlu, H., Dindaroğlu, Z., & Geçikli, K. (2024). THE INTERACTION OF KNOWLEDGE WITH INDUSTRY, SOCIETY AND THE INDIVIDUAL IN PAULO COELHO'S "THE ALCHEMIST". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 15-24. DOI: [10.17498/kdeniz.1563850](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1563850)

The Interaction of Knowledge with Industry, Society and The Individual in Paulo

knowledge and practical experience, are highlighted in the novel, and the processes of wisdom and individual development are analyzed.

Keywords: Industrialism, Science, Knowledge, Transformation, Innovation, Individualism

ÖZ

Bu çalışmada, Paulo Coelho'nun 1988'de yayımlanan *Sımyacı* adlı eseri, endüstriyel dönemin özellikleri açısından ele alınmış ve eserde endüstri, toplum, birey ve bilginin etkileşimi analiz edilmiştir. *Sımyacı* eserinde bilgiye ve kitaplara artan önem vurgulanmakta ve bilginin ve yazılı kaynakların değeri, ana karakter Santiago'nun çökmüş bir kilisenin önünde durmasıyla sembolize edilmiştir. Bu durum, Orta Çağ düşüncelerinin yerini endüstriyel dönemde bilimsel ve akılcı yaklaşımların almasına işaret eder. Kilisenin harabe durumu geçmişin olumsuz yanlarını yansıtırken, önündeki büyük incir ağacı yaşamı ve yeniden doğuşu temsil etmektedir.

Ana karakter, hayallerini gerçekleştirmek için koyunlarını satarak bir yolculuğa çıkmış ve bu süreçte yeni bilgiler ve beceriler edinmiştir. Çobanlık, öğretici bir meslek olarak ele alınmış ve dini unsurlarla ilişkilendirilmiştir. Santiago'nun bilgide derinleşme ve kendini geliştirme arzusu, yalnızlığı ve yaşam sevincini kitaplar aracılığıyla ifade etmesi, bireyselliği öne çıkaran endüstriyel toplumun bir yansımasıdır. Kitap okuyan ve bilgiye, yeniliklere ulaşabilen bir çoban, toplumdaki meslek rollerinin değişebileceğini ve bilgiye erişimin demokratikleştiğini göstermektedir.

Ayrıca eserde, değişim ve yeniliğe açık olmanın pozitif yanları, bilgi ve pratik deneyimin önemi ortaya konulmuş ve bilgelik ile bireysel gelişim süreçleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyalizm, Bilim, Bilgi, Dönüşüm, Yenilik, Bireysellik

АННОТАЦИЯ

В этом исследовании работа Пауло Коэльо «Алхимик», опубликованная в 1988 году, рассматривается с точки зрения особенностей индустриального периода, а также анализируется взаимодействие промышленности, общества, личности и знаний в производстве. В «Алхимике» подчеркивается возрастающая важность знаний и книг, а ценность знаний и письменных источников символизируется образом главного героя Сантьяго, стоящего перед разрушенной церковью. Этот образ символизирует переход от средневековых взглядов к научным и рациональным подходам в индустриальную эпоху. В то время как разрушенная церковь отражает негативные аспекты прошлого, большое фиговое дерево перед ней символизирует жизнь и возрождение. Главный герой отправляется в путешествие, продав своих овец ради исполнения своей мечты, и в процессе приобретает новые знания и навыки. Пастырство рассматривается как образовательная профессия и связано с религиозными элементами. Стремление Сантьяго углублять свои знания, развивать себя, его одиночество и выражение радости жизни через книги отражают индивидуализм индустриального общества. Пастух, читающий книги и имеющий доступ к информации и инновациям, указывает на возможность изменения профессиональных ролей в обществе и демократизации доступа к знаниям.

Кроме того, в произведении подчеркиваются положительные стороны открытости к изменениям и инновациям, важность знаний и практического опыта, а также анализируются мудрость и процессы личностного развития.

Ключевые слова: Индустриализм, Наука, Знания, Трансформация, Инновации, Индивидуализм

Introduction

The Industrial Revolution is regarded as an important point in history. The production method based on human and animal power gave way to mechanization with the Industrial Revolution. This revolution, which began in England in the 18th century with the invention of the steam engine, is expressed in several stages. These stages, referred to as Industry 1.0, 2.0, 3.0, 4.0, and 5.0, are also used to indicate phases of development (Berktas & Oraklıbel, 2021). The development of steam engines and locomotives, the transformation of agriculture-focused production, and the acceleration of production, trade, and transportation (Yin, Stecke & Li, 2018; Aksoy, 2017) were followed by the rise of electricity as a major power source, leading to the widespread use and improved quality of machines (Pilevari, 2020; Rao & Prasad, 2018). Then came the period of digitization, with a focus on renewable energy sources (Yin et al., 2018; Rifkin, 2011), the integration of traditional industry with new technologies, and the development of artificial intelligence, robotics, and 3D printing, marking the era of smart production (Şekkelı & Bakan, 2018; Aksoy, 2017). Today, we are in a phase where technology is combined with human creativity, emotional intelligence, and experience, reaching a stage where technology serves humanity. As seen, with the Industrial Revolution, changes have accelerated over time. These transformations have also had significant impacts on both society and individuals (Doğan, 2003, p. 103; Avşar, 2018, p. 510).

Following the concept of the “Industrial Society” that emerged with these changes, new terms were coined to describe the newly formed society and order. These include terms introduced by different scholars, such as “Postmodern Era,” “Post-Bourgeois Society,” “Personal Service Society,” “Network Society,” “Information Society,” and “Technocratic Era” (Bozkurt et al., 2018). The term “Industrial” is also among these. While these concepts generally describe the societal structure of their time, it has been observed that within this framework, sociological traumas caused by individuals alienating themselves from their original purpose and becoming more robotic have also led to a focus on accessing and utilizing knowledge.

As a prominent example of the industrial and post-industrial era, this work has reached a substantial readership by reflecting the characteristics of the period through extraordinary events, thereby creating significant literary impact. The protagonist, Santiago, while making his living as a knowledgeable shepherd, dreams of a treasure near the Egyptian pyramids and, leaving everything behind and selling his sheep, sets out on a journey. On this long journey, he engages in trade and earns considerable profit; however, none of his earnings bring him satisfaction. His sole aim becomes achieving fulfillment both materially and spiritually. Would Santiago have shown the same courage if the treasure in his dream were something other than gold? At this point, Santiago’s desire to transition to the middle class and undergo social change shows parallels with Bell’s thesis. Examining similar theses and articles reveals that this aspect of our article provides diverse perspectives. According to Bell, barriers between time and space are removed through technological information, thanks to communication and knowledge. In particular, the novel contains expressions that reinforce the boundless power of knowledge, exemplified by Santiago’s conversations and actions involving the sun and wind. Likewise, the post-industrial emphasis on individualism is reflected in the frequent use of the term “Personal Legend” in the novel. Social, scientific, and social developments nurture individual existence, and from this perspective, the author’s influences on the work reflect the impact of the period he lived in. Coelho’s *The Alchemist*, set in the post-industrial period, reflects his thoughts through a mysterious story that aligns with Daniel Bell’s approaches to the post-industrial era. Daniel Bell, one of the most prominent figures behind the concept of post-industrial society, provided alternative

The Interaction of Knowledge with Industry, Society and The Individual in Paulo

definitions for ideology in the 20th century, in addition to theories developed by K. Marx and Francis Fukuyama regarding the industrial and post-industrial periods, particularly after the Cold War. The socio-economic problems of the era gained coherence through efforts to overcome class distinctions, signifying the end of ideology. His book, *The End of Ideology*, discusses social and sociological changes in the light of modernity and capitalism. Another major work, *The Coming of Post-Industrial Society*, analyzes the political dimensions of societal transformations. According to Bell, the increasing prominence of the professional class marks a shift toward class superiority. The development of science, technology, and fields of expertise indicates that a substantial part of the workforce is now centered around knowledge.

"All these developments are perceived by Bell as a transition from a society dominated by the working class to one where the middle class is predominant. Additionally, Bell emphasizes that significant structural changes affect knowledge and technology in society. According to him, there is not only an increase in the pace of new inventions but also a rise in the standard of living, which has accelerated since the industrial society era" (Temirkaynak, 2008).

In 1973, American sociologist Daniel Bell, in his book "The Coming of Industrial Society", introduced the term industrialism and discussed industrial society, emphasizing the growing importance of education, knowledge, scientific analysis, social services, human values, and theoretical knowledge in this period. The industrial process led to profound changes, particularly increasing the value placed on knowledge. The balance of power in society began to shift as the importance of land and machinery diminished and aligned more with information networks. The information age brought about transformation and change in all markets, as those who used knowledge most efficiently succeeded in various sectors. With the advancement of knowledge, technology has reached unprecedented levels, and human, technology, and knowledge have become integrated. Time and location are no longer relevant because of the internet, which allows everyone to access information from anywhere. According to Bell, the development of knowledge holds the potential to plan changes, foresee future risks, and evaluate costs. During this process, there was a transition from "Social Class" to "Knowledge Class," with knowledge replacing labor.

In the post-industrial labor force, agricultural and similar activities are increasingly replaced by commerce, transportation, education, information, leisure, and research, shaping social characteristics according to Bell. Drawing on these approaches by Bell, this study examines the features of the period through Paulo Coelho's novel *The Alchemist*, published in 1988, within a theoretical framework. Daniel Bell, who passed away in 2011, conducted numerous studies on post-industrial society.

Today, one of the most significant obstacles to the knowledge society is capitalism's cultural contradiction, which promotes hedonism—a focus on pleasure as a lifestyle—and positions it as a driving force within the dominant liberal value system (Bell, 2022: 74). Socially, during the industrial period, people began to place more importance on knowledge and their individuality, turning inward and seeking truth. The aim of this study is to discover the traces Bell's approach to *The Alchemist* in this study is to highlight how Bell illuminated the post-industrial era with definitions that linked economics, knowledge, and technology appropriate to his time.

Methodology

This study is a qualitative research and was created using the document/text analysis method. In this process, the novel related to the research topic and the period in which the

novel was set were scanned in detail and the data obtained through the document/text analysis method were analyzed using content analysis, which is an inductive analysis type (Baltacı, 2019).

Analysis of “The Alchemist”

The Alchemist, published by Paulo Coelho in 1988, will be discussed in terms of industrial factors. We talked about how important information has become in the industrial period. At the beginning of the book, the following sentences attract attention: “The Alchemist picked up the book brought by a caravaner. The book did not have a cover, but he still understood who the author was: The author was Oscar Wilde.” (p. 11) The importance of books and knowledge appears in the first lines. “The main character's name was Santiago. The sun was about to set when he and his flock arrived in front of the old, abandoned church. The roof of the church has long since collapsed, a huge pharaoh fig grew in the place where ritual items were once placed.” (p. 15) Based on these considerations, it can be realized that medieval ideas have been replaced by scientific data in the industrial period. Negative depictions of the church bring to mind a reflection on the dark experiences of previous periods. On the other hand, the presence of a large fig tree in front of this ruined church evokes life, rebirth and positive thoughts. “He put the book he had read and finished under his head as a pillow. Before he fell asleep, he thought he should read thicker books...” (p. 15) “He used to read parts of the books that influenced him, and sometimes he would talk about the loneliness or the joy of life of a shepherd wandering in the fields...” (p. 16) In this part, the author expresses his sense of individuality in society. “Sometimes he would tell them about the latest innovations he had seen in the cities.” (p. 16) In this point, a connection has been established with innovations in cities. “I didn't know shepherds could read books,” said a woman's voice beside her... It is seen that the roles assigned to professions in society may now change.” (p. 17) He attended seminary until he was sixteen. His parents wanted him to be a clergyman; Such a thing was a source of pride for a poor peasant family who, like their sheep, worked only for water and food. The belief that the only way to salvation for a poor and rural peasant family is a good education, so that their children will live their lives in better conditions, has increased in the industrial period. “The shepherd left the fortune-teller in disappointment; He had decided never to believe in dreams again... First he went and ate something and replaced his book with a thicker one...” (p. 29) These sentences emphasize the importance of knowledge and self-development rather than dreams. “I am the King of Salem,’ said the old man—why should a King quarrel with a shepherd? The young man asked. There are many reasons for this, but let's say the most important reason is that you have the power to fulfill your Personal Destiny.” (p. 33) From this point of view, it turns out that what brings a King and a shepherd together at a common point is books. With the information age, it is obvious that the main determining power will emerge mainly from knowledge and skills. “The young man put the two stones in his saddlebag. From now on, he would make his own decisions.” (p. 42) Traditional social multiple decisions have now been replaced by individuality. Mass mobility was very important during the industrial period. In the industrialism, this situation turned into subjectivity. In the industrial period, creativity has come to the fore, monotony of the way of life is not attractive to waste. The hero in the story has also risked many things to make these dreams come true by pushing normal life standards to realize his dream. For example, he sold his sheep and set out for the pyramids in Egypt.” “But we can serve tea in crystal glasses. In this way, people will like the tea very much and will want to buy crystals. Because beauty is what impresses people the most.” (p. 67-68) In the industrial period, beauty and innovation have become one of the remarkable elements. More income can be obtained thanks to knowledge, innovation and skills rather than

The Interaction of Knowledge with Industry, Society and The Individual in Paulo

production. "I don't want to change, because I don't know how to change. I'm really used to myself now." (p. 68) There is a social point of view here that is afraid to abandon its habits. "Shortly thereafter, the Merchant hired two new workers. He also had to bring sacks of tea to meet the wants of men and women thirsting for novelty." (p. 70) It has been observed that there may be an increase in the number of new jobs and workers as a result of changes. "I'll go back and continue where I left off," thought the young man. "However, I did not learn Arabic from sheep." (p. 73) A person who wants to learn something and improve himself must take some risks. "There is a language that everyone in the world understands, and he has used this language to develop his shop. It is the language of enthusiasm, the language of attempts made with love and passion to accomplish something desired or believed." (p. 73) In this process, it is seen that the old model structures do not work and should be evaluated not only in terms of economy and technology, but also in terms of multiculturalism and labor. "Who knows, maybe they didn't discover the secret of the Magic Stone - in other words, the Philosopher's Stone." (p. 77) It is mentioned in the Bible. It was from this book that I learned how to make this Urim and Tummim. These stones are the only prophetic tools that God allows." (p. 80) The wise, old king gave these stones to the young man, saying that if he was undecided in any situation, he could refer to these stones. In the industrial period, the concepts of gambling, oracle and magic also gained popularity. It has been used quite a lot in various TV series and movies. "I've learned a lot from sheep and crystals," he thought. "In the same way, I can learn from the desert. Because he's older and wiser." (p. 84) The structure of the new society is based on theoretical knowledge and practical acquisition. "You too should read more about the world," replied the Englishman. Books are just like caravans." (p. 88) As in this sentence, the importance given to the book and the information is remarkable. "Everything that is above and below the earth is constantly changing, because the earth is alive and has a soul." (p. 88) It was also emphasized in this period that everything that is thought to have a life and soul will undergo a change in the process. "The book in which the young man was most interested was the biographies of famous alchemists.

Alchemists were people who devoted their whole lives to refining minerals in their laboratories..." (p. 90) Here, too, reference is made to the pre-industrial period. It emphasizes the capital obtained for production by societies that are dependent on raw materials. "The young man's interest in alchemy grew. He thought that with a little patience, he could turn everything into gold." In transforming societies, the seeds of technological structures have begun to be sown thanks to knowledge and skills. It is also understood from the following sentences that these thoughts are supported: "But when he himself attempted to learn the method of attaining the Great Work, he was utterly astonished. There was nothing but patterns, cryptic information, and texts with dark meanings." (p. 91) "And the Englishman was following his own personal legend." (p. 101) Individuality has come to the fore in industrial society. At this point, the Englishman began to research in the desert to learn how to make gold in order to realize his own personal dreams. So he went in search of him in order to get support from a good alchemist he had heard. "Do you know anyone in the village who cures diseases?" the young man asked him. Why are you looking for a man like him? The Arab asked. "Because my friend over there traveled for months to get to know this guy." (p. 102) The first and most important feature of industrial society is that the labor force is no longer interested in agriculture or manufacturing; instead, it is involved in services such as commerce, finance, recreation, transportation, health, research, education, and administration (Bell cited in Waters, 1996, p. 110).

The journeys, mysterious events and researches that we encounter throughout the story have become the most prominent situations in this process. "A man who knows the secrets of the world. He speaks to the demons of the desert, said the young girl. The demons

were the fairies of good and evil." Again, in support of these sentences, the following words are quite remarkable: "The desert was full of people who earned their living by easily understanding the Spirit of the Universe; and they were afraid of the priests, women, and the elderly." (p. 109) Mysterious events have become interesting during this period. "This is the first phase of the study," he said. I need to purify the mixed sulfur. And in order to make that happen, I have to not be afraid to fail. The fear of failure has always prevented me from undertaking the Great Work until now." (p. 107) According to Daniel Bell, who has made important contributions to the definition of industry; industrial society is defined as the quality of life measured by services and comfort. Mentioned above, both development in knowledge and easily obtained living conditions are observed in the society. "...because you will learn to love and you will know fifty thousand palm trees one by one. You will see how they develop and they will show you that the world is constantly changing. After a while you will interpret the signs better and better, because the desert is the teacher of teachers." (p. 124) As can be understood from these statements, the effects of the industrial period are evolving according to the industrial period. It is inevitable that the technical workforce will become increasingly important. "God created this world so that people could understand the miracles of his spiritual teachings and knowledge through objects. That's what I call Action." (p. 131) It is stated from these sentences, which refer to the purpose of human beings' coming to the world, a person will be able to reach the purpose of life with his knowledge, skills and actions. "Maybe if you were in an alchemy lab, now was the time to study the best of your method of learning the Emerald Slab. But you're in the desert now. So it's best to dive into the desert. It helps you understand the world, as well as anything that happens on the earth." (p. 131-132) It is emphasized that the person should not be left to his fate by working with the existing opportunities, learning and always looking for ways to achieve better. "Teach me to be the wind for a while," the young man requested. So that we can talk together about the unlimited possibilities of people and winds." As can be seen from these statements, human beings have a tremendous ability. In order to use it, all he has to do is be aware and make an effort. "He didn't have to prove his science and art to anyone. On his way to his personal history, he had learned everything he needed to know and experienced everything he had ever dreamed of living." (p. 160) In the industrial period the knowledge, skills and the way they are applied at the highest level have also influenced the alchemist.

Conclusion and Discussion

Coelho, through this work, vividly portrayed the lives of shepherds and the life cycle of wanderers. Santiago, a shepherd from Andalusia, was someone who loved to travel and followed his dream, but one of the things that excited him and brought him awareness was acquiring new knowledge. He realized that when people believed they could not choose their own destiny and could not control what happened to them, they thought their lives were controlled by fate, which was not true. Additionally, there was an emphasis on not forgetting the language of omens and following one's destiny and knowledge to the end. The work taught Santiago and readers the vibrancy of opportunities in life. His interaction with the crystal merchant marked another pivotal moment in his life, as it revealed the knowledge management involving the work culture necessary to achieve success in both worldly and personal senses. His experiences in the desert unveiled some of life's most invaluable lessons. Coelho's depictions of the culture, beliefs, and attitudes of people living or traveling in the desert, along with the knowledge and management derived from nature, were truly remarkable. Santiago realized that disobedience in the desert meant death. In the conclusion, the shepherd sold everything in his life to make his dreams come true. The mission undertaken by the main character of the novel was accepted as much better than the classical

The Interaction of Knowledge with Industry, Society and The Individual in Paulo

understanding of a shepherd. In the novel, the shepherd turned into an investigative sage. After the journey, he returned to the spirit of the universe, and everything he experienced in this process returned to him as wisdom. As a result of his courage, he found his own self and realized that the real treasure was hidden within himself. The relocation of an individual from their natural environment to another place leads to new experiences and various interactions. The wisdom gained from cultural differences guides Santiago to fulfill his long-held dream in the novel "The Alchemist." The cultural and behavioral phenomena depicted in the novel must be examined at physical, psychological, and spiritual levels to emphasize the universal role of culture (Anbarasi, 2015). During the periods in which these phenomena developed (industrial and post-industrial), the interaction between society and the individual varied. Although modern Western societies have undergone significant changes, the concept of a post-industrial society remains ambiguous in many aspects. In particular, the concept of the service sector retains a degree of uncertainty. In the structure of society, nostalgia, local language, and tradition are intertwined with play, performance, and transgression in a complex manner (Urry, 2020).

The fundamental difference between industrial and post-industrial society lies in the fact that the sources of innovation in post-industrial society increasingly rely on the codification of theoretical knowledge. Throughout history, every society has depended on knowledge, but the accumulation and distribution of theoretical knowledge have only recently emerged as the driving force behind innovation and change (Bell, 1976).

One of the notable characteristics of the concept of the information society is that, similar to the idea of post-industrial society, it has found widespread discussion not only in academic literature but also in mass media and popular books (Kumar, 2020). Information management did not emerge as an independent academic field until the 1980s (Cooper, 2006). While practitioners and academics have increasingly recognized the potential benefits of knowledge management, ongoing disagreements persist regarding the meaning of the concept (Davenport & Prusak, 1998; von Krogh, Ichijo & Nonaka, 2000; Malhotra, 2001). In this context, knowledge must be considered in its broadest sense: Knowledge management can be understood as the practice of capturing and developing both individual and collective knowledge within an organization to promote innovation. Moreover, knowledge management can be seen as a strategy for enhancing organizational efficiency and competitiveness. This strategy encompasses the processes of identifying, capturing, creating, and applying knowledge (Grizelj, 2003; Davenport, De Long & Beers, 1998; Nonaka, 1991).

From the mid-1980s, a shift began from a production-oriented society to a market-oriented one (Wiig, 1997; Sveiby, 2001). The third phase of knowledge management literature emerged in the mid-1990s and continued into the early 21st century. In his book "Post-Capitalist Society" (1993), Drucker argued that the Western world had entered a period where knowledge, rather than capital, natural resources, or labor, would become the primary economic resource.

The growth of modern Western industrial technology is assumed to be primarily the result of changes in the "state of knowledge" and the interaction of these changes with developments in industry. The "state of knowledge" encompasses not only science and technology but also other aspects of thought, such as art and religion, which influence humanity's perception of the material universe. Changes in industry, among other things, likely alter the expected benefits from a potential change in technical knowledge. The "benefits" expected from modifying the stock of technical knowledge are those anticipated and valued by the entity aiming to bring about the change. In a private enterprise economy, these benefits are often in the form of profit for the inventor or their sponsor. This highlights the necessity of knowledge-based industry and commerce (Schmookler, 1962).

As time progresses, the power of knowledge holds the potential to shape various evolutions in management. The large-scale sociotechnical transformation brought by smart industries can both include and exclude people, industries, knowledge, and geographical regions, potentially leading to greater or lesser societal division. The extent to which Industry 4.0 will enhance or diminish inclusivity, justice, solidarity, and responsibility remains uncertain and is considered an ethical issue. Smart industries present a continuum between data collection and transparency through I4.0 technologies, which may lead to total surveillance. While people and companies will have access to a broader range of information and data, many individuals' lives will be captured as data. This situation has the potential to render people dependent and vulnerable within the big data industry (Moore & Tambini, 2018).

In Coelho's novel *The Alchemist*, the traces and characteristics of the industrial period were examined. The findings related to the industrial period were examined and their social reflections were illuminated. Under the leadership of Daniel Bell, who left his mark on the period, education, social services and personal developments were included. It has been observed that the service sector provides more efficiency than manufacturing is one of the most important features of this period. In the story, the main character starts his journey to make his dreams come true by selling his sheep. During this journey, he learns about different professions by having various knowledge and skills, and even earns money by entering the crystal seller business, which he did not know at all for about a year. The fact that the shepherd migrates by selling his sheep and starts trading to earn money reflects the general characteristics of this period. It is also not a coincidence that the main character's profession is shepherding. Because shepherding is a prophetic profession and has an instructive identity. The fact that almost all the prophets came from the profession of shepherds shows that education and knowledge started in this way before the development of technology. The fact that religious information representing the holy book, which begins with the command 'Read!', is also included in the work, opens the door to researchers from another perspective. Again, many images that clearly reflect the characteristics of the period have been revealed in the work. Many examples have been found in the work, which is open to examination in terms of psychoanalytic, mystical, sociopolitical and industrial period. It has been mainly investigated in terms of the industrial and post-industrial period.

REFERENCES

- Aksoy, S. (2017). Değişen teknolojiler ve endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı anlamaya dair bir giriş. SAV Katkı, 4, 34-44.
- Anbarasi, V. (2015). Culture as Ecumenical Philosophy of Life in the Select Works of Paulo Coelho. In CONFERENCE EDITORIAL BOARD.
- Avşar, İ. İ. (2018). Endüstri 4.0 Yorumu: Toplum 5.0. In Al-Farabi 2nd International Congress on Social Sciences: The Book of Full Text (pp. 6-8).
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388.
- Bell, D. (1976). Welcome to the post-industrial society. *Physics today*, 29(2), 46-49.
- Bell, D. (2022). *Kapitalizmin Kültürel Çatışmaları*. (Ü. Tatlıcan, Translate) Bursa, Turkey: Sentez Publishing
- Berktaş, S., & Oraklıbel, R. D. (2021). Sanayi Devrimi ile Gelen Değişim: İş Bölümü ve Yabancılaşma. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 112-121.
- Coelho, P. (1996). *Simyacı*. (Ö. İnce, Translate.) İstanbul, Turkey: Can Publishing
- Cooper, C. (2006). Knowledge management and tourism. *Annals of tourism research*, 33(1), 47-64.

The Interaction of Knowledge with Industry, Society and The Individual in Paulo

- Davenport, T. H. (1998). Working knowledge: How organizations manage what they know. New York Harvard Business School.
- Davenport, T. H., De Long, D. W., & Beers, M. C. (1998). Successful knowledge management projects. MIT Sloan management review, 39(2), 43.
- Doğan, Z. (2023). Post-Endüstriyel Çağda Değişen Eğitim Paradigmaları. Dijital Teknolojiler ve Eğitim Dergisi, 2(2), 103-112.
- Drucker, P. (2012). Post-capitalist society. Routledge.
- Grizelj, F. (2003). Collaborative knowledge management in virtual service companies-approach for tourism destinations.
- Kumar, K. (2020). From post-industrial to post-modern society. In The information society reader (pp. 103-120). Routledge.
- Malhotra, Y. (2001). Expert systems for knowledge management: crossing the chasm between information processing and sense making. Expert Systems with Applications, 20(1), 7-16.
- Moore, M. and Tambini, D. (2018), Digital Dominance: The Power of Google, Amazon, Facebook, and Apple, Oxford University Press, Oxford.
- Nonaka, I. (2009). The knowledge-creating company. In The economic impact of knowledge (pp. 175-187). Routledge.
- Özden, A. T. (2022). 1.0'dan 5.0'a dünya: Web, Pazarlama, Endüstri ve Toplum. Journal of Business in The Digital Age, 5(1), 29-44.
- Pilevari, N. (2020). Industry Revolutions Development From industry 1.0 to Industry 5.0 in Manufacturing. Journal of Industrial Strategic Management, 5(2), 44-63.
- Rao, S. K., ve Prasad, R. (2018). Impact of 5G Technologies on Industry 4.0. Wireless Personal Communications, 100(1), 145-159.
- Rifkin, J. (2011). The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, And the World. Palgrave Macmillan.
- Schmookler, J. (1962). Changes in industry and in the state of knowledge as determinants of industrial invention. The rate and direction of inventive activity: economic and social factors, 195-232.
- Sveiby, K. (2001). What is knowledge management? [Online] Available: <http://www.sveiby.com/articles.KnowledgeManagement.html>.
- Şekkeli, Z. ve Bakan, İ. (2018). Akıllı fabrikalar. Journal of Life Economics, 5(4), 203-220.
- Temirkaynak, M. (2008). *Yanlış bilinçten sona giden yolda ideolojinin serüveni tarihin ve ideolojilerin sonu tartışmalarının sosyolojik zemini üzerine bir analiz* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Urry, J. (2020). Is Britain the First Post-Industrial Industrial Society
- Veysel B., Suguri, N. (2018), "Endüstri Sosyolojisi", Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları; s.15
- Von Krogh, G., Ichijo, K., & Nonaka, I. (2000). Enabling knowledge creation: How to unlock the mystery of tacit knowledge and release the power of innovation. Oxford university press.
- Wiig, K. M. (1997). Knowledge management: where did it come from and where will it go?. Expert systems with applications, 13(1), 1-14.
- Yin, Y., Stecke, K. E. ve Li, D. (2018). The Evolution of Production Systems From Industry 2.0 Through Industry 4.0. International Journal of Production Research, 56(1-2), 848-861.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE ÖZBEK TÜRKÇESİ DEYİMLERİNİN YALANCI EŞDEĞERLİLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

A STUDY ON THE FALSE EQUIVALENCE OF TÜRKİYE TURKISH AND UZBEK TURKISH IDIOMS

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛОЖНОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ТЮРКСКИХ И УЗБЕКСКО-ТУРЕЦКИХ ИДИОМ

Çağdaş KEÇECİ*

ÖZ

Dil teması, zaman içinde, bir dilin gramerine ve kelime dağarcığına giren birçok kavramı beraberinde getirir. Bu etkileşimlerden dolayı, bazı kelimeler anlam bakımından tamamen eşanlamlı olabilir, ancak yine de birbirleriyle birlikte var olabilirler. Diller arası ilişkiler, zaman içinde çeşitli dillerin birbirinden etkilenmesiyle zenginleşir. Ancak, bu etkileşim bazen yanlış anlamalara ve kavram kargaşasına yol açmaktadır. Diller arasında, özellikle ortak ya da benzer kelimeler, benzer anlamları çağırırsa da bu kelimeler bazen farklı anlamlar taşıyabilir. Bu duruma dilbilimsel terminolojide "yalancı eşdeğerlilik" (false equivalence) denir. Yalancı eşdeğerlilik, iki dilde benzer yazılış veya telaffuza sahip kelimelerin birbirinden tamamen farklı anlamlara sahip olması durumudur. Bu makalede, yalancı eşdeğerlilik kavramı, Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yer alan deyimlerin neden olduğu yanlış anlamalar ve bunların mevcut diller içindeki bağlamları ele alınacaktır. **Anahtar Kelimeler:** eşdeğer, tam yalancı eşdeğerlilik, deyim, dilbilim, çeviri.

ABSTRACT

Language contact introduces numerous concepts that gradually permeate the grammar and lexicon of a language. As a result of these interactions, some words may become entirely synonymous in meaning while still coexisting within the language. Over time, interlanguage relationships are enriched through mutual linguistic influence among various languages. However, these exchanges can also give rise to misunderstandings and confusion. Particularly, words that appear common or similar across languages may carry distinct meanings despite their apparent similarities in form. This phenomenon, referred to as "false equivalence" in linguistic terminology, occurs when words with similar spellings or

** Bu çalışma, Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Eş Değer ve Yalancı Eş Değer Deyimler adlı Yüksek Lisans Tezi'nden (Keçeci, 2018) türetilerek hazırlanmıştır.

* **ORCID:** [0009-0003-0181-0873](https://orcid.org/0009-0003-0181-0873), Dr., cagdaskkececi@outlook.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Keçeci, Ç. (2024). TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE ÖZBEK TÜRKÇESİ DEYİMLERİNİN YALANCI EŞDEĞERLİLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 25-32. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1567818](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1567818)

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi Deyimlerinin Yalancı Eşdeğerlilikleri Üzerine...

pronunciations in two languages convey entirely different meanings. This article will explore the concept of false equivalence, analyze misunderstandings stemming from idiomatic expressions in Uzbek Turkish and Turkey Turkish, and examine these occurrences within the framework of their respective linguistic contexts.

Keywords: equivalence, exact false equivalence, idiom, linguistics, translation.

АННОТАЦИЯ

Контакт языков вводит множество понятий, которые постепенно проникают в грамматику и лексику языка. В результате таких взаимодействий некоторые слова могут стать полностью синонимичными по значению, оставаясь при этом в языке. Со временем межязыковые связи обогащаются за счет взаимного влияния различных языков. Однако такие взаимодействия могут также привести к недопониманию и путанице. В частности, слова, которые кажутся общими или похожими в разных языках, могут иметь разные значения, несмотря на внешнее сходство. Это явление, называемое в лингвистике «ложной эквивалентностью», происходит, когда слова с похожим написанием или произношением в двух языках имеют совершенно разные значения. В этой статье будет рассмотрено понятие ложной эквивалентности, проанализированы недоразумения, возникающие из-за идиом в узбекском и турецком языках, и исследованы данные случаи в контексте соответствующих языковых реалий.

Ключевые слова: эквивалент, точная псевдоэквивалентность, идиома, лингвистика, перевод.

1. GİRİŞ

Yalancı eşdeğerlilik, iki dilde benzer veya aynı görünen kelimelerin, farklı anlamlara sahip olması durumudur. Örneğin, İngilizce "actual" kelimesi, Türkçede "gerçek" anlamına gelen "aktüel" kelimesine benzer görünür; ancak İngilizcede "actual" kelimesi "gerçek" anlamına gelirken, Türkçede "aktüel" kelimesi "güncel" anlamını taşır. Bu tür kelimeler, dil öğrencileri ve çevirmenler için yanıltıcı olabilir ve yanlış anlaşılmalara yol açabilir.

Kirişcioğlu (2006), lehçeler arası aktarma ile ilgili sorunları 7 başlığa ayırmıştır:

1. Kelimelerde yalancı eşdeğerlik,
2. Eklerde yalancı eşdeğerlik,
3. Orijinal metnin aslını korumama,
4. Orijinal metnin aslını uyarlama,
5. Yanlış ek seçimi,
6. Atasözleri ve deyimleri yanlış aktarma,
7. Cümlelerin öğelerini doğru düzgün yerleştirememesi” (s. 23-24).

Şenol (2020), yalancı eşdeğerlilik çalışmalarını dört ana başlık altında toplamıştır:

1. Diller arası yalancı eş değerklik çalışmaları
2. Lehçeler arası yalancı eş değerklik çalışmaları
3. Ağızlar arası yalancı eş değerklik çalışmaları
4. Tarihî metinlerle Çağdaş Türkçe arası yalancı eş değerklik çalışmaları (s. 411).

Yalancı eşdeğerlilik çok geniş sahaya yayılmış olan Türk Lehçelerinin lehçe içi aktarımlarında karşılaşılan en büyük problemlerden birisidir. Bir lehçedeki bir kelimenin anlamı bir başka lehçede farklı bir şeye işaret edebilmektedir. Bu durum da dikkatsiz çalışmalar neticesinde yanlış aktarma ile sonuçlanan bir durumdur. Resulov (1995), yalancı eşdeğerliliği kaynak dildeki bir kelimeyle hedef dildeki bir kelimenin köken, yazılış ve söyleniş bakımından aynı, anlam bakımından ise farklı olması durumu olarak tanımlamaktadır (s. 916). Çok geniş bir alana yayılmış Türk lehçeleri için tanım ve tasnif oldukça zordur. Uğurlu (2004) da bunları “ses ve yapı bakımından aynı veya lehçeler

arasındaki düzenli ses denklilikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen; ancak kavram alanları bakımından hiç örtüşmeyen kelimeler olarak tanımlamıştır” (s. 37). Türk dilleri arasında hem alıntı hem de Türkçe kökenden gelen pek çok ortak dil unsuru bulunmaktadır ve bunların bir kısmı iki dilde farklı yeni anlam ve işlevler yüklenebilmektedir (Altun, 2020, s. 29). Yüklenen yeni işlevler zamanla lehçeler arası ayrımları ortaya çıkarmakta ve lehçeleri birbirinden nispeten de olsa uzaklaştırmaktadır.

2. İNCELEME

Deyimler bir milletin geçmişten günümüze kadar gelen önemli söz varlıklarıdır. İki veya daha fazla kelimenin bir araya gelmesi neticesinde oluşurlar. Toplumların; yaşayış, düşünüş ve kültürel özelliklerini yansıtan, geçmişten bu zamana kadar kolektif bilincin ürünü olan sözlerdir. Özbekçe ve Türkçe, Türk lehçelerinin iki farklı grubunda yer almaktadır. Özbek Türkçesi, bir bakıma Çağatay Türkçesinin devamı niteliğinde olup tasnif bakımından Türk lehçelerinin Güney-Doğu grubunda yer almaktadır. Türk lehçeleri yazı şemasında Özbek Türkçesi “Karluk” grubu olarak belirtilmektedir. Türkiye Türkçesi ise Batı grubu olarak adlandırılan Oğuz grubunda yer almaktadır. Bu iki Türk lehçesinin tarihsel gelişim süreçleri göz önüne alınarak kendi söz varlıkları olan deyimlerde meydana gelen yalancı eş değer deyimlerin ortaya çıkarılması ve incelenmesi için çalışılacaktır. Böylece iki lehçe ve kültür arasında yapılan ve yapılması muhtemel çevirilere katkı sağlamak amaçlanmış ve yalancı eşdeğerliliklerden kaynaklı olası hataların engellenmesi için bir bakış açısı oluşturmak hedeflenmiştir. Deyimler çevirilerde sorun yaratma ihtimali en yüksek olan dil unsurlarından olduğu için bu çalışma deyimlere odaklanmıştır.

ārālāri āçik (ÖT¹), araları açık (TT²):

ÖT: Maddi meselelerini aralarında halletmek, birbirine borcu kalmamak, ortada herhangi birine zarar verecek hiçbir şey olmamak (ÖİFL, s. 194).³

TT: Arkadaşlıkları sarsılmak arkadaşlık bağları kopmak, birbirine darılmış durumda olmak.

Bu anlamlar karşılaştırıldığında hiçbir anlam denkliği görülmemektedir. Buna göre “araları açık” deyimini tam yalancı eş değerli deyimler olarak değerlendirilebilir.

bāş қоş- (ÖT), baş қоş- (TT):

ÖT: 1. Müdahale etmek, burnunu sokmak. 2. Katılmak (ÖİFL, s. 57).

TT: Bir işi başarmak için çalışmak.

Bu anlamlar karşılaştırıldığında her iki lehçede de anlamların örtüşmediği görüldüğü için deyim tam yalancı eş değer sayılır.

bāş(i)gā kel- (ÖT), baş(m)a gel- (TT):

ÖT: Düşünmek, idrak etmek (ÖİFL, 181).

TT: 1. Kötü bir durumla karşı karşıya kalmak. 2. Düşünülen kötü durum gerçekleşmek. 3. Kötü bir duruma uğramak 4. Ölüm ihtimali olmak.

Deyimin anlamlarında bir denklik görülmediği için tam yalancı eş değerli olarak değerlendirilebilir.

bāşini ye- (ÖT), başımı ye- (TT):

¹ Özbek Türkçesi.

² Türkiye Türkçesi.

³ Özbek Türkçesi’nden alınan deyimlerin karşılıkları verilirken “Özbek Tilinin İzahli Frazecologin Lugati” (1978) adlı sözlükten yararlanılmış ve göndermede bulunulurken sözlük adının kısaltması “ÖİFL” şeklinde gösterilmiştir. Deyimin geçtiği sayfa numarası da söz konusu kısaltmayla birlikte “ÖİFL, s.” şeklinde verilmiştir. Bu durum çalışmanın tamamında uygulanmıştır.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi Deyimlerinin Yalancı Eşdeğerlilikleri Üzerine...

ÖT: Yok etmek, helak etmek (ÖİFL, s. 46).

TT: Birinin güç duruma düşmesine yol açmak.

Anlamlar karşılaştırıldığında hiçbir anlam denkliği görülmemektedir. Dolayısıyla deyim tam yalancı eş değerlidir.

bel bağla- (ÖT), bel bağla- (TT):

ÖT: 1. Hazırlanmak, toplanmak. 2. Girişmek, kalkışmak. 3. Karar vermek (ÖİFL, S. 35).

TT: Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek.

Bel bağla- deymi için bir karşılaştırma yapıldığında Özbek Türkçesindeki bazı anlamların Türkiye Türkçesinde bulunmadığı görülmektedir. Buna rağmen mevcut anlamlarla bir paralellik görülmediği için deyim tam yalancı eş değerlidir.

boynini bük- (ÖT), boynunu bük- (TT):

ÖT: Boyun eğmek, itaat etmek (ÖİFL, S. 59).

TT: 1. Acındırıcı, çaresiz bir durumda kalmak. Bir durumu, bir işi ister istemez kabul etmek 3. Bitki canlılığını yitirmek (ADS⁴).

Özbek Türkçesinde *boynini bük-* deymi “boyun eğ-” deymiyle eş anlamlıdır.

Türkiye Türkçesindeki anlamlarla örtüşmediği için deyim tam yalancı eş değer deyim olarak değerlendirilebilir.

cân âlib cân ber- (ÖT), can alıp can ver- (TT):

ÖT: Canını esirgmeden mücadele etmek, savaşmak (ÖİFL, s.103).

TT: Ölüm sıkıntısı ve acısı içinde bulunmak (ADS).

Burada da aynı şekilde anlamların örtüşmediği görülmektedir, dolayısıyla deyim tam yalancı eş değerlidir.

câni boğzigâ kel- (ÖT), canı boğazına gel- (TT):

ÖT: 1. Ölecek hale gelmek. 2. Sabrı tükenmek, bıkmak, usanmak, canına tak etmek (ÖİFL, s. 101).

TT: 1. Büyük bir tehlike karşısından ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak. 2. Aşırı duygulanmak, çok heyecanlanmak (ADS).

Her iki lehçe anlam bakımından karşılaştırıldığında hiçbir anlam denkliği görülmemektedir. Bu sebeple deyim tam yalancı eş değerlidir.

câniğâ teg- (ÖT), canna değ- (TT):

ÖT: Yorulmak, usanmak, bıkmak (ÖİFL, s. 96).

TT: 1. Çok hoşlanmak. 2. Ruhu şad olmak (ADS).

Anlamlara bakıldığında lehçeler arasında anlam denkliği tespit edilememiştir. Dolayısıyla deyim tam yalancı eş değerli olduğu söylenebilir.

cânini ber- (ÖT), canını ver- (TT):

ÖT: Şartlar ne olursa olsun verilen görevi yerine getirmeye hazır olmak (ÖİFL, s. 98).

TT: 1. Kendisini feda etmek. 2. Hiçbir şey esirgememek. 3. Bir şeye çok düşkün olmak, çok sevmek.

Deyimin Türkiye Türkçesinde bulunan anlamları Özbek Türkçesinde bulunmamaktadır. Özbek Türkçesindeki anlam ise Türkiye Türkçesindeki anlamlarla örtüşmemektedir. Bu nedenle deyim tam yalancı eş değerlidir.

dünyâdan ket- (ÖT), dünyadan geç- (TT):

ÖT: Vefat etmek, ölmek (ÖİFL, s. 75).

⁴ Türkiye Türkçesi deyimlerinin karşılıkları verilirken “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (Atasözleri Sözlüğü 1)” (2013) adlı sözlükten yararlanılmış ve sözlük “ADS” kısaltmasıyla gösterilmiştir.

TT: bir kenara çekilip toplum yaşamına karışmamak (ADS).

häyrân qâl- (ÖT), hayran kal- (TT):

ÖT: Şaşırmaq, hayret etmek (ÖİFL, s. 307).

TT: Çok beğenmek (ADS).

Anlam denkliği görülmediği için deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

huş kör- (ÖT), hoş gör- (TT):

ÖT: Beğenmek, hoşuna gitmek, sevmek (ÖİFL, s. 248).

TT: Gücenilecek veya karşılık gelinecek bir davranışı hoşgörü ile karşılamak, anlayışla karşılamak, kusur saymamak (GTS⁵).

Deyimin Özbek Türkçesindeki anlamı “hoşlanmak” kavramını karşılamaktadır. Türkiye Türkçesindeki anlamı ise kısaca “tolere etmek”tir. Anlamlar örtüşmediği için deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

ikki bükilib (ÖT), iki büklüm ol- (TT):

ÖT: Saygıdan çok eğilmek (ÖİFL, s. 110).

TT: 1. Yorgunluk, hastalık, yaşlılık vb. nedenlerle beli bükülmek, öne doğru eğilmek. 2. Riyakârlık, dalkavukluk, gerçek olmayan saygı vb. (GTS).

Deyim Özbek Türkçesinde “gerçek saygıdan eğilmek” anlamındayken Türkiye Türkçesinde “riyakarlık, dalkavukluk” anlamını kazanmıştır. Yine de anlamlar örtüşmediği için deyim tam yalancı eş değerli sayılabilir.

iş ber- (ÖT), iş ver- (TT):

ÖT: Birine, bir şeye hizmet etmek (ÖİFL, s. 118).

TT: 1. Birine yapacak iş göstermek. 2. Gönlü olduğunu gösterecek davranışlarda bulunmak, pas vermek (GTS).

Eski Türkçedeki “*işig küçüg ber-*” deyimini ufak tefek şekil değişikliğine rağmen anlam olarak Özbek Türkçesinde korunmuş diyebiliriz. Her iki lehçede anlam benzerliği görülmediği için deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

işdän çık- (ÖT), işten çık- (TT):

ÖT: Bir şeyin kullanılmayacak hale gelmesi, bozulması (ÖİFL, s. 119).

TT: İşten ayrılmak, istifa etmek.

Deyimin Özbek Türkçesindeki anlamı “bir şeyin kullanılmayacak/iş görmeyecek hale gelmesi, bozulması” iken Türkiye Türkçesinde doğrudan “işten ayrılmak, istifa etmek”tir. Dolayısıyla deyim tam yalancı eş değerlidir.

izigä tüş- (ÖT), izine düş- (TT):

ÖT: Birini takip etmek, peşine düşmek (ÖİFL, s. 110).

TT: Av hayvanlarının, gittiği yolu izleyerek arkalarından gitmek (GTS).

Deyimin çekirdek anlamı “birini takip etmek”tir; ancak Türkiye Türkçesinde sadece “av hayvanlarını takip etmek” anlamını karşıladığı için ve Özbek Türkçesindeki anlamla örtüşmediği için deyim tam yalancı eş değerli sayılabilir.

kâni kâyna- (ÖT), kanı kayna- (TT):

ÖT: Sinirlenmek, öfkelenmek (ÖİFL, s. 291).

TT: Coşkun ve kıpırdak olmak (GTS).

Anlam olarak örtüşmeyen “kanı kayna-” deyimini tam yalancı eş değerlidir.

kâyfini sür- (ÖT), keyif sür- (TT):

ÖT: Güzel şeylerden keyif almak, tadını çıkarmak (ÖTADS, s. 111).⁶

⁵ Güncel Türkçe Sözlük.

⁶ Özbek Türkçesi’nden alınan deyimlerin karşılıkları verilirken “Özbek-Türk Ata Sözlüğü ve Deyimleri Sözlüğü” (1998) adlı sözlükten yararlanılmış ve göndermede bulunulurken sözlük adının kısaltması “ÖTADS” şeklinde gösterilmiştir. Deyimin geçtiği sayfa numarası da söz

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi Deyimlerinin Yalancı Eşdeğerlilikleri Üzerine...

TT: Sıkıntısız rahat yaşamak (ADS).

Deyimin Özbek Türkçesindeki anlamı “(anlık, kısa süren) güzel şeylerden keyif almak, tadını çıkarmak” iken Türkiye Türkçesinde “(devamlı, uzun süre) sıkıntısız rahat yaşamak”tır. Anlamalarda bir benzerlik görülmediği için deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

köñil aç- (ÖT), gönül aç- (TT):

ÖT: Eğlenmek, güzel vakit geçirmek (ÖİFL, s. 154).

TT: İnsanın iç sıkıntısını gidermek, iç açmak (ADS).

“Gönül aç-” deyimini her iki lehçede anlam bakımından karşılaştırıldığında kesin bir farklılık görülmektedir. Bu yüzden deyim tam yalancı eş değerli olarak değerlendirilebilir.

köñil koy- (ÖT), gönül koy- (TT):

ÖT: Sevmek, gönül bağlamak, âşık olmak (ÖİFL, s. 154).

TT: Gücenmek, alınmak, darılmak (ADS).

Her iki lehçede görülen farklılık sebebiyle deyim tam yalancı eş değerli sayılabilir.

köñli barmä- (ÖT), gönlü varma- (TT):

ÖT: Kıyamamak, gönlü el vermemek (ÖİFL, s. 155).

TT: İstek duymamak, istememek, çekinmek (ADS).

Deyimin Özbek Türkçesindeki anlamı “birine, bir şeye kıyamamak, gönlü el vermemek” iken Türkiye Türkçesinde “istek duymamak, istememek”tir. Dolayısıyla deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

köz tik- (ÖT), göz dik- (TT):

ÖT: 1. Gözünü ayırmadan bakmak. 2. Ümitle bakmak. 3. Hırsla bakmak (ÖİFL, s. 149).

TT: Bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak (GTS).

Her iki lehçede anlam bakımından bir denklik görülmediği için deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

köz yum- (ÖT), göz yum- (TT):

ÖT: Vefat etmek, ölmek ((ÖİFL, S. 140).

TT: 1. Görmezden gelmek, hoş görmek, bağışlamak. 2. Umudunu kesmek, umutsuzluğu düşmek (GTS).

Deyim Özbek Türkçesinde mecaz olarak “vefat etmek” anlamını kazanmıştır ve Türkiye Türkçesindeki anlamlarla da örtüşmemektedir. Bu sebeple deyim tam yalancı eş değerlidir.

közgä körin- (ÖT), göze görün- (TT):

ÖT: 1. Tanınmak. 2. Görünüşüyle dikkat çekmek (ÖİFL, s.132).

TT: Belli, açık olmak (GTS).

Deyimin her iki lehçedeki anlamlarında benzerlik görülmediği için tam yalancı eş değerli denilebilir.

közi âçik (ÖT), gözü açık ol- (TT):

ÖT: 1. Hayatta olmak. 2. Dikkatli, temkinli, uyanık (ÖİFL, s. 141).

TT: Fırsattan yararlanmak, kurnazca davranmak (GTS).

İki lehçede anlam bakımından örtüşmeyen bu deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

künini kör- (ÖT), gününü gör- (TT):

ÖT: Gün geçirmek, geçinip gitmek (ÖİFL, S. 131).

konusu kısaltmayla birlikte “ÖTADS, s.” şeklinde verilmiştir. Bu durum çalışmanın tamamında uygulanmıştır.

TT: 1. Kötü bir sonla karşılaşmak, cezaya çarptırılmak. 2. Çocuklarının iyi, mutlu günlerini görmek. 3. Aybaşı görmek (GTS).

Deyimim Türkiye Türkçesindeki anlamları Özbek Türkçesinde bulunmamakta, Özbek Türkçesinde anlam da Türkiye Türkçesindekilerle örtüşmemektedir. Bu sebeple deyim tam yalancı eş değerli sayılabilir.

öz yağigä özi kâvuril- (ÖT), kendi yağıyla kavrul- (TT):

ÖT: Acı çekmek, üzülme, derdini anlatamamak (ÖİFL, s. 279).

TT: Elinde bulunanla geçinip kimseye muhtaç olmamak (GTS).

Her iki lehçe karşılaştırıldığında anlamlar örtüşmemektedir bu sebeple deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

tâş ât- (ÖT), taş at- (TT):

ÖT: Kötülük yapmak, düşmanlık beslemek (ÖİFL, s. 235).

TT: Birine dolaylı olarak iğneleyici, dokunacak bir söz söylemek (GTS).

Her iki maddede de anlam denkliği görülmediği için bu deyim tam yalancı eş değerli sayılabilir.

üstün kel- (ÖT), üstün gel- (TT):

ÖT: Yenmek, galip olmak (ÖİFL, s. 242).

TT: 1. Benzerlerinden daha yüksek düzeyde olmak. 2. Bir kimseden veya bir şeyden daha yüksek, daha değerli olmak (ADS).

İki lehçe arasında anlam bakımından bir paralellik görülmediği için deyim tam yalancı eş değerli olarak değerlendirilebilir.

yân bos- (ÖT), yan bas- (TT):

ÖT: Birini korumak, himayesi altına almak, desteklemek (ÖİFL, s. 88).

TT: 1. Bir işte aldanmak. 2. Dürüst davranmamak, kaypaklık etmek (ADS).

Her iki lehçe anlam bakımından karşılaştırıldığında bir benzerlik görülmemektedir. Dolayısıyla deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

verdä kâl- (ÖT), yerde kal- (TT):

ÖT: Önemsizmemek (birinin sözü) (ÖİFL, s. 82).

TT: Saygı görmemek, yüzüne bakılmamak (ADS).

Özbek Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde anlamlar karşılaştırıldığında bir denklik görülmediği için deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

yok yerdägi (ÖT), yok yere (TT):

ÖT: Kimsenin bilmediği, kimsenin aklına gelmeyecek, olmayacak şey (ÖİFL, s.124).

TT: Hiçbir gereği ve sebebi olmadan, boşu boşuna (GTS).

Her iki lehçede anlamların örtüşmediğinden ötürü deyim tam yalancı eş değerli sayılabilir.

yoli açık (ÖT), yolu açık ol- (TT):

ÖT: İstedğini yapabilen, istediği yere gidebilen (ÖTADS, s. 111).

TT: Bir iş önünde engel olmamak (GTS).

Anlam bakımından farklı olan bu deyim tam yalancı eş değerli denilebilir.

zâhr saç- (ÖT), zehir saç- (TT):

ÖT: Öfkeyle can yakarak konuşmak (ÖİFL, s. 106).

TT: Çevreye kötü propaganda yapmak veya insanları olumsuz davranışlara yönlendirmek, tahrik etmek, ortalığı karıştırmak (GTS).

Her iki lehçede farklı anlamları ifade eden bu deyim tam yalancı eş değerli olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi Deyimlerinin Yalancı Eşdeğerlilikleri Üzerine...

Yalancı eşdeğerlilik, dillerin etkileşiminden doğan ve iletişimde önemli zorluklar yaratan bir olgudur. Özellikle Türkçenin lehçeleri söz konusu olduğunda lehçeden lehçeye aktarmada önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Dil öğrenme süreçlerinde ve dil içi aktarma çalışmalarında pek çok olumsuz etki görülür. Bu etkilerin ortadan kalkması için Türkçenin tüm lehçelerine ait söz varlığında görülen yalancı eşdeğerliliklerin tespit edilip kılavuzlarının yayınlaması gelecekte yapılacak çalışmalar için güven sağlayacaktır. Çalışma, yapılabilecek geniş kapsamlı çalışmalara Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi özelinde katkı sunmayı hedeflemiştir. Tespiti yapılan deyimlere bakıldığında yalancı eşdeğerlik konusunun ne tür problemlere neden olabileceği ortaya konmuştur. Benzer çalışmalar diğer dil unsurları üzerinden de yapıldığında daha geniş kapsamlı veriler elde edilecek ve böylece lehçeler arası aktarımlar daha sağlıklı bir zeminde yürütülebilecektir. Dil unsurlarının yapı bakımından neredeyse aynı olması ama anlamlarının oldukça farklı olması aktarımı yapan araştırmacılar için önemli zorluk anlamına gelir. Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi özelinde yaptığımız bu çalışmada bu sorunların söz konusu iki lehçe için de geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (2013). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (Atasözleri Sözlüğü 1)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Altun, H. O. (2020). Yalancı eşdeğerler nasıl tasnif edilmeli? Kazakça ve Türkiye Türkçesi üzerinde deneme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (48), 27-46. <https://doi.org/10.21563/sutad.856402>.
- Güncel Türkçe Sözlük. (2018, 5 Haziran). Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.
- Keçeci, Ç. (2018). *Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Eş Değer ve Yalancı Eş Değer Deyimler*. Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan.
- Kirişcioğlu, F. (2006). Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan Aktarmalarda Karşılaşılan Bazı Problemler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20: 21-35.
- Rahmetullayev, Ş. (1978). *Özbek Tilinin İzahli Frazеologin Lugati*. O'qituvchi Neşriyat: Taşkent.
- Resulov, A. (1995). Akriba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu. *Türk Dili*, 524, 916-924.
- Şenol, A. (2020). Yalancı Eş Değerlik veya Anlam Değişmesi Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 20(2), 409-427. <https://doi.org/10.32449/egetdid.815623>.
- Uğurlu, M. (2004). Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eşdeğerliliği. *Bilig*, sayı 29: 29-40.
- Yoldaşev, İ., Öztürk, T. ve Öztürk, Y. (1998). *Özbek-Türk Ata Sözlere ve Deyimleri Sözlüğü*. ÖZ-SİLM: Taşkent.

TÜRKİYE-RUSSIA RIVALRY IN THE FIRST KARABAKH WAR: ANKARA'S HANDICAPS*

BİRİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NDA TÜRKİYE-RUSYA REKABETİ: ANKARA'NIN HANDİKAPLARI

СОПЕРНИЧЕСТВО МЕЖДУ ТУРЦИЕЙ И РОССИЕЙ В ПЕРВОЙ КАРАБАХСКОЙ ВОЙНЕ: ТРУДНОСТИ АНКАРЫ

Ahmet TURAN^{**}

ABSTRACT

The Caucasus holds a significant place in Türkiye's foreign policy due to its deep-rooted history and close ties with the region. Azerbaijan is among the countries to which Ankara attaches particular importance. Russia, another key actor in the region, shares similar ambitions with Türkiye. Moscow's determination to maintain its presence and influence in the region fuels a Türkiye-Russia rivalry in the Caucasus. At the heart of this rivalry lies the Karabakh issue. This study aims to analyze the Türkiye-Russia rivalry during the First Karabakh War in light of the theoretical framework of neoclassical realism. In this context, the study focuses on the parameters shaping the rivalry between the two countries during the 1992–1993 conflict. Drawing on the theoretical propositions of neoclassical realism, the analysis is conducted using unit-level and system-level variables. The findings reveal that the rivalry during the First Karabakh War was systematic in nature, with military and political dimensions at its core. Furthermore, Türkiye's role in the Karabakh issue was at times constrained by its material power capacity and systemic factors. This study examines information, documents, and reports issued by official authorities of direct or indirect parties to the Karabakh issue, as well as statements from leaders and administrators involved in the conflict.

Keywords: Türkiye, Russia, First Karabakh War, Rivalry, Neoclassical Realism.

ÖZ

Kafkasya, köklü tarihi ve bölgeyle olan yakın ilişkileri nedeniyle Türk dış politikasında özel bir öneme sahiptir. Azerbaycan, Ankara'nın bölgede özel önem atfettiği ülkelerden biridir.

* This article is extracted from my PhD dissertation entitled “Türkiye-Russia Rivalry in the Caucasus: The Case of Karabakh Issue”, supervised by Prof. Dr. Kemal İNAT (PhD Dissertation, Sakarya University, Sakarya, Türkiye, 2024).

** ORCID: [0000-0002-0227-6161](https://orcid.org/0000-0002-0227-6161), Öğr. Gör. Dr. Fırat Üniversitesi, Rektörlük, Dış İlişkiler Birimi, a.turan@firat.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Turan, A. (2024). TÜRKİYE-RUSSIA RIVALRY IN THE FIRST KARABAKH WAR: ANKARA'S HANDICAPS. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 33-47. DOI: [10.17498/kdeniz.1570573](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1570573)

Türkiye-Russia Rivalry in The First Karabakh War: Ankara's Handicaps

Rusya ise Türkiye ile benzer hedeflere sahip bir diğer bölgesel aktördür. Moskova'nın bölgedeki varlığını ve etkisini sürdürme isteği, Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabetine zemin hazırlamaktadır. Bu rekabetin merkezinde Karabağ sorunu yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Birinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye ve Rusya arasındaki rekabeti neoklasik realizmin teorik çerçevesi ışığında analiz etmektir. Bu bağlamda, çalışma 1992–1993 yıllarındaki savaş sırasında iki ülke arasındaki rekabeti şekillendiren parametrelere odaklanmaktadır. Neoklasik realist teorinin öngörülleri temel alınarak yapılan analizde, iki ülke arasındaki rekabet, birim ve sistem düzeyindeki değişkenler çerçevesinde ele alınmıştır. Sonuç olarak, Birinci Karabağ Savaşı sırasında iki ülke arasında sistematik bir rekabetin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu rekabetin odak noktasını askeri ve siyasi unsurlar oluşturmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin Karabağ konusundaki rolünü bazı dönemlerde sınırlayan faktörlerin maddi güç kapasitesi ve sistemik faktörler olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmada, Karabağ meselesine doğrudan veya dolaylı taraf olan aktörlerin resmi makamlarınca yayımlanan bilgi, belge ve raporlar ile ilgili lider ve yöneticilerin söylemleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Birinci Karabağ Savaşı, Rekabet, Neoklasik Realizm.

АННОТАЦИЯ

Кавказ занимает особое место во внешней политике Турции благодаря её глубокой истории и тесным связям с регионом. Азербайджан — одна из стран, которой Анкара придаёт особое значение. Россия, другой ключевой актор региона, преследует схожие с Турцией цели. Стремление Москвы сохранить своё присутствие и влияние в регионе порождает соперничество между Турцией и Россией на Кавказе. Основным камнем преткновения в этом соперничестве является карабахский вопрос. Цель данного исследования — проанализировать соперничество между Турцией и Россией в Первой Карабахской войне в контексте теоретической концепции неоклассического реализма. Исследование сосредоточено на параметрах, которые определили соперничество двух стран в войне 1992–1993 годов. Основываясь на теоретических положениях неоклассического реализма, соперничество анализируется через призму переменных на уровне систем и на уровне отдельных акторов. Анализ показывает, что соперничество во время Первой Карабахской войны имело систематический характер с акцентом на военно-политические аспекты. Также отмечается, что в определённые периоды роль Турции в карабахском вопросе была ограничена её материальными ресурсами и системными факторами. В исследовании рассматриваются информация, документы и отчёты, опубликованные официальными властями, а также высказывания лидеров и администраторов, вовлечённых в карабахский конфликт.

Ключевые слова: Турция, Россия, Первая Карабахская война, Соперничество, Неоклассический реализм.

1. INTRODUCTION

The development of theories in the literature of international relations is almost as old as the field itself. Realist theories have made a name for themselves in the field, both in terms of their place in the discipline of international relations and their place in the historical process. Since neoclassical realism is the most comprehensive model of realist theories, it is considered the most appropriate theory for this study. Another reason for choosing neoclassical realism as a theoretical framework is the predisposition of this theory to studies that examine cases that take place in a particular historical period. This theoretical model, which has a 'political-historical' perspective, combines the elements of system, structure, and domestic politics with material and intellectual factors to analyse international relations from a pluralist perspective (Kitchen, 2010). Scott Burchill and Andrew Linklater note that there

are different interpretations of the definition of the purpose of theorising international relations. Among these definitions, Martin Hollis and Steve Smith's interpretation of theory is quite remarkable in terms of the theoretical framework of this study. According to Hollis and Smith, theories attempt either to explain and predict the behaviour of actors or to understand the world 'inside their heads' (Linklater and Burchill, 2005: 12). Therefore, the use of theory in this study aims to utilise the explanatory aspect of theory based on Hollis and Smith's definition rather than assessing the theory.

Although the Karabakh issue has been on the agenda of the international community since February 1992, the events that took the form of tensions and periodic conflicts from 1987 to the end of 1991 turned into a hot conflict and war from January 1992. The Armenians, who were protected during the Gorbachev period, took advantage of the power vacuum left by the USSR to turn the Karabakh issue in their favour. Immediately after Ankara's recognition of Azerbaijan and its decision to change its alphabet, Russia chose the central actor of its Caucasus policy and on 29 December 1991 Russia and Armenia signed the "Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Security", which included the establishment of a Russian military base in Armenia (Дипломатический Вестник, 1992). While the transition to the Latin alphabet might normally seem like a trivial development, history is replete with evidence of how Kazakhstan was dragged into civil war by Russia even nearly thirty years later when it dared to take a similar initiative (Walker, 2022). Indeed, Azerbaijan's preference for the Turkish Latin alphabet (with a difference of only 4 letters) over the Russian alphabet meant that the Kremlin preferred Türkiye over Russia, so much so that it decided to 'punish' Azerbaijan by heavily supporting Armenia.

2. THE FIRST PHASE OF THE WAR (FEBRUARY-MAY 1992)

One of Azerbaijan's main disadvantages during the First Karabakh War was the lack of a stable post-USSR government. The war, which began with the presidency of the pro-Russian Ayaz Mutallibov, was followed by a political vacuum in Azerbaijan after his resignation in March 1992, and the pro-Turkish Ebulfez Elchibey came to power in the June 1992 elections. In October 1993, Heydar Aliyev, who pursued a policy of balance by maintaining relations with Russia despite his pro-Turkish stance, came to power with almost 99% of the vote, despite the First Karabakh War resulting in the occupation of 20% of Azerbaijan's territory by Armenians.

2.1. Occupation of Shusha and Lachin: 'Securing the Land Connection of Karabakh with Armenia'

Due to its strategic location, Shusha was the Azerbaijani city that determined the fate of both Karabakh wars. Based on Brzezinski's chessboard, Shusha can be described as the 'heartland' of the Caucasus. In other words, throughout the history of the Karabakh conflict, whoever controls Shusha controls Karabakh, and whoever controls Karabakh controls the Caucasus. It is clear from the Karabakh policy that Russia is also acting with this awareness. The artificial environment of instability in Azerbaijan, planned and maintained by "Moscow's men" in Baku, facilitated Armenia's work, and the invasion plan, allegedly drawn up in Lyon, France, and in Tehran, the capital of Iran, at the end of April and the beginning of May 1992, was put into practice on 8 May. Zori Balayan, the leader of the Armenian terrorist organisation Miatsum (Unification) Movement and one of the main perpetrators of the Khojaly massacre, explained his insidious plan in an interview with the French newspaper *Le Progress* on 14 April 1994: "The first plan for Shusha was prepared in Tehran on 2 May. On 3 May, we already knew that Shusha would soon be ours" (Kəlbizadə, 2019). The occupation of Shusha aggravated the already unstable situation in Azerbaijan.

Türkiye-Russia Rivalry in The First Karabakh War: Ankara's Handicaps

This situation further emboldened Armenia, and 10 days later, with the occupation of Lachin, Armenia annexed the mainland of Nagorno-Karabakh to its territory.

Ayaz Mutallibov, who wanted to be rewarded after the occupation of Shusha, was reinstated as president on 14 May 1992. However, the Azerbaijani Popular Front immediately acted and seized power. After this unplanned situation, Mutallibov had to flee to Moscow (Qasımlı, 2021: 115). Taking advantage of this political turmoil in Azerbaijan, Armenia occupied another strategic Azerbaijani town outside the borders of Nagorno-Karabakh on 18 May 1992. The Armenians brutally killed 264 civilians in Lachin, captured 65 people and forced 64,000 people to migrate. The occupation of Lachin, which is about six times the size of Shusha (1840 km²), provided Armenia with a land border with Karabakh that did not exist until that day (Qasımlı, 2021: 119-120). The occupation of these two cities was the factor that determined the fate of the First Karabakh War at an early stage.

2.1.1. Türkiye's Position

After the occupation of Shusha and Lachin with the help of the 'Moscow men' in the Azerbaijani administration, Türkiye tried to maintain its neutral attitude and instead tried to put the issue on the agenda of the international community as much as possible. However, the fact that these attempts did not deter Armenia will become clearer as the war progresses. After the occupation of Shusha, Ankara for the first time 'verbally' expressed its firm stance. On 10 May 1992, Prime Minister Süleyman Demirel, in his strongest statement to date, underlined Türkiye's position on the status of Karabakh. The Prime Minister declared that Karabakh was Azerbaijani territory and stressed that "Türkiye will never allow this legal fact to be changed by force" ("Demirel'den Sert Uyarı," 1992). Despite Demirel's statements that 'our desire to act together with the international community should not be perceived as a weakness', it became clear that Ankara's 'policy of approaching Armenia and Azerbaijan at the same distance' until the fall of Shusha had not yielded results, and this attitude was perceived as a weakness (Milliyet, 1992). Demirel's ambiguous statement 'Türkiye's intervention in Nakhchivan based on Türkiye's guarantorship over Nakhchivan would put Türkiye in the same situation as in Cyprus' in his interview with Swedish Central Radio on the same day, although belated, suggested 'in a low voice' that Türkiye might engage militarily in case of an attack on Nakhchivan ("Şahinler-güvercinler Nahcivan'a Müdahale Liderleri Böldü," 1992). Demirel's statement in the same interview that 'the Soviet state has disappeared, but its mechanisms and cadres remain' indicated that Türkiye had not completely abandoned the nightmare of the Soviet threat.

It would not be wrong to say that the course of the rivalry in the process that prepared the occupation of Shusha and Lachin developed against Türkiye. In fact, the occupation of the two Azerbaijani cities was the product of Russia's long-term planning. Demirel's comment that "the Soviet state has disappeared, but its mechanisms and cadres remain" is a correct observation, but it was analysed from the wrong perspective and led Ankara to adopt a passive attitude. If we read Demirel's statement backwards, it is understood as 'Soviet cadres and mechanisms remain, but the state is gone'. In other words, although there was no more threat from the USSR, the right attitude could have supported the replacement of the Soviet cadres and mechanisms in Azerbaijan by those with a Turkish consciousness. After the occupation of Kelbajar, Ankara was able to achieve the above-mentioned national consciousness.

2.1.2. Russia's Position

Russia, which is not in favour of leaving the Caucasus under the influence of another power in the region, has sought to exert control over the region by supporting Armenia and

exploiting the Karabakh issue. During the occupation of Shusha and Lachin, the Kremlin, which was engaged in indirect competition with Türkiye, employed a range of strategies to advance its interests in the region. On 6 March 1992, because of the demonstrations by those in favour of Türkiye, Ayaz Mutallibov, who was regarded as a representative of Moscow, and Elmira Gafarova, the President of the Supreme Soviet of Azerbaijan, both resigned. Yakup Mammadov subsequently assumed the role of President of the Supreme Soviet. In the wake of the resignation of its own appointed official, the Russian Federation acted. On 17 March 1992, at the insistence of Pavel Grachov, then Minister of Defence of the Russian Federation, Yakup Mammadov appointed Rahim Gaziyeu as Minister of Defence of Azerbaijan. This resulted in the occupation of Shusha and Karabakh. It is noteworthy that Moscow identified Gaziyeu's potential. In March 1992, following the resignation of Ayaz Mutallibov at the behest of the populace, Gaziyeu threatened to cede Shusha to Armenia in the absence of Mutallibov's resignation (Qaffarov, 2008: 247). Following the death of Pavel Grachev in 2012, the then-President of Armenia, Serzh Sargsyan, paid tribute to his predecessor, highlighting his role in the appointment of Rahim Gaziyeu as Azerbaijan's defence minister. Sargsyan also extended his condolences to the Russian government, emphasising Grachev's contributions to the region. Grachev will forever be regarded as a devoted ally and trusted confidant by the Armenian people ("Armenian President Serzh Sargsyan Expressed Condolences on Pavel Grachov's Death," 2012).

The most significant consequence of Rahim Gaziyeu's appointment as Azerbaijan's Defence Minister in March 1992 was that he demonstrated a comparable level of commitment to the occupation of Shusha and Lachin as the Armenians had previously displayed. On 30 April 1992, Azerbaijani Defence Minister Gaziyeu issued a ministerial decree that demilitarised Shusha and Lachin (Qaffarov, 2008: 246). This decree also saw the withdrawal of volunteer forces from the region. The regions of Shusha and Lachin were rendered 'defenceless' by the Minister of Defence, whose duty it was to defend the country, following the implementation of order. The occupation of these areas was completed within approximately ten days. The fall of Shusha marked the culmination of the occupation of Nagorno-Karabakh, while the occupation of Lachin created a corridor from Armenia to Karabakh, effectively concluding Gaziyeu's pro-Russian mission amidst the Russian-Turkish rivalry in Karabakh. Indeed, the loss of Shusha and Lachin, which resulted from Gaziyeu's strategic decision, also constituted a pivotal moment in the First Karabakh War. Armenia's actions did not end with the occupation of Nagorno-Karabakh and the Lachin corridor in 1992. The following year, Armenia entered the second phase of the war, occupying six additional Azerbaijani towns in the vicinity of Nagorno-Karabakh.

3. THE SECOND PHASE OF THE WAR (APRIL-OCTOBER 1993)

Türkiye's provision of military training to Azerbaijan produced some positive outcomes during the summer of 1992. However, this did not prevent Armenia from occupying the neighbouring towns of Karabakh. Furthermore, the expectation that Azerbaijan would turn towards Türkiye during Elchibey's tenure was not fulfilled. These reasons, originating from both the political elites in Azerbaijan and Türkiye and the international context, proved insufficient to avert the deepening of the crisis in Azerbaijan and the subsequent onset of the second phase of the war. Despite Elchibey's genuine affinity for Türkiye, the Moscow-aligned figures surrounding him thwarted his efforts. The fact that the Minister of Defence, Rahim Gaziyeu, who 'surrendered' Shusha and Lachin to Armenia, the Deputy Minister of Defence, Alikram Humbetov, who attempted to establish a so-called autonomous republic, and many others came from within the Azerbaijan Popular Front, of which Elchibey was the leader, lends support to this opinion. By the second quarter of 1993,

Türkiye-Russia Rivalry in The First Karabakh War: Ankara's Handicaps

Ankara had come to recognise that a policy of supporting only the oppressed was insufficient. It was necessary to oppose the oppressor as well. However, this realisation would unfortunately emerge only after the occupation of Kelbajar.

In the summer of 1992, the Azerbaijani army demonstrated positive short-term outcomes in its recovery process. However, these results lacked sustainability. In April 1992, while the international community's efforts for peace between Azerbaijan and Armenia were ongoing, Armenia launched a surprise attack. Similarly, the Khojaly Massacre and the subsequent occupation of Shusha and Lachin served to distract the international community with promises of peace and a ceasefire, while simultaneously allowing Armenia to persist in its efforts to expand its occupation of Karabakh. The resumption of hostilities in 1993 was precipitated by the confluence of Russia's rivalry with Türkiye and Yerevan's ambitions.

The elevated status of Türkiye in foreign policy following Elchibey's tenure intensified Moscow's perception of threat in the Caucasus. The dismissal of Azerbaijan's Moscow-loyal Defence Minister Rahim Gaziyeu on 20 February 1993, approximately forty days before the occupation of Kelbajar, can be viewed as an attempt to diminish Russian influence within the military (Süleymanov, 2019: 132). However, the restricted outlook of Major General Dadash Rzayev, who was designated to succeed Gaziyeu, in interpreting the strategy and the international context paved the way for the occupation of Kelbajar. In early March, the brigade commander responsible for defending Kelbajar arrived in Baku by helicopter and met with Defence Minister Rzayev. During the meeting, the brigade commander stated that Kelbajar was, in theory, lost under the prevailing circumstances and that the troops stationed in Lachin should be urgently relocated to the region. In response, the Minister of Defence asserted that Armenia would be unable to attempt a new occupation, arguing that Armenia would avoid an international scandal since Kelbajar was a region that fell outside the administrative borders of Karabakh (Qənzadə, 2023). However, Robert Kocharian, one of the commanders responsible for the occupation at the time and later President of Armenia, outlined the strategic importance of Kelbajar in his autobiography as follows:

“For us, this high mountainous region of Azerbaijan was of exceptional importance due to its geographical location. Neighbouring Lachin from the north, it was located between Karabakh and Armenia. Control of Kelbajar allowed us to concentrate on all our forces in the east and north-east. In the north, mountain ranges separated Kelbajar from the neighbouring town. At an altitude of 3200 metres, the ‘Omer Pass’ was the only road through here, and we did not need to expend a lot of forces and resources to hold it. At the same time, the front line was shortened several times. In a word, the capture of Kelbajar became a military necessity for us. For this operation, which was one of our most important operations after Shusha during the war, we gathered our assault units from all regions and the central defence forces, our main offensive force.” (Кочарян, 2019: 122).

In this context, Ebulfez Elchibey, in an interview with Azerbaijan's ANS television channel on 1 April 2000, asserted that he was also culpable for the strategic misstep that resulted in the occupation of Kelbajar (Yenisey, 2014). Similarly, Armenia attacked Azerbaijan during the peace talks in Geneva, occupying Kelbajar on 2 April 1993. This was even though Kelbajar, which has a surface area of 3050 km², had been under the control of Azerbaijan since the Khojaly Massacre and the occupation of Shusha and Lachin. The massacre committed by Armenians in Kelbajar resulted in the deaths of 511 Azerbaijani Turks, the capture of 321 individuals, and the forced migration of 60,000 residents from the city (Qasımlı, 2021: 129). The occupation of Kelbajar, which was actively supported by

Russia, was the first development to which Türkiye reacted in a forceful and direct diplomatic manner during the First Karabakh War.

3.1. Closure of the Turkish-Armenian Border

Following the opening of a second corridor to Karabakh after Lachin on 2 April 1993, Minister of State and Deputy Prime Minister Erdal İnönü stated that Prime Minister Demirel was in contact with Azerbaijani President Elçibey and emphasised that Armenia would be held responsible for the negative consequences of the escalating tension. He further announced that Türkiye would not allow foreign aid to Armenia, stating: It should be understood that ease of passage for foreign aid should not be expected from Türkiye, which has always prioritised humanitarian values and has given concrete examples of this, when it has so demonstrated that it is capable of sustaining and operating a military force capable of destroying and destructing (T.C. Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 1993). On the same day, Ankara issued a statement of support for Azerbaijan, resulting in the closure of the Türkiye-Armenia border, the termination of railway and air links with Armenia, and the cessation of transit trade to Armenia via Türkiye (Azer, 2011: 392). This marked the first occasion on which Türkiye imposed sanctions on Armenia during the First Karabakh War. It would be inaccurate to suggest that Türkiye did not offer any support to Azerbaijan during this period. The Karabakh issue constituted the most significant item on the agenda of Turkish foreign policy between 1992 and 1994. This was evidenced by a series of initiatives, including the presentation of proposals to international organisations, the training of the Azerbaijani army, the dispatch of humanitarian aid trucks to Baku and Nakhchivan, and the closure of the borders with Armenia. However, during the occupation of Kelbajar, Azerbaijan sought assistance from the Demirel government in the form of military resources. On the morning of 3 April 1993, Prime Minister Süleyman Demirel informed reporters that a response to Elchibey's request was not possible due to logistical constraints. He stated, "There is a big problem. I met with Elchibey last night. They demanded a helicopter from us. It is not easy to take a helicopter there. It is not practical. It is not easy to go and come if the road is long." (Eliş, 1993).

About the Second Karabakh War, the experience of fully independent Türkiye demonstrates that the length of the road is not a significant obstacle when there is a clear political will, and that it is indeed possible to create a solution if there is no precedent. In this context, the distinction between the two Karabakh Wars lends further significance to the emphasis placed by Neoclassical Realism on the pivotal role of leadership. Conversely, it is also a fact that the issue is the consideration of Russia's reaction rather than practice. Indeed, approximately one year ago, in May 1992, when Türkiye's intervention as a guarantor was under consideration, Armenians created tension on the Nakhchivan border in May 1992. In response, Marshal Yevgeni Shaposhnikov, the Commander of Russia's CIS Combined Armed Forces, warned that if Türkiye intervened, a third world war would ensue. Additionally, the United States cautioned Ankara against intervening, citing concerns that such actions could potentially lead to a NATO engagement (Abushov, 2010).

3.2. Attitude of Türkiye and Russia During the Occupation of Five Azerbaijani Cities in Four Months

Türkiye's stance during the Armenian occupation of Azerbaijani cities in August 1993 was to deter Armenia by drawing the attention of the international community to the region. Nevertheless, it can be argued that this initiative, which lacked a deterrent effect, including the verbal support of the international community, was ignored by the Armenians. This is also referenced in the written statement issued by the Ministry of Foreign Affairs on

Türkiye-Russia Rivalry in The First Karabakh War: Ankara's Handicaps

19 August 1993, which states: "In the event that Armenians persist in disregarding the response of the international community and the Security Council, which serves as the interpreter of this response, we anticipate that the United Nations will not only reiterate its resolutions but also impose the requisite sanctions on the aggressor." (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 1993). The most compelling evidence that these "silent cries" without sanctions failed to deter Armenia is the occupation of two additional Azerbaijani cities within four days of this statement. Nonetheless, the provision of humanitarian assistance by Türkiye, amounting to 34 million 262 thousand dollars as of 31 August 1993, and the country's active engagement with relevant governments and international aid organisations through its diplomatic missions, characterised Türkiye's approach to the Azerbaijani conflict during this period. Conversely, apart from the concern that providing military aid to Azerbaijan might precipitate a third world war with Russia, Ankara's decision not to do so can also be justified. The ongoing chaos in Azerbaijan meant that there was a risk that the weapons would be diverted to the wrong parties. Considering Elchibey's confession, the argument that it is inadvisable to assist the political authority in an environment where it is evident that even its own personnel are engaged in activities on behalf of other nations, and instead provide humanitarian assistance to the Azerbaijani people, can be substantiated.

Regarding Russia's conduct, it is notable that Russia was engaged in direct competition with Türkiye during this period. Moscow was, unfortunately, the more profitable party in this competitive balance. In contrast to Türkiye, Russia provided Armenia with unconditional military assistance¹ by deploying its own forces, instigated unrest in Azerbaijan by compelling its allies to defy Elchibey, and deterred Türkiye from intervening through the threat of a potential third world war. In this context, if it is possible to encapsulate the essence of the Türkiye-Russia rivalry during the First Karabakh War in a single sentence, it could be as follows: In the context of the First Karabakh War, Türkiye was unable to assume the role of the primary mediator. In Friedberg's view, this period represented a period of 'maturing for competition' for Ankara. Indeed, the arrangements that Türkiye will establish during this period will prove beneficial in the Second Karabakh War.

4. POLICIES OF INTERNATIONAL AND REGIONAL ACTORS DURING THE WAR

Throughout the First Karabakh War, Türkiye persisted in its rivalry with Russia within the broader international context of the conflict. To gain a comprehensive understanding of the process, it is also essential to examine the policies of regional powers and structures, as well as the key international actors with an interest in the conflict throughout the course of the war. It is significant that international actors collectively aligned with Armenia, at least during the First Karabakh War, to gain insight into the rationale behind Türkiye's reluctance to extend military assistance to Azerbaijan. In this context, the United Nations (UN) Organisation is the pre-eminent international organisation that took sides in the First Karabakh War, either directly or indirectly.

4.1. UN

¹ From 1992 to early 1994, Russian heavy cargo aircraft transported in excess of 1,300 tonnes of military equipment, weapons and ammunition to Armenia. This played a pivotal role in Armenia's occupation of Azerbaijani territories. For further information, please refer to the following sources, Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*. Bakı: Elm, 2008.

Taking direct steps after the occupation of Kelbajar, Türkiye intensified its efforts towards the international dimension of the Karabakh Issue. In fact, four binding resolutions adopted by the UN Security Council in 1993 are the fruits of these efforts. On 8 April 1993, six days after the occupation of Kelbajar, Ankara sent a letter to the President of the UN Security Council signed by its Permanent Representative Ambassador Mustafa Akşın, urging the Council to take urgent action (UN Security Council, 1993). As a result of a three-week struggle between Turkish and Azerbaijani diplomats, on 30 April 1993, the UN Security Council adopted Resolution No. 822, which stipulated the withdrawal of Armenians from the occupied territories (UN Security Council, 1993). In the text of the resolution issued by the UN Security Council, the signs of Russia-Türkiye rivalry again manifested themselves in diplomatic meddling. In this context, in the text of Resolution 822, Armenia was again partially left out of the issue by emphasising that Kelbajar was occupied by local Armenian forces, and by calling for ‘unhindered access to humanitarian aid’, Türkiye, which had closed its borders with Armenia (including the passage of third parties), was meant.

The decision taken by the UN Security Council was of significant consequence in terms of officially placing the Armenian occupation on the international agenda. Furthermore, in the period preceding the adoption of Resolution 822, Ankara demonstrated its solidarity with Baku before international organisations through the enactment of the ‘Law on the Approval of the Ratification of the Cooperation and Solidarity Agreement between the Republic of Türkiye and the Republic of Azerbaijan’. This law was being discussed in the Turkish Grand National Assembly at the time. Article 6 of the law, which directly addresses the issue of disseminating information about the Karabakh conflict on a global scale, defines the related solidarity as follows: In the event that either party is confronted with aggression by a third state, the other shall render the necessary assistance in order to prevent such aggression in accordance with the principles and objectives set forth in the United Nations Charter and within the framework of the mechanisms provided for in the CSCE (Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete 21578, 1993). However, on 23 July 1993, Armenia invaded the Azerbaijani city of Aghdam, thereby demonstrating that it did not recognise the UN Security Council resolutions. Consequently, on 27 July 1993, Türkiye and Azerbaijan jointly submitted a letter to the President of the UN Security Council, requesting that the organisation take action to terminate the Armenian occupation in accordance with the article of law. Because of this initiative, the UN Security Council adopted Resolution 853 on 29 July 1993, two days later (UN Security Council, 1993).

While the UN Security Council’s reiteration of the importance of Aghdam and other previously occupied cities was a notable development, the wording of the resolution once again highlighted Russia’s involvement. It is notable that the resolution did not explicitly identify Armenia as the occupying power. Instead, the term ‘local Armenian forces’ was repeated. Although the Turkish government appeared to be acting in opposition to the prevailing international consensus by attempting to halt the occupation of Armenia, which is under the security protection of Russia, the United States of America, and France, it was constrained by the prevailing geopolitical circumstances. However, despite the binding nature of the UN resolutions, which were far from a deterrent, Armenia proceeded to occupy a further three Azerbaijani cities in the following month.

In the wake of the Armenian occupation of the towns of Fuzuli, Jabrayil and Gubadli on 14 October 1993, the UN Security Council adopted a further resolution, reiterating its previous resolutions on the matter. Additionally, Resolution No. 874 addressed the occupation of Azerbaijani territories by Armenian forces and their subsequent withdrawal. However, it did not formally recognise Armenia as a party to the conflict (UN Security Council, 1993). As Türkiye intensified its diplomatic initiatives on this issue, Russia used its

Türkiye-Russia Rivalry in The First Karabakh War: Ankara's Handicaps

position in the UN Security Council to advance the interests of Armenia. Indeed, in order to safeguard Armenia, Russia thwarted the UN's ability to fulfil its fundamental purpose of 'maintaining international peace'.

In response to UN Security Council Resolution 874, Armenia proceeded to occupy the city of Zengilan and the town of Horadiz. The failure of the Council resolutions to characterise Armenia as an occupier was a significant factor in enabling Armenia to continue its actions without facing effective opposition. Resolution 884, adopted on 12 November 1993, emphasised the evacuation of Zengilan and Horadiz, along with other occupied Azerbaijani towns (UN Security Council, 1993). Even though these resolutions were adopted because of Türkiye's intensive efforts, they did not contribute to peace in the region.

4.2. OSCE

The Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE) is the inaugural European international organisation to include Azerbaijan. Azerbaijan and Armenia became members of the Conference on 30 January 1992. The accession documents were signed at the summit held in Helsinki on 8-10 July 1992 ("Relations Between Azerbaijan and OSCE," n.d.). At the outset of the Armenian occupation of the Caucasus, the Nagorno-Karabakh issue was addressed at an additional meeting of the OSCE Council of Foreign Ministers in Helsinki on 24 March 1992, approximately one month after the Khojaly Genocide. Because of the negotiations, it was resolved that a conference should be convened in Minsk, the capital of Belarus, to address the Karabakh issue. The conference, which was convened with the participation of eleven countries, including Türkiye, had two principal items on the agenda: the cessation of hostilities and the status of Nagorno-Karabakh (Qasımlı, 2015: 9). In the Azerbaijani literature on the Karabakh issue, Türkiye's efforts, and role in the formation of the Minsk Group are held in high regard (Qasımlı, 2015: 161). Nevertheless, as in any forum, Russia will view Türkiye's contributions to the OSCE as a potential source of competition and will seek to prevent Ankara from assuming a role within the Minsk Group through a restructuring of its internal dynamics.

Despite Armenia's refusal, the ceasefire resolution adopted on the eve of the OSCE Summit in Helsinki on 9-10 August 1992 constituted the only significant implementation of the organisation during the Karabakh conflict. The Western perspective of Azerbaijan as outlined by Elchibey, who attended the Summit, would serve to further increase Russia's support for Armenia and ultimately result in the occupation of other Azerbaijani cities. Armenia invaded Kalbajar on 2 April 1993, encouraged by the support of some of the Minsk Group countries. In response, the Elchibey government announced its withdrawal from the process, citing the OSCE Minsk Group's inability to facilitate a resolution. On 6 April, Ankara expressed its support for Azerbaijan's decision and emphasised that the process was not a deterrent:

"The Government of Azerbaijan has withdrawn from the CSCE peace process in the face of Armenia's continued aggression against its country. Türkiye understands and supports Azerbaijan's decision... The CSCE peace process has not deterred Armenia from its aggression, and in fact has shown that it does not have a minimum deterrent effect on Armenia... It is time for the Security Council, which has the primary responsibility in this field according to the UN Charter, to act and take measures to protect the sovereignty and territorial integrity of Azerbaijan, a member of the organisation." (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994).

Moving the issue to the UN agenda based on Türkiye's statements also failed to solve the problem. The reason hundreds of meetings and negotiations held in both the UN

and the OSCE until the end of the First Karabakh War and the resolutions issued remained inconclusive was mainly since influential states in both organisations supported Armenia's position, albeit with different motivations. In 1994, Russia used its influence to change the structure of the Minsk Group and took over the permanent co-chairmanship together with the USA and France. This initiative, which is one of the Kremlin's important moves within international organisations in its rivalry with Ankara, will ensure that the decision-maker in the Minsk Process will side with Armenia in the following 28 years.

4.3. US

In the context of the First Karabakh War, which occurred at a time when discussions on the new world order increased following the collapse of the Soviet Union, the United States was anticipated to exert its influence in favour of stability. The United States, which is regarded as the foremost international organisation with the objective of resolving the conflict, was unable to maintain its neutrality because of the influence exerted by the Armenian lobby. Furthermore, the necessity for the United States to maintain neutrality was highlighted during Prime Minister Demirel's visit to the United States, which coincided with a period of heightened tension in the Caucasus, approximately one week prior to the Khojaly Genocide (TBMM Tutanak Dergisi, 1992).

In the First Karabakh War, the United States government sought to prevent Türkiye, a significant military power in the region, from becoming involved in the conflict to the greatest extent possible. For instance, President Özal's assertion that it was imperative to deploy troops to Nakhchivan without delay, made during his visit to the USA, was not well received by Washington. Conversely, Demirel's statements, which were not in favour of intervention, were endorsed ("Demirel'den Sert Uyarı," 1992). On 22 May 1992, US Spokesperson Richard Boucher made a statement at the US State Department, in which he referred to the statements of Özal and Demirel and set forth the position of the United States as follows:

"I have nothing to say about President Özal's statement. We recognise that Türkiye is playing a constructive role, and we are in close contact with the Turkish government. By the way, there is also a statement issued by Prime Minister Demirel. In his statement, Demirel said that they would not intervene in the conflict. We have taken note of this, and we consider this statement also as a helpful element." (Yavuz, 1992).

The United States conveyed a message to the Armenian lobby it supports by requesting that Türkiye refrain from involvement in the Karabakh War for electoral reasons. It can be argued that, in a comparable manner to other Western actors, Washington influenced the Türkiye-Russia rivalry in the Caucasus to Ankara's detriment during the First Karabakh War. Conversely, the United States' adoption of analogous strategies towards Russia constituted a distinctive aspect of the First Karabakh War. In a further instance of unexpected alignment, the United States adopted a pro-Armenian stance in relation to the Islamic Republic of Iran.

4.4. Iran

Despite Iran's efforts to establish itself as a key mediator in the First Karabakh War, its policy ultimately highlighted the inherent contradiction between its identity and interests. In the field of international relations, there are numerous studies that examine Iran's rivalry with Türkiye in the Caucasus, which is analogous to that of Russia. As this study is focused on the rivalry between Türkiye and Russia, the rivalry between Türkiye and Iran will not be discussed here. Nevertheless, the approach adopted by Iran, which Svante E. Cornell

Türkiye-Russia Rivalry in The First Karabakh War: Ankara's Handicaps

characterises as one of the 'severe constraining factors' for Türkiye's policy in the First Karabakh War, will be examined in the context of international factors influencing Türkiye-Russia rivalry (Cornell, 1998: 63).

In his address at the inauguration of the bridge over the Aras River, which occurred shortly after the occupation of Shusha by Armenia, the then Prime Minister and Vice President of Armenia, Gagik Arutyunyan, lauded Tehran's role in supplying Armenia with commercial goods during the war. He further asserted that the bridge would contribute to regional stability and enhance economic prospects by offering alternative transportation routes that had been disrupted by the conflict. Conversely, at the time of Armenia's occupation of Shusha, Iran, like many Western countries, articulated concern about the recent developments in Karabakh, eschewing any condemnation of Yerevan (Shaffer, 2017).

The Turkish-Russian rivalry in the Caucasus was adversely affected by the policies of regional and international actors, including Iran, to Ankara's detriment. As evidenced in the records of the Turkish Grand National Assembly, Victor Ostapchuk articulated Ankara's policy stance during the First Karabakh War as follows: "Türkiye's cautious and unassertive approach resulted in the loss of valuable time and the failure to capitalise on its potential. Notwithstanding its challenges, Türkiye retains significant economic and strategic influence. Ankara failed to capitalise on the opportunities presented to it, maintaining a passive stance, and ultimately failing to achieve a significant degree of influence in Azerbaijan" (TBMM Tutanak Dergisi, 1993). Considering the aforementioned factors, it can be posited that Ankara's stance was shaped by the prevailing instability in Azerbaijan, Türkiye's comparatively diminished geopolitical standing vis-à-vis Russia, the Demirel Government's disposition at the time, and the unwavering backing extended to Armenia by the international community.

5. CONCLUSION

During the war, it is evident that Russia's actions in competition with Türkiye were largely concentrated in Azerbaijan. This was achieved by ensuring the appointment of loyal cadres in the army and politics to senior positions. In this context, the pro-Russian proclivities of the inaugural President of Azerbaijan are evident. It was observed that he was compelled to resign by the populace following the Khojaly Genocide. It was widely believed in Moscow that this situation was perceived as a step by Türkiye. Gaziyeu was appointed with the specific request of Russian Defence Minister Pavel Grachev, and evidence exists to prove his role in facilitating the occupation of Shusha by Armenia. He was even tried for treason in this regard. It is important to consider that the fall of Shusha, which was a key strategic point in the region of Nagorno-Karabakh, and its subsequent liberation by the Azerbaijani forces were pivotal moments in the Karabakh wars. During the ten-day occupation of Shusha and Lachin by Armenia with the assistance of Russia, Türkiye was unable to take a substantial action except for offering verbal support to Azerbaijan. Considering the statements made by the then Prime Minister Süleyman Demirel, who asserted that despite the dissolution of the USSR, its primary apparatus and personnel remained intact, it is evident that Türkiye adopted a relatively reserved stance regarding military assistance to Azerbaijan. Nevertheless, it is important to acknowledge that this stance has served to embolden Armenia in its occupation of Azerbaijani territories.

It is evident that the primary areas of contention between Türkiye and Russia in the First Karabakh War were military and political. Indeed, the only benefit pro-Russian Rahim Gaziyeu brought to Armenia was his role in facilitating the occupation of Shusha and Lachin. Additionally, Gaziyeu contributed to the Moscow-Erivan bloc by signing the Tashkent Declaration, which weakened the Azerbaijani army in terms of inventory. From Türkiye's

perspective, this period can be viewed as a crucial phase in the process of ‘maturing for competition’. The appointment of Brigadier General Halil Kalaycı as military attaché to Baku during the period of instability in Azerbaijan following the removal of Mutallibov from power can be considered in this context. It is also worthy of note that this action was taken at the request of Azerbaijan. Indeed, this was a significant factor motivating Azerbaijan, which undertook some of the most successful operations (Goranboy and Agdere operations) in the First Karabakh War. In fact, during this period, a development in favour of Türkiye in the Türkiye-Russia rivalry occurred, and Ebulfez Elchibey came to power in Azerbaijan on 6 June 1992.

In the second phase of the First Karabakh War, following the occupation of Kalbajar by Armenia on 2 April 1993, Türkiye responded in a direct and tangible manner by closing its borders with Armenia. However, it is evident that Azerbaijan was anticipating assistance in the form of military equipment. It can be argued that the response of Prime Minister Demirel, who replied to Elchibey’s request for military assistance with the words, “It is not easy to take a helicopter there, there is no practice, the road is long,” was due to a lack of deterrent will rather than logistical difficulties. Given that geographical conditions are unlikely to undergo a significant spatial change over approximately thirty years, it is possible to explain Türkiye’s intensive support for Azerbaijan in the Second Karabakh War by reference to the difference in political will and material power capacity of the governments in the two periods. One of the key reasons for Türkiye’s inability to intervene militarily in the First Karabakh War was the cautionary advice provided by Marshal Shaposhnikov, who was the Commander of the United Armed Forces of the CIS at the time. He warned that any intervention by Ankara would have the potential to escalate the conflict into a third world war. A comparable caution from the United States, a pivotal systemic variable, constituted an additional factor constraining Türkiye’s capacity during that era.

The return of Heydar Aliyev, the highest-ranking Turk in the USSR, to Baku brought relative stability to Azerbaijan. The period, which resulted in the establishment of stability in Azerbaijan, was one of the developments that prompted Armenia to engage in peace negotiations and led to the official conclusion of the First Karabakh War with the signing of the Bishkek Protocol in May 1994. During this period, one of the factors that enabled Armenia to pursue its occupation of Azerbaijani territories with a high degree of audacity was the silence of the international community in conjunction with Russia’s support. Despite the adoption of four resolutions by the UN Security Council in favour of Azerbaijan during the war, the absence of sanctions in relation to these resolutions enabled Yerevan to ignore them. While the Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE) is frequently identified as a key actor in the Karabakh conflict, its reputation does not necessarily align with its actual contribution to conflict resolution. Russia’s perception of the Minsk Group, which was established within the OSCE, as a source of competition has resulted in the loss of the functionality of this mechanism. Furthermore, it is evident that not only international institutions and organisations, but also the policies of states with interests in the region, have been positioned against Ankara in the context of the Türkiye-Russia rivalry. In this context, the pro-Armenian policies of the USA and Iran, the two states that assumed a prominent role during the war, were the factors that determined the extent of Ankara’s influence in the Karabakh issue.

Considering the developments, which can be situated within the context of Russia’s direct competition with Türkiye, it becomes evident that Moscow emerged as the dominant actor in the First Karabakh War. Russia sustained this competitive stance by furnishing Armenia with unreserved military assistance and by impeding any potential shift in Armenia’s orientation towards Türkiye by instigating instability within Azerbaijan.

Türkiye-Russia Rivalry in The First Karabakh War: Ankara's Handicaps

Regarding Türkiye, the rivalry has been sustained through Ankara's written and verbal declarations of support and its policies in response to Russia. These include informing the international community about the Karabakh issue. Furthermore, the closure of borders following the occupation of Kelbajar, and the establishment of Ankara-Baku military cooperation can be regarded as supportive actions on the part of Türkiye, which can be viewed within the context of the 'ripe for competition' argument. In conclusion, it can be stated that Moscow played a pivotal role in the Turkish-Russian rivalry during the First Karabakh War. About the reasons for Türkiye's 'passive' support, it can be attributed to the lack of will to intervene on the part of the political power of the period, the significant discrepancy between the two rival actors in terms of material power capacity, the chaotic situation in Azerbaijan, the systemic variables that either openly or tacitly favoured Armenia to the detriment of Türkiye, and so forth. These factors collectively limit Ankara's ability to compete with Moscow.

REFERENCES

- Abushov, K. (2010). Regional level of conflict dynamics in the South Caucasus: Russia's policies towards the ethno-territorial conflicts (1991-2008) ([Electronic ed.].).
- Armenian President Serzh Sargsyan expressed condolences on Pavel Grachov's death. (2012, September 24). Armenpress. Retrieved from <https://armenpress.am>
- Azer, C. (2011). *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Cornell, S. E. (1998). Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance. *Middle Eastern Studies*, 34(1), 51–72. <http://www.jstor.org/stable/4283917>
- Eliş, B. (1993, 4 April). Sabrın sonundayız. *Milliyet*.
- Kəlbizadə E.H., Baxşiyeva Y.Ü., Əzimov Ə.D. (2019). *Ermənistan İran İslam Respublikasının Qafqaz Siyasətində*. Bakı: MTM Innovation MMC.
- Kitchen, N. (2010). Systemic pressures and domestic ideas: a neoclassical realist model of grand strategy formation. *Review of International Studies*, 36(1), 117–143. doi:10.1017/S0260210509990532
- Linklater, A., Burchill, S. (2005). *Theories of international relations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Demirel'den sert uyarı. (1992, 10 May). *Milliyet*.
- Şahinler-güvercinler Nahcivan'a müdahale liderleri böldü. (1992, May 22). *Milliyet*.
- Qaffarov, T. (Ed.). (2008). *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*. Bakı: Elm.
- Qasımlı, M. (2021). *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti.
- Qasımlı, M. (2015). *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*. Bakı: Mütərcim.
- Qənizadə, Ə. (2023). Kəlbəcər Uğrunda Döyüş (1993-Cü İl 27 Mart-2 Aprel). *Tarix, İnsan Və Cəmiyyət* 1 (38), 104-124.
- Relations between Azerbaijan and OSCE. (n.d.). Retrieved from <https://mfa.gov.az/en/category/regional-organisations/relations-between-azerbaijan-and-osce#:~:text=Azerbaijan%20became%20a%20member%20of,European%20organisation%20to%20include%20Azerbaijan>
- Shaffer, B. (2017). The Islamic Republic of Iran's Policy Toward the Nagorno-Karabakh Conflict. 107-124. Svante C. (Ed.). *The International Politics of the Armenian-Azerbaijani Conflict*. New York: Palgrave Macmillan.

- Süleymanov, M. (2019). *Azərbaycan Ordusunun Tarixi V Cild (1991 – 2017)*. Bakı: Maarif Nəşriyyatı.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (1994). Türkiye Ve Azerbaycan'ın Ortak Girişimi Sonucu BM Güvenlik Konseyi'nin, Ermenilerin Azeri Topraklarına Yönelik Saldırı Ve İşgallerine Son Verilmesini Öngören Bir Başkanlık Açıklaması Yaptığına İlişkin Açıklama (19 Ağustos 1993). *Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (1994). Açıklama (6 Nisan 1993). *Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 20 Mayıs). Dönem 19, Cilt 11, Yasama Yılı 1, 78. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 19 Şubat). Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 38. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1993, 19 Aralık). Dönem 19, Cilt 48, Yasama Yılı 3, 49. Birleşim.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna İlişkin Kanun. (1993, 11 Mayıs). Resmî Gazete (Sayı: 21578). Retrieved from https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603905.pdf
- The United Nations in Azerbaijan. (n.d.). Milestones. Retrieved April 4, 2024, from <https://azerbaijan.un.org/en/about/about-the-un>
- UNSC, UN Security Council. (1992, 12 May). Note by the President of the Security Council. S/23904.
- UNSC, UN Security Council. (1993, 30 April). Resolution 822 (1993) Adopted by the Security Council at its 3205th meeting. S/RES/822.
- UNSC, UN Security Council. (1993, 29 July). Resolution 853 (1993) Adopted by the Security Council at its 3259th meeting. S/RES/853.
- UNSC, UN Security Council. (1993, 14 October). Resolution 874 (1993) Adopted by the Security Council at its 3292nd meeting. S/RES/874.
- UNSC, UN Security Council. (1993, 12 November). Resolution 884 (1993) Adopted by the Security Council at its 3313th meeting. S/RES/884.
- UNSC, UN Security Council. (1993, 8 April). Letter Dated 8 April 1993 from the Permanent Representative of Türkiye to the United Nations Adressed to the President of the Security Council. S/25560.
- Waal, T. D. (2003). *Black Garden Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York and London: New York University Press.
- Walker, S. (2022, January 7). Kazakhstan unrest: what are the protests about? The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/06/kazakhstan-unrest-what-are-the-protests-about#:~:text=The%20protests%20started%20at%20the,against%20corruption%2C%20poverty%20and%20inequality>
- Yavuz, T. (1992, 23 May). ABD'den Özal'a soğuk Demirel'e sıcak bakış. *Milliyet*.
- Yenisey, O. (2014, 11 April). Ebulfez Elçibey-En Yeni Tarix-Kelbecer. *YouTube*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=...>
- Dogovor o druzhbe, sotrudnichestve i vzaimnoy bezopasnosti mezhdru Rossiyskoy Federatsiey i Respublikoy Armeniya. (1992). *Diplomaticheskiy Vestnik* 2–3, 19.
- Koçaryan, R. (2019). *Zhizn' i Svoboda: Avtobiografiya Eks-prezidenta Armenii i Karabakha*. Moskva: Alpina Pabliher.

KÜLTÜREL SÜREKLİLİĞİN İZİNDE: KAYSERİ KENT DOKUSUNDA SELÇUKLU DÖNEMİ MİRASI*

ON THE TRAIL OF CULTURAL CONTINUITY: SELJUK ERA HERITAGE IN THE
URBAN FABRIC OF KAYSERİ

НА РАССТОЯНИИ КУЛЬТУРНОЙ НЕПРЕРЫВНОСТИ: НАСЛЕДИЕ ЭПОХИ
СЕЛЬДЖУКОВ В ГОРОДСКОЙ СТРУКТУРЕ КАЙСЕРИ

Merve BİLGEN İŞİK**
Münevver DAĞGÜLÜ***

ÖZ

Her kentin zaman içinde birikerek oluşmuş, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları içeren kendine özgü bir kimliği bulunmaktadır. Bu kimlik, kentleri birbirinden ayırarak onlara özgünlük kazandırır. "Kültürel Süreklilik" kavramı, kentsel kimliğin ve mekânsal hafızanın korunarak sürdürülebilir bir şekilde gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Kayseri kenti, tarih boyunca önemli bir kültürel ve tarihsel merkez olma özelliği taşımıştır. Özellikle Selçuklu Dönemi, bu şehrin kültürel mirasının oluşumunda ve şekillenmesinde kritik bir yere sahiptir. Selçuklu Dönemi öncesi ve sonrası süreçlerde katmanlaşarak gelişen kentsel doku hem geleneksel hem de modern dönemlerde birçok değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bu çalışmada, Kayseri'nin kentsel kimliğini oluşturan Selçuklu Dönemi kültürel mirası, kentsel morfolojideki süreklilik ve süreksizlik bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında, kültürel süreklilik kavramının kentsel mekânlarla ilişkisi ele alınmış ve bu kavramsal çerçeve doğrultusunda Kayseri'deki Selçuklu Dönemi kültürel mirasının tespiti, gelişimi ve kentsel yapıdaki yeri incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışma Selçuklu Dönemi'ne ait kültürel mirası belgelemeyi ve kentsel kurguyu bütüncül bir perspektiften değerlendirmeyi

* Bu çalışma Merve BİLGEN İŞİK'İN, Dr. Öğretim Üyesi Münevver DAĞGÜLÜ danışmanlığında, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı'nda yapılmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

** ORCID: 0000-0001-7832-6527, Öğr. Gör., Kayseri Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Tasarım Bölümü- Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimari Tasarım Doktora Programı Öğrencisi, bilgenmerve3@gmail.com

*** ORCID: 0000-0002-0837-5371, Dr. Öğretim Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi- Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, mdaggulu@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Bilgen, M., & Dağgülü, M. (2024). KÜLTÜREL SÜREKLİLİĞİN İZİNDE: KAYSERİ KENT DOKUSUNDA SELÇUKLU DÖNEMİ MİRASI. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 48-71. DOI: [10.17498/kdeniz.1573683](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1573683)

amaçlamaktadır.

Selçuklu Dönemi kültürel mirası, kartografik yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, 1882 tarihli kent haritası ile 1945 ve 1986 tarihli imar planları karşılaştırılmış; tarihsel yapıların izleri okunarak ve farklı dönemlere ait veriler üst üste getirilerek değerlendirilmiştir. Bu kapsamda üretilen özgün dijital haritaların, Selçuklu Dönemi tarihine, kentsel ve kültürel miras çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın sonucunda, Selçuklu Dönemi'nden itibaren kentsel coğrafyada fiziksel ve kültürel varlığı belirlenen kırk beş mimari eserden otuz sekizinin günümüze kadar sürekliliğini koruduğu tespit edilmiştir. Bu süreklilikte, Selçuklu Dönemi'nin kentsel mekân organizasyonunun modern Kayseri kentsel yapısını biçimlendirdiği ve benzer yer seçim kararlarının kentin tarihsel katmanlarında sürdürüldüğü görülmüştür. Sonuç olarak, Selçuklu kent kimliği ve kültürel sürekliliğin modern Kayseri'nin kentsel yapısında sürdürüldüğü ve bu tarihsel mirasın kent kimliğine katkı sağlamaya devam ettiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kayseri, Selçuklu Kenti, Kültürel Miras, Süreklilik, Kartografi

ABSTRACT

Every city has a unique identity shaped by its accumulated social, cultural, and economic dimensions over time. This identity differentiates cities from one another and grants them distinctiveness. The concept of "Cultural Continuity" plays a significant role in the preservation and sustainable development of urban identity and spatial memory. The city of Kayseri has historically been a significant cultural and historical center. The Seljuk Era, in particular, played a pivotal role in shaping and forming the city's cultural heritage. The urban fabric of Kayseri, which evolved through layering before and after the Seljuk period, has undergone numerous transformations during both traditional and modern eras. This study evaluates the Seljuk cultural heritage, which forms Kayseri's urban identity, in terms of its continuity and discontinuity in urban morphology. It examines the relationship between the concept of cultural continuity and urban spaces and identifies the development and spatial placement of the Seljuk cultural heritage within Kayseri's urban structure. In this context, the study aims to document the Seljuk heritage and analyze the urban fabric of that period with a holistic perspective. The Seljuk cultural heritage was analyzed using cartographic methods. By utilizing the city map from 1882 and urban plans from 1945 and 1986, the traces of historical structures were mapped, and data from different periods were superimposed and evaluated. The original digital maps produced in the study are expected to make significant contributions to Seljuk history, as well as urban and cultural heritage studies. Findings revealed that out of 45 architectural structures identified from the Seljuk period in the urban geography, 38 have maintained their continuity to the present day. This continuity demonstrates that the Seljuk urban spatial organization influenced modern Kayseri's urban layout, with similar site selection decisions perpetuated through the city's historical layers. Consequently, the Seljuk urban identity and cultural continuity have been sustained within the modern urban structure of Kayseri, continuing to contribute to the city's identity.

Keywords: Kayseri, Seljuk City, Cultural Heritage, Continuity, Cartography

АННОТАЦИЯ

Каждый город имеет уникальную идентичность, сформированную его социальными, культурными и экономическими аспектами на протяжении времени. Эта идентичность отличает города друг от друга, придавая им уникальность. Концепция "культурной непрерывности" играет важную роль в сохранении и устойчивом развитии городской идентичности и пространственной памяти. Город Кайсери исторически был важным

Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

kültürnel ve историческим центром. Особую роль в формировании и развитии культурного наследия города сыграла эпоха сельджуков. Городская структура Кайсери, развивавшаяся послойно до и после сельджукского периода, претерпела многочисленные изменения как в традиционную, так и в современную эпохи. В данном исследовании культурное наследие эпохи сельджуков, формирующее городскую идентичность Кайсери, оценивается с точки зрения его непрерывности и прерывности в городской морфологии. Рассматривается связь концепции культурной непрерывности с городскими пространствами, а также анализируются развитие и место сельджукского культурного наследия в городской структуре Кайсери. Наследие эпохи сельджуков было проанализировано с использованием картографических методов. На основе карты города 1882 года и градостроительных планов 1945 и 1986 годов были нанесены следы исторических объектов, данные различных периодов совмещены и проанализированы. Оригинальные цифровые карты, созданные в ходе исследования, предполагается, внесут значительный вклад в изучение истории эпохи сельджуков, а также в исследования городского и культурного наследия. В результате исследования установлено, что из 45 архитектурных объектов сельджукского периода, выявленных в городской структуре, 38 сохранили свою непрерывность до настоящего времени. Эта непрерывность показывает, что городская организация эпохи сельджуков оказала влияние на современную городскую планировку Кайсери, а аналогичные решения по выбору мест продолжают сохраняться в исторических слоях города. Таким образом, сельджукская городская идентичность и культурная непрерывность сохраняются в современной городской структуре Кайсери, продолжая вносить вклад в идентичность города.

Ключевые слова: Кайсери, сельджукский город, культурное наследие, непрерывность, картография

GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar birçok medeniyetin yaşamış olduğu, katman katman gelişen Kayseri kentsel dokusu; özellikle Selçuklu Dönemi kültürel mirasını okumak, anlamak ve analiz etmek için açık hava müzesi niteliği taşımaktadır. Hem Selçuklu kent kültürü hem de Kayseri kentinin sahip olduğu stratejik konum birbirini besleyerek kente tarihsel süreçte kimliğini kazandıran bir kültürel süreklilik oluşturmaktadır. Kayseri kent kimliğinde, Selçuklu Dönemi izleri okunmakta ve sürdürülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma ile Kayseri kentsel gelişimini dönemsel olarak ele alarak tarihsel katmanlardaki Selçuklu Dönemi yapılarının izlerini okumak, mevcudun ve değişimin/dönüşümün tespitini yapmak, Selçuklu mimarisini belgelemek ve Selçuklu dönemi kentsel kurgusuna bütüncül bir bakış açısı ortaya konmak istenmektedir. Literatür araştırmaları sonucunda 'Kayseri Selçuklu Mimarisine' dair kentsel ölçekte bütüncül bir çalışma yapan sınırlı sayıda araştırmaya ulaşılmaktadır. Yapılan araştırma ile Selçuklu Dönemi haritalama çalışmaları literatür için bir araştırma aracı olarak görülmektedir. Bu yüzden bu çalışmada Selçuklu dönemi kültürel mirasının sürekliliğini analiz etmek için kartografik yöntem seçilmiştir. Çalışma kapsamında araştırılan ve üretilen haritalar, o dönemdeki kentlerin sosyal ve ekonomik yapısını anlamak, coğrafi yerleşimlerini, yapısal düzenlemelerini, ticaret yollarını ve savunma sistemlerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Literatürden elde edilen tarihsel verilerin yapılan haritalama çalışmaları ile entegrasyonu, geçmişteki kentsel gelişimin daha kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu metodoloji, Selçuklu dönemi kentlerinin coğrafi ve sosyal, kültürel bağlarını daha derinlemesine incelemek için etkili bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Kartografik yöntem, temelde basılı haritaların coğrafi bilgi sistemleri ve mimari programlar aracılığı ile dijitalleştirilmesi üzerine temellendirilmektedir. Yöntem uzun vadede fiziksel değişimin saptanabilmesi için yeni bir metodoloji sunarken özellikle değişimin; bilimsel, somut, nitelikli ve doğru biçimde tespit edilmesi işlemlerinde kolaylıklar sağlamaktadır (Yücel, 2019, s. 64). Bu metodolojinin uygulama aşamaları; kentin ilk haritası olan 1883 yılı haritası, ilk kapsamlı imar planı olan 1945 yılı ve 1986 yılı imar planlarının basılı kaynaktan dijital ortama CAD programı aracılığı ile aktarılması, çalışma amacına uygun bir dijital altlık hazırlanarak farklı dönem haritalarına uygulanması, farklı harita ve imar planlarında Selçuklu dönemi mimari eserlerinin işaretlenmesi ve üst üste çakıştırılarak değerlendirmelerin yapılması biçimindedir. Kartografya disiplininin sağlamış olduğu esnek tasarım, araştırmacıya farklı boyutlarda çalışma imkânı vermektedir. Bu bağlamda hem iki boyutlu hem de aksonometrik perspektif çizimlerden yararlanılarak elde edilen kartografik çizimlerden Kayseri şehrine ait kentsel katmanlaşma ve süreklilikler; özgün, bilimsel ve bütüncül bir biçimde çalışmaya aktarılmıştır.

1. Kentsel Mekânda Kültürel Süreklilik ve Modernizmin Etkisi

Hayatımızın bir parçası olan kentler; zaman içerisinde sosyal, kültürel, ekonomik, ideolojik ve mekânsal farklı bileşenlerin etkisiyle ve bu bileşenlere yapay ve doğal çevrenin eklenmesiyle, gelişerek ve dönüşerek günümüz kentlerine evrilmiştir. Kentler, canlı bir organizma gibi sürekli bir gelişme ve büyüme eğilimi göstermektedir. Bu sürekli gelişimde ise kentsel kimlik, mekânsal hafıza ve mimarinin kültürel açıdan sürekliliği büyük önem arz etmektedir.

Kentler, toplumun kültürel birikimi ve otoritesinin yoğunlaştığı yer, mekân ve zamanın etkileşimi sonucu oluşmaktadır (Mumford, 1938, s. 4). Kentler sahip oldukları toplumsal potansiyel ve dinamiklerle zaman içerisinde değişim, dönüşüm, gelişim gösterse de kültürel yapısı itibarıyla “süreklilik” arz etmektedir. Kentsel kimlik ve kültür arasında süreklilik oluşturan bir etkileşimin varlığından söz etmek mümkündür. Keleş’e (2005) göre “Bir kentin kimliğini oluşturan onun kültür varlığı; kültürüne katkıda bulunan da kent kimliğidir”. Bu bağlamda Keleş’e göre kent kültürünün sadece tiyatro, sergi mekânları gibi kültürel aktivitelerin yapıldığı kamusal alanlarda aranması yetersiz ve yanıltıcıdır. Esas ele alınması gereken konu, kalıcı kültürel unsurların korunması, değerlendirilmesi, geliştirilmesidir. Bu bağlamda son yıllarda çokça söz edilen sürdürülebilirlik düşüncesinin, kent kültürünün korunmasına yönelik potansiyel taşıyan bir kavram olduğu ancak değerlendirilip zenginleştirici olması yönünden eksik/ yetersiz olduğu öne sürülebilmektedir (Keleş, 2005, s. 14,15).

Nora’ya (1989) göre ise, mutlak bir fiziksel mekân olmasa dahi mekândaki kolektif hafıza; fiziksel olan ile sembolik olanın etkileşimi ile varlığın sürdürülmesini sağlamakta önemli rol oynamaktadır. Bu süreklilik, anıtsal olan bir yapıdan, herhangi bir sokak adına ya da herhangi bir konut dokusunda, mekânda ve mekânsal unsurların çeşitli bileşenlerinde üretilmektedir. Bu bakış açısı kültürel ve bellekssel sürekliliğin modernizm ile dahi engellenemez olduğunu düşündürmektedir (Nora, 1989, s. 7, 24). Loos’a (2104) göre kültür, bedensel, zihinsel ve manevi varlığımız arasında kurulan ve duyarlı düşünmemize ve eylememize olanak veren dengedir (Loos, 2014, s. 78). Tarihsel süreçte mimarlıkta kültürün söz edilmediği bir dönem yoktur. Ancak modernizm sürecinde gelenekselin, kültürel olanın yok sayıldığı, yeni olanın geleneksel olanın yerine konduğu bir dönem yaşanmıştır (Loos, 2014, s. 85). Loos (1988), modernizm sürecinde üretilen kültürün var olan kültürden elde edilmediği sürece yüzeysel ve yapay kalacağını vurgulamaktadır. Geleneğin kutsal bir biçimde değişmez olmadığı, dönemin gelişme ve teknolojilerine entegre edilebileceği ve

Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

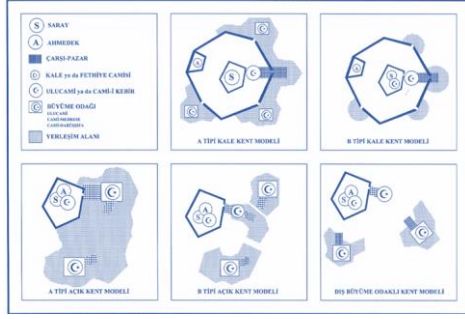
modernizm ile gelenekselin tamamen kopuk olması gerektiği fikri eleştirilmektedir (Loos, 1988, s. 160).

Kostof (1991) ise kentsel ölçekte baktığı modernizm ve mimari ilişkisinde kültürel süreklilik kavramını, kentsel mekândaki değişimi, zaman ve mekânın sürekliliğinin somut bir ifadesi olarak tanımlamıştır (Kostof, 1991, s. 89). Örneğin sokaklar hem geçmişin hem günümüzün hem de geleceğin mekânsal bir süreci, zamanın ve mekânın sürekliliğinin sonucudur. Rossi (1982) ise, kentsel sürekliliği Poète'nin "devamlılıklar" olgusu ile biçimlenen 'kalıcılık' kuramıyla örnelemektedir. Gelenekselin izleri olan anıtları, kentin temel yerleşim düzenini ve kent planlarının sürekliliğini kentin devamlılığını sağlayan ana parametreler olarak tanımlamaktadır (Rossi, 1982, s. 51).

Kentsel mekânda meydana gelen değişme ve gelişmelerin fiziksel boyutu ve izlerinin yanı sıra sosyal-ekonomik boyutta meydana gelen değişimler de kent sürekliliğine yansımaktadır. Bu katmanların analiz edilmesi ile birlikte kent içerisinde bir kültürel süreklilik olgusunun modernizme rağmen var olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kültürel süreklilik kavramı; kent belleğini, kimliğini, sosyal mekânı, fiziksel mekânı kapsayarak içerisine alan bir kavramdır. Modernizmin fiziksel açıdan gelenekseli yok eden ve kesintiye uğratan bir duruşu olmasına karşılık kültürel sürekliliğinde tamamen yok edilemeyeceği ve bu doğrultuda kentsel mekânın yapısının aşlında süreklilik arz eden bir olgu olduğu ve bu durumun yeni bakış açıları ile araştırılarak tartışılması gereken bir konu olduğu ifade edilebilmektedir. Hızlı kentleşme sürecinde değişen ortam özellikle; geleneksel kentlerin barınma, ulaşım, çalışma ve rekreasyon tasarımına yönelmiştir. Bir kenti sürekli kılan pek çok bileşenin var olduğu fakat bunları bütüncül bir biçimde kentsel çalışmalara aktarmak gerektiği düşünülmektedir. İncelenen kuramsal ve kavramsal çalışmalarda özellikle kentin hafıza mekânları arasında olan anıtsal yapıların sürekliliği, kentin kültürel sürekliliğini sağlayan temel bileşenler arasında olduğu bilinmektedir. Bu potansiyel kullanılarak ve geliştirilerek, kültürel süreklilik kavramı çerçevesinde anıtsal yapılara odaklanan çalışmaların yürütülebileceği düşünülmektedir. Bu kavramsal çerçeve kapsamında Kayseri kenti Selçuklu dönemi anıtsal yapıları, kartografik yöntem kullanılarak değerlendirilmiştir.

2. Kayseri Şehri Selçuklu Dönemi Kentsel Mekânının Gelişimi

Selçuklu Dönemi'nde kentsel kimlik, Selçuklu ve kentin daha önceki dönemlerinin askeri ve siyasi konjonktürünün etkisi altında ve aynı zamanda bölgesel ticaret potansiyellerine dayanan ekonomik ilişkiler ağıyla belirlenmiştir. Selçuklu kentlerinde; askeri-stratejik, yönetsel-siyasal ve ekonomik olmak üzere üç ayrı fonksiyonel uzmanlaşma olduğu görülmektedir. Bu fonksiyonel uzmanlaşmada kentin sahip olduğu mevcut konum, coğrafi özellikler, kurulu olduğu mekânsal alt yapı özellikleri ön plana çıkmaktadır. Kayseri kenti, bu kapsamda askeri ve siyasal yönetsel merkez işlevi üstlenmiştir. Özellikle Türk-Bizans Savaşları sırasında Anadolu kent morfolojisinde bozulmalar ve çözümler yaşanmıştır (Demir, 2003, s. 64). Selçuklular, savaşlar sonucunda askeri nedenlerle tahribata uğrayan Kayseri gibi Anadolu kentlerinde eski kentin kalıntılarını kullanarak kenti tekrar imar etmişlerdir (Demir, 2003, s. 66), (Dimez, 2015, s. 805). Kentin imarında kentsel mekânda var olan malzeme, biçim ve mekânsal organizasyonunu kullanmışlardır. Bu durum katmanlar arasında kültürel bir süreklilik sağlamıştır. Selçuklu dönemi kentlerinden Kayseri, Konya ve Erzurum yerleşimleri, barındırdıkları nüfus büyüklüğü ve anıtsal yapıları sebebiyle 'A tipi kale kent' veya 'eklemlili-kale kent modeli' olarak sınıflandırılmaktadır (Özcan, 2007, s. 10).

Şekil 3.1 Anadolu'da Selçuklu Dönemi kent modelleri (Özcan, 2007, s. 12)

Askeri, siyasi ve yönetsel merkez olmanın yanı sıra ticaret merkezi olan Kayseri ve Konya şehirlerinin; o dönemin uluslararası/milletlerarası ticari potansiyeline bağlı olarak yüz bini aşan nüfusa ulaşabileceği orta çağ kentlerindeki demografik yapıya yönelik yapılan araştırmalarda kaydedilmiştir (Rice, 1996, s. 111). Konya'dan sonra ikincil siyasi ve yönetsel merkez fonksiyonuna sahip olan Kayseri Kenti, Selçuklu Dönemi'nde yaklaşık yirmi iki bin nüfusa sahiptir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki kentin sahip olduğu ticari hareketliliği ile kentin nüfusu farklılaşmaktadır. Selçuklu Dönemi'nde Kayseri kentinin büyüklüğü ise dönemin sur-tahkimat izleri temel alınarak 40 ha (hektar) olarak tespit edilmiştir (Özcan, 2007, s. 11).

Selçuklu Devletinde Konya ve Kayseri kentleri işlevsel kimlikleriyle ve nüfus büyüklüğü ile diğer kentlerden mekânsal kurgu açısından farklılık göstermektedir. Yönetsel merkez olan Kayseri kentsel mekânında Selçuklu Sultanlarının ikamet ettiği saltanat sarayları yer alırken, cuma camisi potansiyelinde birden fazla sayıda ibadet yapısının bulunması, şifahane, medrese gibi kamusal yapıların sur dışında da yoğun olarak yer alması bu kentin sahip olduğu farklı mekânsal kurguyu açıklamaktadır (Özcan, 2007, s. 13). Kentsel ve mekânsal organizasyonun yanı sıra kenti besleyen, dönemin mimari karakteristikleri ile özdeşleşmiş; kubbesiz direkli camiler, medrese yapıları, han yapıları, hamam yapıları, pazar alanları, çarşılar, mezar ve kümbet yapıları tarihsel bellek ve kültürel süreklilik ile Selçuklu kentini biçimlendirmiştir (Karaarslan, 2017, s. 66). Bu kültürel yapılar karakteristik özellikleri sayesinde; hücreli büyük taş kapılar, sivri kemerler, çini kaplamalar, geometrik örgüde taş bezemeler ile özgün bir mimari karakter göstermektedir. Hasol'a (2020) göre Selçuklu sanatı, Orta Asya Türk Sanatı ile Osmanlı Sanatı arasındaki önemli bir aşama olarak benimsenebilir. Bu bağlamda Anadolu da gelişen Türk Sanatı hem Orta Asya ve Çin hem de klasik İslam ve eski Anadolu uygarlıkları ile Bizans'tan izler taşımaktadır (Hasol, 2020, s. 20). Toplumlar tarihsel süreç içerisinde birbirleriyle etkileşim halindedir. Bu etkileşim ve sürekliliğe rağmen her bir toplum kendine özgü semboller ve izler bırakmıştır. Toplumlar zamanla kültürel olarak dönüşür ve gelişir ancak bu değişim içinde bile her birinin kendi kültürel kimliği, sembolleri, gelenekleri ve mirası farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır (Korat, 2024, s. 391). Bu durum, kültürel çeşitliliğin ve tarihsel sürekliliğin önemli bir yönünü vurgulamaktadır. Bu bağlamda Anadolu da özgün bir sanat birleşimi ile yeni bir karakter, kimlik ve kültür oluşmuştur (Hasol, 2020, s. 20).

3. Kayseri'nin Tarihi Haritaları ve Selçuklu Mirası

Kayseri'nin geleneksel dönem kent merkezini, kent dokusunu, kentsel biçimlenişini gösterir kentin kapsamlı ilk haritası; 1882 yılında mühendis J.S. Euthychides'in çizdiği haritadır. Kayseri Selçuklu Dönemi'ne ait bir kent haritasına doğrudan ulaşılamamaktadır. Selçuklu Döneminde inşa edilen pek çok eser olmasına karşın kültürel mirasın izleri 1883 yılı haritalarından itibaren sürülebilmektedir. Osmanlı döneminde çıkarılmış olan yapı ve yolların düzenlenmesine dair Ebniye Nizamnameleri, Kayseri kenti için de uygulanmıştır. Bu kanun çerçevesinde 1882 yılında Osmanlı İmparatorluğu Nafia Nezareti (Empire Ottomane, Ministère des Travaux Publics) tarafından Kayseri Yolları'nın Düzeltilmesi Projesi (Project de Rectification des Rues de Caesareia) hayata geçirilmiştir (Eravşar, 2013, s. 114). 1882 tarihli Kayseri kent haritasından kentin doğal ve yapay eşikleri, Selçuklu Dönemi kültürel mirası: medrese, cami, kümbet, saray, şifahane, hamam vb. mimari yapılar okunabilmektedir (Harita 4.1).

Harita 4.1 sol:1882, Kayseri Haritası (Tekinsoy, 2011, s. 39), sağ: 1927, Gabriel tarafından çizilen Kayseri Haritası (Gabriel, 1954, s. 17).

Albert Gabriel'in (1954) 'Anadolu'da Türk Anıtları' adlı eserinde yer alan Kayseri haritası, dönemin kent dokusunun incelenmesi sonucu hazırlanmıştır. Gabriel'in çizmiş olduğu kent haritasına göre, Kayseri kenti sınırları kuzeyde Hacı Kılıç Cami, doğuda; Memleket Hastanesi ve Deliçay, güneyde At pazarına, batıda ise İmam Hatip Okulu ve çevresine uzanmaktadır. (Gabriel, 1954, s. 17).

Geleneksel kent dokusundan ızgara planlı kent dokusuna geçiş; kentin kapsamlı ilk imar planı çalışması olan 1945 yılı İmar planı çalışması ile olmuştur (Harita 4.2). Tekinsoy'a (2011) göre "1945 yılı Kayseri şehrinin imar tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bugünkü şehrin oluşmasında başlangıç noktası olan imar planları 1943 yılında belediye başkanı seçilen Emin Molu tarafından bu yılda çizdirilmiştir". Kayseri'nin 1945 yılı imar planını çizmek üzere Alman mimar ve şehir planlamacı Gustav Oelsner ile mimar Kemal Ahmet Aru görevlendirilmiştir (Tekinsoy, 2011, s. 44, 45). Oelsner planlama çalışmalarında geleneksel kent merkezi ve kent dokusunun sürekliliğinin sağlanması, yeni tasarlanacak konut bölgelerinin kentin doğu yönündeki ana aksı boyunca ızgara planlı biçimde büyümesini önermiştir. Fakat dönemin Belediye Meclisi tarafından finansal ve mali

Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

gerekçelerle bu korumacı tasarım düşüncesi reddedilmiştir (Karatepe, 1999, s. 296). 1945 yılı ilk imar planı çalışmalarında; tarihi kent dokusunda yer alan anıtsal yapılar korunurken, sivil mimari örnekleri olan konut alanları birkaç mimari yapı dışında tamamen yıkılması yönünde karar alınmıştır (Eldek, 2020, s. 3). Kent merkezindeki anıtsal yapıların bu dönemde korunması kararı ile Selçuklu Dönemi Kültürel Mirası okunabilmektedir.

Harita 4.2 1945 Yılı Kayseri İmar Planı (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2024)

1945 imar planı sonrasında planlı kentleşme gösteren Kayseri Kenti için 1975 yılında Mimar Yavuz Taşçı yeniden imar planı hazırlamıştır. Bu planlama ile kentsel mekân hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Kentsel morfoloji, tek merkezli ve lineer biçimde gelişen bir planlama anlayışı ile kurgulanmıştır. Planlamada yüksek katlı, geniş caddeli kentsel gelişim stratejisi kabul edilmiştir. 1986 yılında yapılan revizyon plan çalışması ile Taşçı planının ana kararları korunmuştur (Harita 4.3).

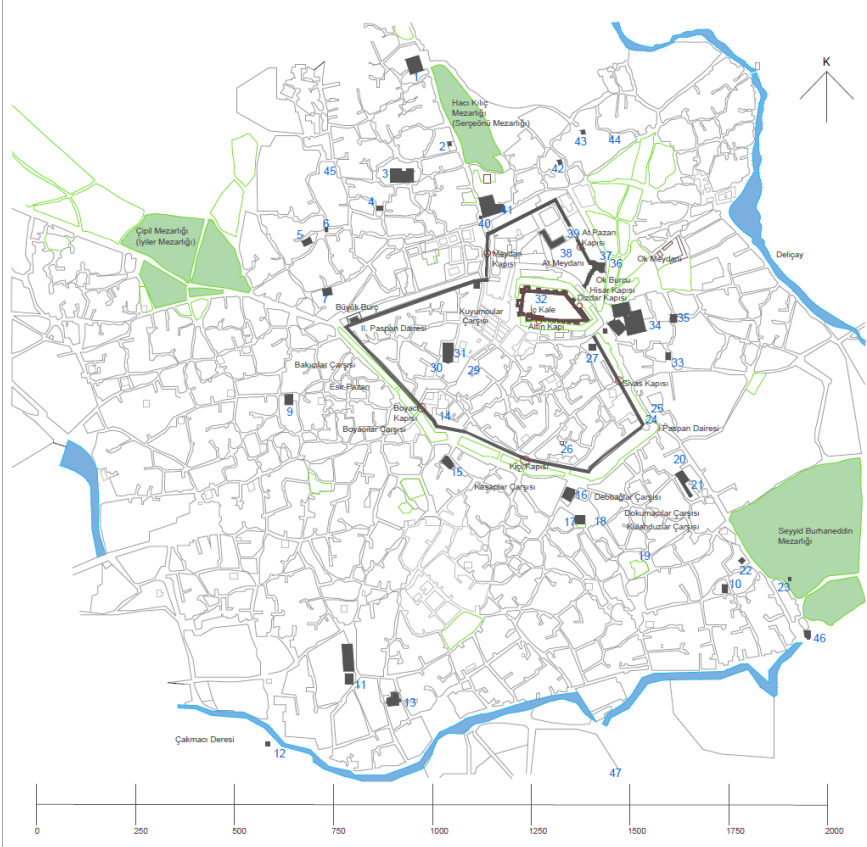
Harita 4.3 1986 Yılı Kayseri İmar Planı (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2024)

4. Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Kültür Mirasının Sürekliliği

Selçuklu dönemi kültürel mirasının belirlenmesine yönelik yapılan haritalama çalışmaları; kapsamlı literatür araştırmalarındaki dönemsel bilgiler ve tarihsel haritaların çakıştırılması yoluyla elde edilmiştir. Kayseri Selçuklu dönemi mimari eserlerine ait kültürel miras haritaları; 1882, 1927 tarihli haritalar, 1945 ve 1986 yılı imar planları incelenerek ve bu harita/imar planları CAD programı aracılığı ile dijital ortama taşınarak CBS ve uydu görüntüleri ile referanslayarak ve aynı zamanda yazılı kaynaklar (Edhem, 1982, s. 157),

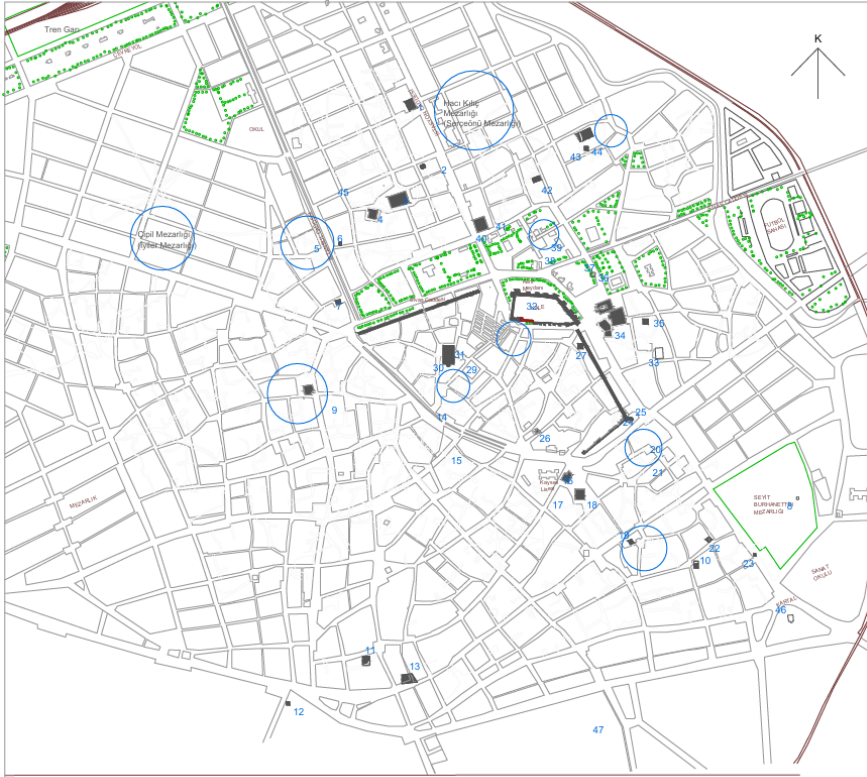
(Gabriel, 1954, s. 39), (Hovardaoğlu, 2009, s. 77) ile de desteklenerek oluşturulmuştur. Oluşturulan haritalarda dönemin mekânsal organizasyonları okunmakta ve Selçuklu Dönemine ait kültürel mirasın izleri sürülebilmektedir. Harita üzerinde yapılan işaretlemeler, farklı dönem haritaları ve dönemsal bilgi ile keşfedilen Selçuklu Dönemi Mimarisine ait kırk yedi eseri göstermektedir. Tarihsel katmanlara ait 1882, 1927, 1945, 1986 tarihli haritalama çalışmalarında Selçuklu dönemine ait tespit edilen kent duvarları, kent kapıları, cami, medrese, hamam, saray, kümbet, çeşme, çarşı ve pazar alanları işaretlenmiştir (Harita 5.1, 5.2, 5.3). 1882, 1945, 1986 yılı haritalarında tarihsel sürekliliği devam eden kültürel mirasın günümüzdeki sürekliliği yerinde gözlem ve tespit çalışmaları ile desteklenerek çalışmaya aktarılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, kültürel sürekliliğin izinde hem tarihsel bilgi hem de mekânsal bilgi entegre edilerek günümüz tarihsel katmanına kadar kentsel mekânda kültürel mirasın sürekliliği değerlendirilmiştir. Kültürel mirasın okunması ve değerlendirilmesini kolaylaştırmak için haritalar ve fotoğrafların üzerindeki numaraların ilgili metindeki yapılara referans sağladığı bir numaralandırma sistemi de geliştirilmiştir.

Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

1- Hacı Kılıç Camisi, Medresesi	17- Lala Camisi, Türbesi (13.yy)	34- Hunad Camisi, Medresesi, Hamamı (1237), Türbesi (Mahperi Hatun Türbesi), (1249)	Çarşılar
2- Adızsız Türbe	18- Sıbyan Mektebi (Lala Camii ile birlikte tasarlandığı belirtilen)	35- Şeyh Kutlu Hatun Türbesi	Bakırcılar Çarşısı
3- Şifaiye- Gıyasıye Medresesi, Nesibe Hatun Türbesi, 1205	19- Şeyh Taceddin Veli Türbesi, (14. yy)	36-Türbedar Evi	Esir Pazarı
4- Avgunlu Medresesi, 12.yy	20- Samiç	37- Ok Burcu	Boyacılar Çarşısı
5-Birik Hamamı, 1193	21- Han Camisi (12.yy), duvar kalıntısı, Emir Celaleddin Tanrıvermiş Türbesi (1188)	38- Paşa Sarayı, Saltanat Sarayı, Devlethanei Hükümet Sarayı, Beylik Sarayı	Kasaplar Çarşısı
6- Hasbek Kümbet	22- Ahi Evran Zaviyesi (13.yy)	39- Saray Duvarı	Debbağlar Çarşısı
7- Hoca Hassan Medresesi, Hamı (1193), Camisi (1210), İmaret (1202), Çeşmesi	23- Alaca Kümbet (13.yy ortaları)	40- Mahlum Çeşmesi	Kuyumcular Çarşısı
8- Hacı Mehmet Çeşmesi (Kaptan Paşa Çeşmesi, 1287)	24- Döner Kümbet (13. yy II. yarısı)	41- Sahabiye Medresesi (12.yy)	■ Selçuklu Mimarisi
9- Gülük Camisi (1210), Gülük Medresesi, Hamamı, Çeşmesi (1211 ya da 1334)	25- Yoğunburç (1210- 1219)	42- İkiz Kümbetler	○ Selçuklu Kent Kapıları
10- Hacı Veled Camisi (1349)	26- Emir Sultan Camisi, (1397)	43- Hacıp Çavlı Kümbeti	
11- Cafer Bey Hamamı, Cafer Bey Camisi (14. yy)	27- Sultan Hamamı (1205)	44- Kalenderhane Şiḫ Mescidi	
12- Dört Ayak Türbesi	28- Pervane Bey Medresesi	45- Adızsız Türbe	
13- Sürp Kırker Kilisesi	29- Melik Mehmet Medresesi (1135)	46- Emir Ali Türbesi (1351)	
14- Dış Kale Suru	30- Melik Mehmet Türbesi (1135- 1142)	47- Kervanyolu- Samiç	
15- Hatıroğlu Camisi (1271)	31- Ulu Cami (Sultan Camisi, Cami-i Kebir) (1134-1142)		
16- Selahaddin Hamamı (1359)	32- Fatih (İkale Camisi), (1135-1140)		
	33- Seraceddin Medresesi (1238)		

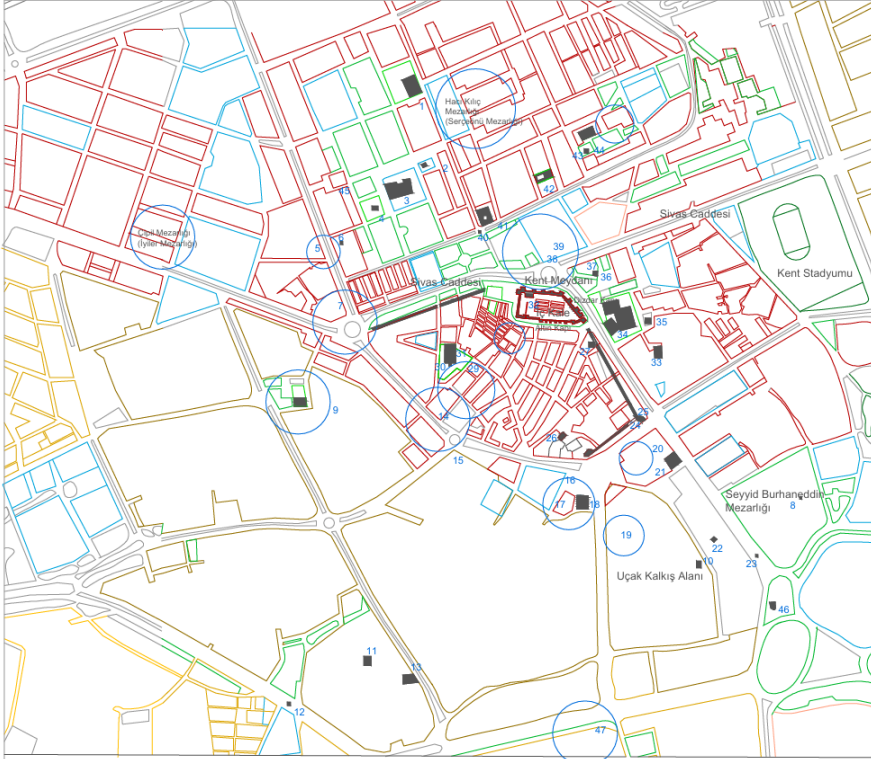
Harita 5.1 1882 Yılı Kayseri Selçuklu Dönemi Kültürel mirası (Bilgen Işık, 2024)

0	250	500	750	1000	1250	1500	1750	2000
1- Hacı Kılıç Camisi, Medresesi	17- Lala Camisi, Türbesi (13.yy)	34- Hunad Camisi, Medresesi, Hamamı (1237), Türbesi (Mahperi Hatun Türbesi), (1249)	Çarşılar					
2- Adız Türbe	18- Sıbyan Mektebi (Lala Camii ile birlikte tasarlandığı belirtilir)	35- Şeyh Kutlu Hatun Türbesi	Bakırcılar Çarşısı					
3- Şifaiye- Gıyasiye Medresesi, Nesibe Hatun Türbesi, 1205	19- Şeyh Taceddin Veli Türbesi, (14. yy)	36- Türbedar Evi	Esir Pazarı					
4- Avgunlu Medresesi, 12 yy	20- Sarmıç	37- Ok Burcu	Boyaacılar Çarşısı					
5- Birlik Hamamı, 1193	21- Han Camisi (12.yy), duvar kalıntısı, Emir Çelebattın Tanrıvermiş Türbesi (1188)	38- Paşa Sarayı, Saltanat Sarayı, Devletkane Hükümet Sarayı, Bevilik Sarayı	Kasaplar Çarşısı					
6- Hasbek Kümbet	22- Ahi Evran Zaviyesi (13.yy)	39- Saray Duvarı	Debbağlar Çarşısı					
7- Hoca Hasan Medresesi, Hanrı (1193), Camisi(1210), İmarı (1202), Çeşmesi	23- Alaca Kümbet (13.yy ortaları)	40- Mahlum Çeşmesi	Dokumacılar (Külahduzlar) Çarşısı					
8- Hacı Mehmet Çeşmesi (Kaptan Paşa Çeşmesi, 1287)	24- Döner Kümbet (13. yy II. yarısı)	41- Sahabiye Medresesi (12.yy)	Debbâğlar Çarşısı					
9- Güllük Camisi(1210), Güllük Medresesi, Hamamı, Çeşmesi (1211 ya da 1334)	25- Yoğunburç (1210-1219)	42- İkiz Kümbetler	Kuyumcular Çarşısı					
10- Hacı Veled Camisi (1349)	26- Emir Sultan Camisi, (1397)	43- Hacıp Çavlı Kümbeti	■ Selçuklu Mimarisi					
11- Cafer Bey Hamamı, Cafer Bey Camisi (14. yy)	27- Sultan Hamamı (1205)	44- Kalenderhane Şiħ Mescidi	○ Yok Olan Selçuklu Mimarisi					
12- Dört Ayak Türbesi	28- Pervane Bey Medresesi	45- Adız Türbe						
13- Surp Krikor Kilisesi	29- Melik Mehmet Medresesi (1135)	46- Emir Ali Türbesi(1351)						
14- Dış Kale Suru	30- Melik Mehmet Türbesi (1135- 1142)	47-Kervanyolu- Sarmıç						
15- Hatıroğlu Camisi (1271)	31- Ulu Cami (Sultan Camisi, Cami-i Kabir)(1134-1142)							
16- Selahaddin Hamamı(1359)	32- Fatih (İçkale Camisi), (1135-1140)							
	33- Seraceddin Medresesi (1238)							

Harita 5.2. 1945 Yılı İmar Planında Kayseri Selçuklu Dönemi Kültürel mirası (Bilgen Işık, 2024)

Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

1- Hacı Kılıç Camisi, Medresesi	17- Lala Camisi, Türbesi (13.yy)	34- Hunad Camisi, Medresesi, Hamamı (1237)	Çarşılar
2- Adız Türbe	18- Sıbyan Mektebi (Lala Camii ile birlikte tasarlandığı belirtilir)	Türbesi (Mahperi Hatun Türbesi), (1249)	Bakırcılar Çarşısı
3- Şilaye-Giyasiye Medresesi, Nesibe Hatun Türbesi, 1205	19- Seyh Taceddin Veli Cami, Türbesi(14.yy)	35- Şeyh Kulu Hatun Türbesi	Esir Pazarı
4- Avgunlu Medresesi, 12 yy	20- Sarnıç	36-Türbedar Evi	Boyaacılar Çarşısı
5-Birlik Hamamı, 1193	21- Han Camisi (12.yy), duvar kalıntısı, Emir Celaleddin Tanrıvermiş Türbesi (1188)	37- Ok Burcu	Kasaplar Çarşısı
6- Haşbek Kümbet	22- Ahi Evran Zaviyesi (13.yy)	38- Paşa Sarayı, Saltanat Sarayı, Devlethanei Hükümet Sarayı, Beylik Sarayı	Dokumacılar (Külahduzlar) Çarşısı
7- Hoca Hasan Medresesi, Hamı (1193), Camisi(1210), İmaret (1202), Çeşmesi	23- Alaca Kümbet (13.yy ortaları)	39- Saray Duvarı	Debbâğlar Çarşısı
8- Hacı Mehmet Çeşmesi (Kapitan Paşa Çeşmesi, 1287)	24- Döner Kümbet (13. yy II. yansı)	40- Mahlum Çeşmesi	Kuyumcular Çarşısı
9- Güllük Camisi(1210), Güllük Medresesi, Hamamı, Çeşmesi (1211 ya da 1334)	25- Yoğunburç (1210- 1219)	41- Sahabiye Medresesi (12.yy)	■ Selçuklu Mimarisi
10- Hacı Veled Camisi (1349)	26- Emir Sulntan Camisi , (1397)	42- İkiz Kümbetler	○ Yok Olan Selçuklu Mimarisi
11- Cafer Bey Hamamı, Cafer Bey Camisi (14. yy)	27- Sultan Hamamı (1205)	43- Hacıp Çavlı Kümbeti	■ Merkezi İş Alanı
12- Dört Ayak Türbesi	28- Pervane Bey Medresesi	44- Kalenderhane Şiḫ Mescidi	■ Eğitim Alanı
13- Sırp Kırker Kilisesi	29- Melik Mehmet Medresesi (1135)	45- Adız Türbe	■ Park ve Yeşil Alan
14- Dış Kale Suru	30- Melik Mehmet Türbesi (1135- 1142)	46- Emir Ali Türbesi(1351)	
15- Hatroğlu Camisi (1271)	31- Ulu Cami (Sultan Camisi, Camii-ı Kebirî)(1134-1142)	47-Kervanyolu- Sarnıç	
16- Selahaddin Hamamı(1359)	32- Fatih (İçkale Camisi), (1135-1140)		
	33- Seraceddin Medresesi (1238)		

Harita 5.3. 1986 Yılı İmar Planında Kayseri Selçuklu Dönemi Kültürel mirası (Bilgen Işık, 2024)

Selçuklu döneminde yönetsel, askeri ve siyasal kimliği olan Kayseri kentinde; mevcutta var olan kültürel mirasın kullanılarak mevcut Doğu Roma Dönemi sur ve kale yapısı sürdürülmüştür. Roma İmparatoru III. Gordianus (M.S. 241 yılında) döneminde yönetim kimliği ile öne çıkan kent, Roma İmparatorluğu'nun kent karakteristiğine uygun

olarak bir surla çevrilmiştir. Kentin biçimlenişinde etkili olan ve günümüzde de varlığını sürdüren kent surları; iç ve dış olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. Kent surlarının hangi tarihte inşa edildiği hakkındaki bilgiye ilk olarak III.Gordianus döneminde (M.Ö. 238-244) bastırılan sikkelerle ulaşılmaktadır (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2018, s. 51, 56). Surların ilk inşası Roma İmparatorluğu döneminde yapılmış olmasına rağmen surlarda yapılan tamir ve eklemeler ile Selçuklu dönemi eseri olarak da nitelendirilmektedir (İnbaşı, 2000, s. 826). 1220-1237'de yönetimin merkezileşmesi ve uluslararası ticaret hacminin genişlemesi neticesinde Kayseri, Konya, Erzincan ve Sivas kentlerinde yeni yerleşim bölgelerinde güvenlik ve savunmayı sağlamak için kentin surla çevrilmesi üzerine imar faaliyetlerini konu alan kayıtlar bulunmaktadır (Kuru, 1997, s. 13,14). Bu kayıtlar Selçuklu döneminde şehirlerin genişlemesine rağmen kent duvarları içinde bulunduğunu göstermektedir. Kentin savunması ve korunması için önemli mimari bir yapı olan dış kale duvarının bazı bölümleri yıkılmış olmasına karşılık günümüze ulaşan bölümleri de bulunmaktadır (Akok, 1976, s. 5).

İnbaşı'na (2000) göre;

“İki bölüm halinde bulunan dış kale surlarının birinci ve büyük bölümü, İç Kale'nin güneyinde ve batısında olup kalıntılarından, bütünü hakkında fikir edinmek mümkündür. Bu bölüm, şehrin Kağrı Pazarı meydanında güneye doğru İç Kale'den ayrılır, Yeni Kapı'dan geçerek Sivas Kapısı'na ve oradan da Yoğun Burç'a ulaşır. Yoğun Burç'tan Kiçi Kapı'ya oradan da Boyacı Kapısı'na ve Düvenönü'ndeki köşe burcuna gelir. Düvenönü'nden doğuya giderek İç Kale'ye doğru uzanır, Meydan Kapısı'ndan geçerek İç Kale ile birleşir. Bir de ikinci bölüm surlar vardır ki, bugün bunlar tamamen yıkılıp kaybolmuş, sadece Ok Burcu'nun birinci kısmı ayakta kalabilmiştir” (İnbaşı, 2000, s. 826).

Haritalar ve literatür araştırmalarında görülmektedir ki kentin surları üzerinde inşa edilen ve günümüze ulaşan iki adet burç yer almaktadır. Bu burçlardan birincisi günümüzde halen bütün olarak ayakta olan Selçuklu döneminde birinci paspan (karakol) dairesinin yer aldığı ve kültürel süreklilikte bölge isminin de süreklilik arz ettiği Yoğunburç (Hrt. No:25), ikincisi ise İnbaşı'nın (2000) da ifade ettiği ve haritalardan da okunabilir olan Ok Burcu'dur (Hrt. No: 37). Ok burcunun günümüze kadar sadece birinci bölümü süreklilik arz etmiştir. İkinci paspan dairesi (karakol) ise Kentin batısında yer alan Büyükburç üzerinde inşa edilmiştir (İnbaşı, 2000, s. 827). Bu burç günümüze ulaşmamıştır.

İç Kale (Hrt. No: 32) kentin doğu-batı doğrultusunda “dış şehir surlarının kuzey kenar ucuna, iki kenarıyla, çevresine bağlanacak” bir biçimde inşa edilmiştir (İnbaşı, 2000, s. 827) Akok'a göre Kayseri Kalesi Orta Anadolu'da tek başına örnek teşkil eden öncü bir kent kalesi olmuştur (Akok, 1976, s. 7). Selçuklular Dönemi ve ardından gelen medeniyetler tarafından gerçekleştirilen tamir ve restorasyon çalışmaları, kale yapısının mimari özelliklerinin korunmasına ve tarihsel bütünlüğünün sağlanmasına katkıda bulunmuştur (İnbaşı, 2000, s. 827). Bu koruma çabaları sayesinde kale yapısı zaman içerisinde maruz kaldığı çeşitli tehditlere rağmen günümüze kadar ulaşabilmiştir. İç kalenin Doğuda Dizdar Kapısı, Güneyde ise Altın Kapı olmak üzere iki ana kapısı bulunmaktadır. Bu kapılar 1883, 1945, 1986 yılı harita ve planlarında da okunmaktadır.

Evlîya Çelebi'nin Seyahatnamesinde “Bu güzel kale eski üslup bir yapı olup gayet sağlamdır ...Kapısının kemeri üzerinde karşı karşıya ve yan yana bir Arslan ve bir Kaplan resimleri vardır. Bu kapıdan içeride erzak ambarları vardır. Fetihden beri darı, buğday, pirinç ve peksimetle doludur. Diğer malzeme, silah ve cephanenin hesabı belli değildir. Kale içinde altı yüz

Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

hane vardır Dizdar kapısının öni bahçe ve şadırvanlar ile süslüdür''
(Çelebi, 1972, s. 178).

Kentin çekirdek yapısını oluşturan Kale ve Sur incelendiğinde; Selçuklu döneminde sur dışına gelişimin ilk olarak dış kale kapılarından biri olan Boyacı Kapısı ve çevresinde olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncenin sebebi dönemi itibariyle tarihi diğerlerine göre daha önce olan Ulu Cami (Hrt. No: 31) ve Güllük Cami'nin (Hrt. No: 9) Boyacı Kapısı çevresinde yer alması ve Güllük Caminin kent duvarlarının dışında inşa edilmiş olmasıdır (Hovardaoğlu, 2009, s. 54, 55).

Kentin kültürel sürekliliğinde önemli bir noktada yer alan İç Kale, Selçuklu döneminde Ahmedek/Ehmedek olarak adlandırılan; İran Türk- İslâm ve Orta Asya şehirlerinden Anadolu kültürüne taşınmış bir yerleşim geleneği olarak, yönetsel işlevin sürdürüldüğü mekânsal bir kurguda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca iç kalede su sarnıçları, gıda depoları ve askeri barınakların bulunduğu mekânsal bir organizasyondan söz edilmektedir (Koray, 2011, s. 236). Selçuklu çağı vakiyi-namelelerinden anlaşılmaktadır ki Kayseri kentinde saltanat saraylarından farklı olarak bargâh ve dadgâh bulunmaktadır. Devlethane olarak da isimlendirilen bu yapılar toplantı, mahkeme ve adliye işlevlerini karşılamaktadır. Kayseri Selçuklu Döneminde devlethanenin iç kalenin dışarısında yer alması diğer şehirlerde de devlethane yapılarının kent iç duvarlarının dışarısında konumlandığını düşündürmektedir (Uğur, 1939, s. 1592-1600); (Eravşar, 2001, s. 281-295).

Selçuklu Dönemi yöneticileri, yılın belirli mevsimlerini Anadolu'nun belli başlı kentlerinde geçirmiştir. Bu kentlerden birisi olan Kayseri kentinde o dönemki kent merkezi dışında kalan Sultanın yazın ikamet ettiği Keykubadiye Sarayı ve kent merkezinde bulunan saltanat sarayı yer almaktadır. Sultan Güz aylarında Antalya ve çevresi, bahar aylarında ise Keykubadiye Sarayı'nda kalmaktadır. Günümüzde Kayseri Şeker Fabrikası arazisinde yer alan Keykubadiye Sarayına ilişkin kazı çalışmaları devam ederken kentin merkezinde yer alan Saltanat Sarayı (Hrt. No: 38) günümüze ulaşamamıştır. Fiziksel olarak süreklilik arz etmese dahi kentsel mekânda saray alanı günümüzde dahi yönetsel merkez olarak işlevlenmiştir. Katmanlar arasındaki bu mekânsal yer seçim, kavramsal çerçeve bölümünde tartışılan fiziksel mutlak mekân olmasa dahi kolektif ve mekânsal hafızasının kodlarla kültürler arasında süreklilik gösterdiği savını doğrulamaktadır.

''İç kaleden ve nefis kentten başka, Kayseri'yi kuzeyde geniş bir çıkıntı ihtiva ediyordu. Burayı, kırlara taraf değil, nefis kaleye doğru bir surun çevirdiği sanılıyor. Bu çıkıntının yüzünün bir kısmının şüphesiz şimdiki Hükümet Konağı'nın inşa edildiği yerde Paşa Sarayı işgal ediyordu. Evliya Çelebi'ye göre bu Paşa Sarayı'nın söğüt dikili bahçelerinin gölgeliklerinde akan birçok çeşme vardı'' (Gabriel, 1954, s. 18).

Kayseri şehri, bulunduğu stratejik konumu itibariyle geçmişten günümüze kadar tarihsel süreçte her zaman önemli ticaret kentlerinden birisi olmuştur. Selçuklu Devleti Döneminde 'de kentin ipek yolu üzerinde bulunuyor oluşu, devletin sınırları gereği doğu-batı ve kuzey-güney istikametlerinde stratejik bir konumda bulunması sebebiyle mutlak uğrak noktalarından olmuştur. Bu noktada askeri ve yönetsel faaliyetlerin yanı sıra ticari faaliyetleri ile de öne çıkan, ekonomik anlamda güçlü bir kent olmuştur.

Araştırmalar göstermektedir ki Selçuklu Devleti Döneminde kente pek çok ticari faaliyet işleviyle mimari yapı tasarlanmıştır. Harita okumalarında, yerinde tespit çalışmalarında ve yapılan incelemelerde Kayseri Selçuklu dönemine ait şu an mevcut olmayan ancak haritalarda ve kaynaklarda ismi geçen çarşı isimleri şu şekildedir: Kuyumcular Çarşısı, Demirciler Çarşısı, Pamukçular Çarşısı, Kasaplar Çarşısı, Uzun Çarşı, Muhtablar Çarşısı, Arpacılar Çarşısı, Takyeciler Çarşısı, Halaçlar Çarşısı, Kürtüncüler

Çarşısı, Habbazlar Çarşısı, Bakkallar Çarşısı, Eskiciler Çarşısı, Gazezler Çarşısı, Ebdulfettah Efendi Çarşısı, Nalband Çarşısıdır (Baş, 1996, s. 52), (Usul, 2023, s. 1792). Bu çarşılar ihtiyaca ve hammaddesine göre başkalaşmaktadır.

Kayseri’de kurulan ve pek çok kaynaktan ismi geçen “Yabanlu Pazarı” İpek Yolu üzerinde bulunan ve dünyanın pek çok ülkesinden değerli eşyaların satıldığı milletlerarası dünyanın en büyük pazarıdır (Şahin Z. , 2014, s. 12). Bazı kaynaklarda fuar ya da panayır olarak da geçmektedir (Baş, 1996, s. 52). Bu bağlamda Selçuklu döneminde Kayseri kenti ipek yolu üzerinde önemli noktalardan birisi olmuştur. Harita okuma yöntemi sonucunda Yabanlu Pazarı’nın kentin çekirdeğinde yer almadığı tespit edilmiş olup şu anki ve dolayısıyla Selçuklu kent merkezinden altmış beş kilometre uzaklıkta kurulduğu bilgisini desteklemektedir.

Yabanlu pazarından Anadolu’da bahar ayında kurulan, kırk gün devam eden ve dünyanın her bölgesinden katılımcının olduğu bir Pazar olarak bahsetmektedir (Şahin Z. , 2014, s. 12). Şahin ise Selçuklu Döneminde dünyada Yabanlu Pazarı büyüklüğünde ikinci bir örneğin olmadığını vurgulamaktadır (Şahin Z. , 2014, s. 12). Yabanlu Pazarı’nın günümüzde yapılan uluslararası büyük ölçekli fuarlara eş değer olduğu ifade edilmektedir (Sümer, 1985, s. 6). (Bibi, 1941, s. 66), (Usul, 2023, s. 1793).

Selçuklu döneminde ticari kimliği ile de öne çıkan Kayseri Kentinde Yabanlu Pazarı dışında kent merkezinde yer alan pazarlarda bulunmaktadır. Bu pazarlar haritalara da işaretlenmiş olup fiziksel olarak süreklilik göstermeyen ancak günümüzde de ismi kültürel olarak sürdürülen pazarlar bulunmaktadır. Bu pazarlar şu şekilde sıralanmaktadır: Kazancılar Pazarı, Koyun Pazarı, Odun Pazarı Saman Pazarı, Debbağlar Pazarı, At Pazarı, Saraçhane Pazarı, Eşek Pazarı, Değirmen Pazarı, Haffafhane Pazarı olmak üzere on adet Pazar ismi söylenebilmektedir (Baş, 1996, s. 51).

Selçuklu Dönemi’nde Kayseri kentinde çarşı, pazar gibi ticari faaliyetli mimari eserlerin yanı sıra han ve kervansaraylarda önem arz etmektedir. Özellikle Anadolu kentleri ile ulaşım ağında ortak bir konumda yer alması, İpek Yolu üzerinde uğrak noktası olması, ticari kapasitesi yüksek olan bir kent olması sebebiyle han ve kervansaray inşa faaliyetleri Kayseri’de yoğunlaşmıştır. Konya-Sivas yol güzergahında bulunan Kayseri kentine inşa edilen Sultan Han; Selçuklu Döneminde Anadolu’ya inşa edilen en büyük handır (Özcan, 2015, s. 189). Özcan’a göre, Kayseri ve çevresinde en büyük kervansarayların inşa edilmesi, kentin sahip olduğu ticaret potansiyeli ile ilişkili olup üretimin ve dağıtımın ana geçiş koridoru olduğunu ifade etmiştir (Özcan, 2015, s. 189).

Selçuklu dönemi yapılarına ilişkin Türk-İslam dönemi envanter çalışmaları, özellikle büyük, anıtsal, kamusal hizmet yapılarından olan medrese yapılarının Konya, Sivas ve Kayseri gibi şehirlerde diğer Anadolu kentlerine göre daha yoğun inşa faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Selçuklu Devri medreselerinin Anadolu kentsel morfolojisindeki niceliksel dağılımı irdelenirse; Konya’nın otuz, Sivas’ın on üç, Kayseri’de dokuz medresenin inşa edildiği görülmektedir (Özcan, 2005, s. 191,192). Hem harita okumalarında hem kaynaklarda bulunan hem de alan çalışması sırasında yapılan değerlendirmelere göre, kent merkezinde yer aldığı ve sürekliliği tespit edilen Selçuklu Dönemi medreseleri aşağıdaki gibidir (Hovardaoğlu, 2009, s. 72) :

1. Gıyasiye Medresesi [Hrt. No: 03]
2. Avgunlu Medresesi [Hrt. No: 04]
3. Hacı Kılıç Medresesi [Hrt. No: 01]
4. Seracettin Medresesi [Hrt. No: 33]
5. Hunat Hatun Medresesi [Hrt. No: 34]
6. Sahabiye Medresesi [Hrt. No: 41]

Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

Selçuklu Dönemi'nde Kayseri'ye eğitim, ibadet vb. işlevleri olan pek çok anıtsal yapı inşa edilmiştir. Bu yapıların hepsi Selçuklu dönemi mimari karakteristik özellikleri taşıırken aynı zamanda her biri kendi içinde farklı ve özgün değer de taşımaktadır. Kayseri'de Selçuklu kültürel mirasına ilişkin cami yapıları analiz edildiğinde genellikle medrese ve hamam yapıları ile birlikte inşa edildikleri anlaşılmakta ve dönemin Müslüman nüfusunun bu çevreler etrafında geliştiği görülmektedir. Selçuklu döneminde kent merkezinde hem Müslüman hem de kent içerisindeki gayri müslim nüfus içinde ibadet yapıları bulunmaktadır. 1882 tarihli kent haritası da incelendiği zaman, cami ve mescitlerin kiliselerle birlikte kent içerisinde yer aldığı bilgisi de açıklanabilmektedir. Haritalardan okunan, literatürde edinilen ve yapılan saha çalışmalarından elde edilen bilgilere göre bu döneme ait sürekliliği tespit edilen kent içi camiler şu şekilde sıralanabilir (Hovardaoğlu, 2009, s. 68):

1. Hacı Kılıç Cami [*Hrt. No: 01*]
2. Hoca Hasan Cami [*Hrt. No: 07*]
3. Güllük Camisi [*Hrt. No: 09*]
4. Hacı Veled Camisi [*Hrt. No: 10*]
5. Hatiroğlu Cami [*Hrt. No: 15*]
6. Lala Paşa Camisi [*Hrt. No: 17*]
7. Han Cami [*Hrt. No: 21*]
8. Emir Sultan Camisi [*Hrt. No: 26*]
9. Ulu Cami [*Hrt. No: 31*]
10. Hunat Hatun Cami [*Hrt. No: 34*]

Selçuklu Dönemi önemli yapı tipolojisinden bir diğeri han ve kervansaraylardır. Günümüzde Han Cami olarak adlandırılan yapı, 13.yy. da kale duvarlarının dışında kalan kişilerin konaklaması için han olarak inşa edilirken kentin sınırlarının büyümesi sonucunda kentin içinde kalması nedeniyle camiye dönüştürülmüştür. Avlusuz bir han örneği olan yapı dikdörtgen planlıdır. Selçuklu Dönemi kentinde karşılaşılan yapı tipolojilerinden bir diğeri ise Kümbetlerdir. Kentte pek çok farklı noktada kümbet bulunmaktadır. Kümbetlerde genellikle kesme taş malzeme kullanılmış olup biçim, kütle ve bezemelerle birbirinden farklılaşmaktadır. Hem harita okumalarında hem kaynaklarda bulunan, kent merkezinde yer aldığı ve sürekliliği tespit edilen Selçuklu Dönemi kümbetleri şu şekildedir:

1. Hasbek Kümbeti [*Hrt. No: 06*]
2. Alaca Kümbet [*Hrt. No: 23*]
3. Döner Kümbet [*Hrt. No: 24*]
4. Hunat Hatun Kümbeti [*Hrt. No: 34*]
5. İkiz Kümbetler [*Hrt. No: 42*]
6. Hacıp Çavlı Kümbeti [*Hrt. No: 43*]

5. Sonuç

Kentsel mekânda kültürel süreklilik kavramı, bir kentin tarihsel ve kültürel kimliğinin muhafaza edilmesi, geçmişin mimari mirası ile günümüz modern kentsel gelişimi arasında bir süreklilik ilişkisi kurulması, kültürel değerlerin nesiller boyunca yaşatılmasına katkı sağlamaktadır. Kayseri'de Selçuklu Dönemi'ne ait mimari yapıların fiziksel ve mekânsal olarak varlığını sürdürmesi, kentin tarihsel ve kültürel dokusunun anıtsal yapılar çerçevesinde korunduğunun göstergesidir. Çalışmanın bulguları, Selçuklu dönemi kentsel mekân organizasyonunun günümüz kent yapısında hala etkili olduğunu ve bu döneme ait yapıların modern kentsel dokuya entegre edildiğini ortaya koymaktadır. Bu süreklilik, yalnızca fiziksel yapılarla kalmamakla birlikte, aynı zamanda bu yapılar etrafında şekillenen sosyal- ekonomik ve mekânsal yaşam biçimlerini de etkileyerek kültürel süreklilik oluşturmuştur. Bu bağlamda, kültürel süreklilik, Kayseri'nin kent kimliğinin oluşmasında

kritik bir rol oynamış ve Selçuklu mirasının, modern Kayseri'nin kentsel kimliğinde varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Araştırmada kullanılan harita okuma tekniği, kentlerin mekânsal organizasyonunu, dönemin yaşam biçimini, mimari eserlerini tespit etmek ve değerlendirmek için yazılı belgeler kadar güçlü kanıtlar sunmaktadır. Bu bağlamda, 1882, 1945 ve 1986 yıllarına ait harita ve imar planlarından çıkarılan sonuç, görsel materyallerin çok yönlü işlevine örnek teşkil etmektedir (Harita 6.1). Bu harita okuma metodolojisi, kentin kale duvarları ve kapıları, yerleşim alanları, eğitim, dini, idari ve askerî yapıları hakkında bilgi sunarken, Kayseri'nin kentsel gelişim sürecinin de ayrıntılı bir şekilde incelenmesini sağlamıştır. Haritaların sağladığı bilgiler, yazılı kaynaklarla çapraz referans yapılarak, geçmişe dair üretilmiş bilginin gözden geçirilmesine de olanak tanımaktadır. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular, 1882 yılından 1986 yılına kadar harita üzerindeki bilginin sonrasında ise yerinde tespit ve gözlemlerle Selçuklu kent mirasının geçmişten günümüze sürekliliğini tespit etmemizi sağlamıştır (Tablo 6.1). Bu bağlamda tespit edilen kırk yedi adet Selçuklu mimari eserinden, günümüze kadar otuz sekiz eserin sürekliliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Haritalardan elde edilen veriler doğrultusunda;

İç kalenin, Kayseri Selçuklu döneminde eklemeye ve onarımlarının yapılarak ve sonraki dönemlerde fiziksel olarak korunarak kentsel morfolojide süreklilik sağladığı, bu sürekliliğin kentin modern biçimlenişinde çevresini de biçimlendirerek merkez görevi üstlendiği görülmektedir. Bu noktada katmanlar arasında kültürel bir süreklilik sağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, kentin dış surlarında özellikle 1882 haritasından itibaren planlı dönemde modern kent dokusunda süreksizlikler ve çözümler yaşandığı okunmaktadır.

1945 katmanında, Birlik Hamamı (1193), Güllük Medresesi (1210), kentin güney dış kale surları, Sıbyan Mektebi, Şeyh Tacettin Veli Cami, Melik Mehmet Medresesi, Selçuklu Sarayı ve sarnıç yapısı süreksizliğe uğramıştır. Selçuklu Dönemi mezarlık alanlarının bir bölümünün de 1945 yılı imar planı döneminde yol çalışmaları için istimlak edildiği ve bu katmanda Çipil Mezarlığı ve Hacı Kılıç Mezarlığının fiziksel mekân olarak süreklilik arz etmediği görülmektedir.

1986 yılı kentsel katmanında ise Hoca Hasan Medresesi ve sarnıç yapısının sürekliliği kaybolmuştur. Selçuklu Dönemine ait Bakırcılar Çarşısı, Boyacılar Çarşısı, Kasaplar Çarşısı, Debbâğlar Çarşısı ve Esir pazarı fiziksel olarak günümüze ulaşmasa da Kuyumcular Çarşısı ve Boyacılar Çarşısı ismen varlığını sürdürmektedir. Fiziksel mekân var olmasa dahi kültürel kodların devam ediyor oluşu da kentsel ve mekânsal hafızada kültürel sürekliliğe katkı sağlamaktadır.

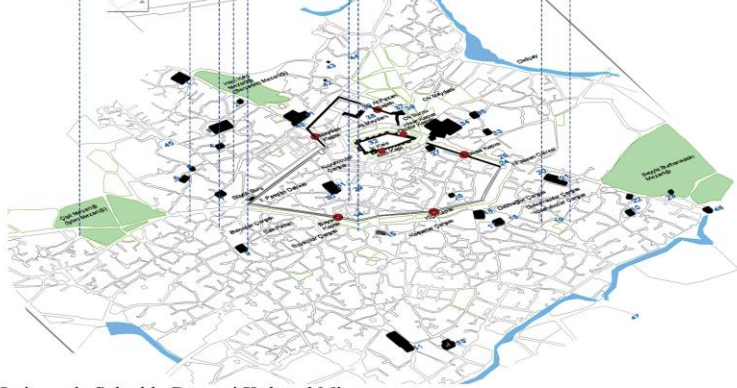
Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

1882- 1986 İmar Planında Sürekli Olan Selçuklu Dönemi Kültürel Mirası

1882- 1945 İmar Planında yok olan Selçuklu Dönemi Kültürel Mirası

1882 Tarihli Kent Haritasında Selçuklu Dönemi Kültürel Mirası

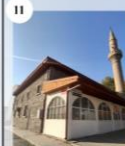
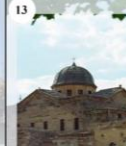

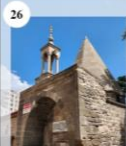

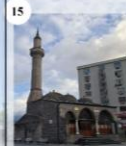

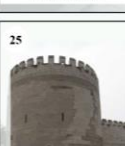

Harita 6.1 Selçuklu Dönemi Kültür Mirasının sürekliliği (BİLGEN IŞIK, 2024)

1882 yılından itibaren kentsel mekânda sürekliliği izlenebilen kültürel miras yapılarının günümüzde dini, sosyal ve kültürel amaçlarla işlevlerini sürdürmesi, bu yapıların mimari mekânlarının sosyo-kültürel organizasyonda önemli bir rol oynadığını

göstermektedir. Geçmişte benzer işlevlerle kullanılan bu yapıların günümüzde de benzer amaçlara hizmet etmesi, mekânın toplumsal bellekteki yerini ve kimliğini koruyarak sosyal-kültürel sürekliliği sağladığını ortaya koymaktadır. Bu süreklilik, mekânın toplumsal yaşantı üzerindeki etkisini, önemini pekiştirmekte ve mekânın bu şekilde organize edici rolü, topluluğun kimliğini, ritüellerini ve alışkanlıklarını koruma noktasında güçlü bir etki oluşturmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma, Kayseri kent dokusunda Selçuklu kültürel mirasının sürekliliğinin varlığını sürdürdüğüne işaret etmektedir. Modern şehir planlamasında bu kültürel sürekliliğin korunması, kentin kimliğini ve tarihsel dokusunu geleceğe taşımak adına büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple, koruma stratejilerinin kentsel gelişim süreçlerine entegre edilmesi, Kayseri gibi tarihsel zenginliği olan kentlerin sürdürülebilir kalkınmasında kritik bir rol oynayacaktır. Gelecekteki imar planlarında tarihsel yapıları dikkate almanın önemi, kentsel gelişim süreçlerinin hem sürdürülebilirliğini sağlamak hem de kültürel mirası korumak açısından büyük bir gereklilik oluşturmaktadır. Kültürel miras, yalnızca estetik ve mimari bir değer taşımakla kalmaz, buna ek olarak bir kentin sosyal, kültürel ve ekonomik kimliğinin temel taşlarını oluşturur. Bu yapıların korunması, geçmişten gelen kültürel sürekliliğin sağlanmasına ve yerel halkın aidiyet duygusunun güçlenmesine de katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, imar planlamalarında tarihi yapıları göz önünde bulundurmak hem kentin geçmişini yaşatmak hem de gelecekteki nesillerin bu mirası deneyimlemesini sağlamak adına kritik bir adımdır.

Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

Harita Numarası	03	04	09	33	34	41
MEDRESE YAPILARI						
	Gyasiye Medresesi Yenilennmiş- Mîhaz	Aygınlı Medresesi Yenilennmiş- Kitabevi	Hacı Kılıç Medresesi Mevcut- Cami	Seracettin Medresesi Yenilennmiş- Kitabevi	Hunat Hatun Medresesi Yenilennmiş- Sanat Mekanı	Sahabiye Medresesi Yenilennmiş- Sanat Mekanı
Harita Numarası	01	07	09	10	11	13
İBADET YAPILARI						
	Hacı Kılıç Cami Mevcut- Cami	Hoca Hasan Külliyesi Yenilennmiş- Cami	Güllük Cami Mevcut- Cami	Hacı Veled Camisi Mevcut- Cami	Cafer Cami Mevcut- Cami	Surp Krikor Kilisesi Mevcut- Kilise
	17	21	26	31	34	15
						
	Lala Paşa Camisi Mevcut- Cami	Han Cami Mevcut- Cami	Emir Sultan Camisi Mevcut- Cami	Ulu Cami Mevcut- Cami	Hunat Hatun Cami Mevcut- Cami	Hatıroğlu Cami Mevcut- Cami
Harita Numarası	06	23	24	34	43	42
KÜMBET YAPILARI						
	Hasbek Kümbeti Mevcut	Alaca Kümbet Mevcut	Döner Kümbet Mevcut	Hunat Hatun Kümbeti Yenilennmiş	Hacıp Cavlı Kümbeti Mevcut	İkiz Kümbetler Mevcut
Harita Numarası	11	19	27	34		
HAMAM YAPILARI						
	Caferbey Hamamı Mevcut	Selahaddin Hamamı Yenilennmiş- Hamam	Sultan Hamamı Yenilennmiş- Restoran	Hunat Hatun Hamamı Yenilennmiş- Hamam		
Harita Numarası	22	25	36	37		
DİĞER YAPILAR						
	Ahi Evran Zaviyesi Yenilennmiş- Mîhaz	Yoğunbuç Mevcut	Türbedarevi Yenilennmiş- Turist Bilgi Merkezi	Okburcu Yenilennmiş- Kızılay Noktası	Fotoğraflar Merve BİLGEN IŞIK tarafından çekilmiştir.	

Tablo 6.1 Kayseri Selçuklu Dönemi Kültürel Miras fotoğraf tablosu (BİLGEN IŞIK, 2024)

KAYNAKÇA

- Akok, M. (1976). Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*(40), 5.
- Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı II; Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Baş, A. (1996). *Kayseri ticaret yapıları üzerine bir araştırma*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Bibi, İ. (1941). *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*. (M. N. Gençosman, Çev.) Ankara: Uzluk Basımevi.
- Çayırdağ, M. (1991). *Kayseri'de Vakfiyelere Göre XVI. Asırda Sosyal Hayat*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Çelebi, E. (1972). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Seçmeler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Demir, M. (2003). Anadolu'da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi. (6), 61-83.
- Dimez, S. (2015). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Sosyo Kültürel Hayat Ve Tokat'a Etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*(14), 797-827.
- Edhem, H. (1982). *Kayseri Şehri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Eldek, H. (2020, Haziran 10). Kentsel Koruma ve Dönüşüm: Kayseri Sahabiye Mahallesi. Mayıs 02, 2024 tarihinde Hikmet Eldek, Kentsel Koruma ve Dönüşüm: Kayseri Sahabiye Mahallesi, Erişim 02.05.2024 https://www.researchgate.net/publication/301776778_KENTSEL_KORUMA_VE_DONUSUM_Kayseri-Sahabiye_Mahallesi_10_Haziran_2020. https://www.researchgate.net/publication/301776778_KENTSEL_KORUMA_VE_DONUSUM_Kayseri-Sahabiye_Mahallesi adresinden alındı
- Eravşar, O. (2001). *Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethane*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Eravşar, O. (2013). Haritalar. *Kayseri Ansiklopedisi* (s. 114). içinde Kayseri: Büyükşehir Belediyesi.
- Gabriel, A. (1954). *Kayseri Türk Anıtları*. (A. A. Tütenk, Çev.) Ankara: Güneş Matbası.
- Hasol, D. (2020). *20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı* (3. Baskı b.). (Ö. Forta, Dü.) İstanbul, Türkiye: YEM yayınevi.
- Hovardaoglu, S. (2009). Tarihi Süreklilikte Kentsel Katmanlaşmanın Belgelemesi Bağlamında Kayseri Kent Merkezi. İstanbul, Türkiye: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- İnbaşı, M. (2000). Kayseri Kalesi. *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(11). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/114226> adresinden alındı
- Karaarslan, F. (2017). Modern Kent Mekânlarında Toplumsal Unutma. *Düşenen Şehir Dergisi*, 1.
- Karatepe, Ş. (1999). *Kendini Kuran Şehir*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kars, Z. (2005). *Kayseri'nin Çağdaşlaşması ve Vali Ahmet Muammer Bey (1910-1923)*. Kayseri: Kayseri: T.C. Kayseri Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi. (2018). Medeniyetlerin Beşiği-KAYSERİ/Kayseri Cradle of Civilization. (A. D. DOĞAN, Dü.) Kayseri, Türkiye. Eylül 23, 2024 tarihinde <https://www.kayseri.bel.tr/uploads/pdf/kayseri-medeniyetlerin-besigi.pdf> adresinden alındı
- Keleş, R. (2005). Kent ve Kültür Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 29(246), 9-18. Eylül 30, 2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/839> adresinden alındı
- Kentsel, Mimari ve İç Mekân Tasarımı Üzerine Tartışmalar. (2019). R. K. Evrim Töre (Dü.) içinde, *Tasarımda Süreklilik*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kesik, M. (2000). Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 213,259.

Kültürel Sürekliliğin İzinde: Kayseri Kent Dokusunda Selçuklu Dönemi Mirası

- Korat, G. (2024). *Kapadokya: Taş Kapıdan Taç Kapıya* (1. Baskı b.). İstanbul: Alfa yayıncılık.
- Koray, Ö. (2011). Anadolu'da Erken Dönem Türk Kent Morfoloji Selçuklu Başkent Konya. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*(19), 6. https://www.researchgate.net/profile/Koray-Oezcan/publication/328572359_Anadolu'da_Erken_Donem_Turk_Kent_Morfoloji_si_Selcuklu_Baskenti_Konya/links/5bd6382892851c6b2796298b/Anadoluda-Erken-Doenem-Tuerk-Kent-Morfolojisi-Selcuklu-Baskenti-Konya.pdf adresinden alındı
- Kostof, S. (1991). *The City Shaped* (2 b.). London: Thames&Hudson. <https://archive.org/details/cityshapedurbanp0000kost/mode/2up> adresinden alındı
- Kuru, A. Ç. (1997). *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Kayseri'de Türk Devri Mimarisi*. Ankara: YoncaHes.
- Loos, A. (1988). *Ornament and Crime*. (R. S. Smith, Dü.) New York: Dover Publications. <https://archive.org/details/ornamentcrimesel0000loos/page/n5/mode/2up> adresinden alındı
- Loos, A. (2014). *Mimarlık Üzerine* (1. Baskı b.). (N. Ü. Alp TÜMERTEKİN, Çev.) İstanbul, Türkiye: Janus Yayıncılık.
- Mumford, L. (1938). *The Culture of Cities* (2. b.). London: Harcourt, Brace and Company. https://monoskop.org/images/5/5a/Mumford_Lewis_The_Culture_of_Cities.pdf adresinden alındı
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*(26), 7,24. <https://www.jstor.org/stable/2928520?seq=1> adresinden alındı
- Özcan, K. (2005). Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Özcan, K. (2007). Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent modelleri. *İTÜdergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım Dergisi*(1), 10.
- Özcan, K. (2015). Selçuklu Çağında Anadolu Kentleşme Koridoru. *Bilig Dergisi*(73), 188.
- Özgüç, T. (2005). *Kültepe (Kanes/ Nesa)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayını.
- Özkeçeci, İ. (1997). *Tarihi Kayseri Cami ve Mescidleri*. Kayseri: Kocasinan Belediyesi Yayınları.
- Rice, T. T. (1996). *The Seljuks in Asia Minor*. London: Thames and Hudson Press. <https://archive.org/details/in.gov.ignca.38227/page/n113/mode/2up> adresinden alındı
- Rossi, A. (1982). *The Architecture of the City*. London: MIT Press. https://monoskop.org/images/1/16/Rossi_Aldo_The_Architecture_of_the_City_1982_OCR_parts_missing.pdf adresinden alındı
- Sümer, F. (1985). *Yabanlu Pazarı (Selçuklu Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Şahin, N. (2010). Kent Kimliği Ve Değişim Sürecinin Kayseri Kenti Örneğinde İrdelenmesi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Şahin, Z. (2014). *Yabanlu Pazarı*. Kayseri: Kültür Yayınları.
- Tekinsoy, K. (2011). *Kayseri'nin İmarî ve Mekânsal Gelişimi*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları. <https://kutuphane.kayseri.bel.tr/Content/ebook/kays-imari-ve-mekansal-gelisimi/kays-imari-ve-mekansal-gelisimi.html#p=3> adresinden alındı
- Uğur, F. (1939). Tevârih-İ Al-İ Karaman. *Konya Dergisi*, 1592-1600.
- Usta, A. (2018). İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Usul, D. (2023). Türkiye Selçuklu Dönemi İpek Yolu'nda Kayseri. *Erciyes Akademi Dergisi*(4), 1792.

Merve BİLGEN İŞİK - Münevver DAĞGÜLÜ

Yücel, S. D. (2019, , 59–76.). Kartografik Analiz ve Rehberli Gezi Yöntemleriyle Peyzaj Değişiminin Tespiti: İzmir Selçuk Örneği. *Planlama Dergisi*, 59-76.

T.C.
KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞI
İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı

İmar ve Şehircilik Şube Müdürlüğü
Sayı: E-32845575-754-2024-770/10861
Tarih: 10.05.2024
Dosya Numarası: 2024-44014

Sayı : E-32845575-754-2024-770/10861
Konu : İmar planları, halihazır
haritaları ve uydu görüntüleri
lık.

10.05.2024

Sn. Merve BİLGEN İŞİK
Yıldırım Beyazıt mah. Şehit Ömer Delibaş sk.
No: 15/1 Melikgazi/KAYSERİ
GSM: 0537 789 46 16

İlgi : 08.05.2024 tarihli dilekçeniz.

İlgi dilekçenize bahse konu 1945,1975,1986,2004 tarihli yıllarına ait halihazır haritaları, imar planları ve uydu görüntüleri tarafınıza iletilmiştir. Tez, makale ve bilimsel yayınlarda kullanılmasında başkanlığımızca herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.
Bilgilerinize rica ederim.

Hamdi ELCUMAN
Başkan a.
Genel Sekreter Yardımcısı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 4F41EC9F

Doğrulama Adresi: <https://turkiye.gov.tr/kayseri-buyuksehir-belediyesi-ebys>

Adres: Mustafa Kemal Paşa Bulvarı No:15
Posta Kodu: 38010 Kocasinan / KAYSERİ
Telefon No: (0352) 222 8960 Fax No: (0352) 222 8958
Kep Adresi: kayseribelediyesi@hs01.kep.tr
Web Adresi: <https://www.kayseri.bel.tr>

Bilgi için: AHMET TOLGA KÖKER -
Şehir Plancısı

**THE ROLE OF GEORGIAN MONASTERY OF ISTANBUL IN GEORGIAN-
EUROPEAN RELATIONSHIP**

**РОЛЬ СТАМБУЛЬСКОЙ ОБИТЕЛИ ГРУЗИН В ГРУЗИНО-ЕВРОПЕЙСКИХ
ОТНОШЕНИЯХ**

**İSTANBUL GÜRCÜ MANASTIRI'NIN GÜRCİSTAN VE AVRUPA İLİŞKİLERİNDEKİ
ROLÜ**

Tea TATENASHVILI*
Nathalie ZAZADZE**

ABSTRACT

The centers of Georgian culture outside of Georgia played an important role in development of Georgian culture. It was through them that Georgia was introduced to the cultural development of the educated countries of that time.

Many cultural and educational centers of Georgia were established abroad, though majority of them has been already disappeared. The only preserved Georgian cultural center is the Georgian Catholic Church of the Immaculate Conception of our Lady of Istanbul. Georgian scientific community refers it as Istanbul Georgian Monastery being one of the most distinguished religious, cultural and education centers, the center of Kartvelology. Monastery acted as a bridge for Georgian and European relationship during certain period.

The monastery was built in 1861 by Father Petre Kharischirashvili, in Ferikoy (the Village of Angels), in one of the most beautiful districts of Istanbul.

During the hundred years (1861-1961) of its existence, Georgian Catholic Monastery of Istanbul acted as a spiritual, cultural, educational and scientific center where many national, educational or scientific activities were performed. Establishment of religious educational institution, Georgian-French schools, printing-houses, the literacy dissemination society among Georgians living in Turkey, library called after Akaki Tsereteli are good examples of cultural and educational activities of the Monastery. The Monastery was the educational center which provided Georgian young people an opportunity to get education first in Istanbul and then to Europe. In the schools, students had the opportunity to study literature, history, religion, theology and philosophy. Most of the fathers of the monastery were

* **ORCID:** [0000-0002-0165-7325](https://orcid.org/0000-0002-0165-7325), Doctor of History, Akhaltsikhe, 0800, teatatenashvili@gmail.com

** **ORCID:** [0009-0002-3786-7284](https://orcid.org/0009-0002-3786-7284), Georgian Catholic foundation, Board member, Istanbul, 34000-34999, natzaka@yahoo.fr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Tatenashvili, T., & Zazadze, N. (2024). THE ROLE OF GEORGIAN MONASTERY OF ISTANBUL IN GEORGIAN-EUROPEAN RELATIONSHIP. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 72-82. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1583691](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1583691)

The Role of Georgian Monastery of Istanbul in Georgian-European Relationship

polyglots, fluent in French, Italian, German and Latin, so they helped students to learn languages. It supported many Georgian scientists and public figures, like Ivane Gvaramadze, Mikheil Tamarashvili, Shalva Vardidze, Michael Tarkhnishvili etc.

The mentioned treasure of Georgian cultural heritage has survived with support of the fathers serving in the Georgian Monastery of Istanbul, which has not lost its importance and continues its educational and scientific activities with the efforts of the Zazadze family living in Istanbul. The scientists interested in the documents preserved in the Monastery archive have the opportunity to conduct interesting and important research based on the unique material.

Goal of the Article: This article aims to highlight the role of the Georgian Monastery in Istanbul in fostering Georgian-European relations, based on documents from the monastery's archives that have rarely been explored in academic research. While the historical significance of the monastery has been the subject of many studies, this research specifically examines the activities of the Georgian Monastery in Istanbul during the 1930s and 1940s. During this period, the so-called "Iron Curtain" severely restricted the monastery's connections with Georgia, which eventually ceased altogether. Tragically, most of the monastery's priests passed away, and by the early 1960s, only the leader Petre Tatalashvili and church servant Pavle Akobashvili remained alive in monastery.

This study is intended for readers interested in the history of the Georgian Monastery in Istanbul and in the efforts of its abbots to promote Georgian culture and history across Europe. The monastery in Istanbul served as both a pillar and a sanctuary for Georgian émigrés during this turbulent period.

Research methodology: The research is mainly based on the historical research method: description, comparative-historical method, empirical, causal-historical analysis using the epistolary and memoir materials preserved in the archive fund of the Georgian Catholic Monastery in Istanbul.

Key words: Georgian Monastery in Istanbul, Georgian Catholics, Petre Kharischirashvili, Mikheil Tamarashvili, Petre Tatalashvili.

АННОТАЦИЯ

Центры грузинской культуры за пределами Грузии сыграли важную роль в развитии грузинской культуры. Именно благодаря им Грузия получила еще больше возможностей следить за культурным развитием образованных стран того времени.

За рубежом было создано много грузинских культурных и образовательных центров, хотя большинство из них в настоящее время утеряны. Единственный очаг грузинской культуры в Стамбуле сохранился до наших дней – грузинская католическая церковь Непорочного Зачатия Пресвятой Богородицы в Стамбуле. В грузинском научном пространстве его называют Стамбульской обителью грузин - одним из выдающихся религиозных и культурно-образовательных центров, катвелологическим очагом. Обитель («Саване»), который в определенный период был своего рода связующим мостом для грузино-европейских отношений.

Храм был построен в 1861 году отцом Петре Харисчирашвили в одном из красивейших районов Стамбула, в Ферикойи (деревне Ангелов).

За сто лет своего существования (1861-1961 гг.) обитель была как религиозным, также культурно-образовательным и научным центром, где проводился ряд национальных, образовательных и научных мероприятий. Создание богословской школы, грузино-французских школ, типографии,

Общества распространения грамотности среди османских грузин, библиотеки имени Акакия Церетели является доказательством культурной и образовательной деятельности монастыря.

Именно обитель стала в то время центром образования для грузинских католиков, что открыло путь грузинской молодежи к получению образования сначала в Стамбуле, а затем и в Европе.

Упомянутое сокровище грузинского культурного наследия дошло до нас благодаря службе отцов, работавших в Стамбульской обители грузин, и которое не утратило своего значения и продолжает свою просветительскую и научную деятельность усилиями семьи Зазадзе, проживающей в Стамбуле. Учёные, интересующиеся документами, хранящимися в монастырском архиве, имеют возможность провести интересные и важные исследования на основе уникальных материалов.

Цель статьи: представить роль Стамбульской обители грузин в контексте грузино-европейских отношений. Усилия руководителей обители по продвижению грузинской культуры и истории в разных странах Европы. Стамбульская обитель, как один из столпов и надежных убежищ грузинской эмиграции.

Методология исследования: исследование основано на методе исторического исследования: описание, сравнительно-исторический метод, эмпирический, причинно-исторический анализ с использованием эпистолярных и мемуарных материалов, хранящихся в архивном фонде грузинского католического монастыря в Стамбуле.

Ключевые слова: Стамбульская обитель грузин, грузинские католики, Петре Харисчирашвили, Михаил Тамарашвили, Петре Таталашвили.

ÖZ

Gürcü kültürünün Gürcistan dışındaki merkezleri Gürcü kültürünün gelişmesinde önemli rol oynamış ve onlar sayesinde Gürcistan zamanın eğitim açısından gelişmiş ülkelerin kültürel gelişimini takip etmek için daha fazla fırsat elde etmiştir.

Çoğu kaybolmuş olsa da Gürcistan dışında birçok Gürcü kültür ve eğitim merkezi kurulmuştur. İstanbul'daki Gürcü kültürünün bugüne kadar ayakta kalan tek merkezi - İstanbul'daki Lekesiz Meryem Ana'ya adanan Gürcü Katolik Kilisesidir. Gürcü bilim camiası tarafından burası seçkin, dini, kültürel ve eğitim merkezlerinden biri olarak Gürcülerin İstanbul Evi ve Kartvelolojik Merkezi olarak adlandırılmıştır. Bu manastır belli bir dönem Gürcistan ve Avrupa ilişkilerinde bir nevi bağlantı köprüsü olarak görev yapmıştır.

Kilise 1861 yılında Peder Petre Kharisichirashvili tarafından İstanbul'un en güzel semtlerinden biri olan Feriköy'de (Melekler Köyü) inşa ettirilmiştir. Manastır, varlığının yüz yılı boyunca (1861-1961), bir dizi ulusal, eğitim ve bilimsel etkinliğin düzenlendiği bir merkez olarak hizmet vermiştir. Bir ilahiyat okulu, Gürcü-Fransız okulları, matbaa, Osmanlı Gürcüleri arasında Okuma-Yazma Teşviki Derneğine Akaki Tsereteli'nin adını taşıyan bir kütüphanenin oluşturulması, manastırın kültürel ve eğitimsel faaliyetlerinin bazıları olarak dikkatleri çeker. O zamanlar Gürcü Katoliklerinin eğitim merkezi haline gelen manastır Gürcü gençlerinin önce İstanbul'da, sonra da Avrupa'da eğitim almalarını önünü açmıştır.

Bahsi geçen Gürcü kültür mirası, İstanbul manastırında görev yapan din adamlarının hizmetleri sayesinde bizlere kadar ulaşmış ve İstanbul'da yaşayan Zazadze ailesinin sayesinde önemini kaybetmemiş ve günümüzde eğitim ve bilim faaliyetlerine devam etmektedir.

Çalışmamızdaki amaç İstanbul Gürcü Manastırının Gürcü-Avrupa ilişkileri bağlamındaki rolünü ortaya koymak, Manastır liderlerinin farklı Avrupa ülkelerinde Gürcü

The Role of Georgian Monastery of Istanbul in Georgian-European Relationship

kültürünü ve tarihini tanıtmaya çabalarını göstermek, Gürcü göçünün temel nedenlerinden ve güvenilir sığınaklarından biri olan İstanbul manastırının rolünü ortaya koymaktır.

Çalışmada İstanbul'daki Gürcü Katolik manastırının arşivlerinde muhafaza edilen mektup ve anılar incelemiş, karşılaştırmalı tarihsel yöntem, ampirik, neden/niçin/nasıl gibi tarihsel analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gürcülerin İstanbul manastırı, Gürcü Katolikleri, Petre Kharischirashvili, Mikhail Tamarashvili, Petre Tatalashvili.

INTRODUCTION

Historical Background: Georgian politics and culture have, to some extent, been shaped by Greek, Roman, and Byzantine influences. Georgian-European political and cultural relations date back to ancient times, with Georgian political institutions actively participating in significant political developments involving Greece, and later Rome and Byzantium. Notably, Colchis had political relations with the Greek world as early as the 6th century BCE. From the 60s BCE, the Kingdom of Kartli formed a "friendship and alliance" with the Roman Empire, while the Kingdom of Kolchheti was integrated into the Roman political system. After the fall of the Roman Empire in 476 CE, these relationships continued with the Byzantine Empire. Evidence of these sustained ties includes the conferment of Roman-Byzantine titles upon hundreds of Georgian political elites (Fazhava, 2022:116).

Georgian culture developed through its close interaction with Western culture, leading scholars to identify notable similarities and a sense of unity between these two cultural spheres. Georgian youth were educated in Greek, which connected them with both medieval Byzantine literature and classical ideas. Alongside Georgia's own educational institutions, Georgian intellectual centers also emerged abroad, such as at the Iveron Monastery on Mount Athos, in Antioch on the Black Mountain, the Petritsani Monastery in Bulgaria, and the Monastery of the Cross in Palestine.

According to Toynbee, religion is the primary marker of civilization (Toynbee, 2002:86-88) and serves as a foundational force for its development (Huntington). The adoption of Christianity by the Georgian people was crucial to the country's evolution, marking a definitive cultural shift from the Asian world and solidifying its European identity. This transition was a pivotal moment in Georgian history, and despite occasional interruptions in relations with Europe, Georgia has maintained its distinct identity and statehood to the present day (Fazhava, 2022:108).

Between the 13th and 18th centuries, Georgian-European relations were further reflected in the missionary efforts of various European orders. During this period, Georgia hosted missions from the Franciscans, Dominicans, and later the Theatines and Capuchins. The Vatican sought to expand its influence, emphasizing the unification of the Georgian Orthodox Church with the Roman Catholic Church. In 1323, Pope John XXII relocated the Catholic episcopal see from Smyrna (in present-day Turkey) to Tbilisi.

The Georgian kings aimed to leverage papal authority to gain the support of Catholic Europe in their struggles against regional enemies. They recognized the Vatican as one of Western Europe's most powerful political centers, and while they permitted the spread of Catholicism in Georgia, they did not hastily respond to papal calls for conversion. For the Georgian kings, the primary aim was to secure military, political, and financial aid from Europe, so they allowed European missionaries to operate freely within the country.

In the XIX century and the end of the XX century, Catholicism had to exist in Georgia in very difficult conditions. The policy of Tsarist Russia aimed to expel missionaries from the East. Russia put an end to the seven-century work of European missionaries. In the

XIX century, the entry of Catholic missions into Georgia was stopped, because Tsarist Russia considered them „the Spies” of Europe.

Georgian Catholics and foreign missionaries made a great contribution to the history of the country, to the development of Georgian culture, science and medicine.

The work of Georgian Catholics is noteworthy both in Georgia and abroad. It was the Georgian Catholics who founded the „Immaculate Conception Congregation Brotherhood in Istanbul in 1861,“ Istanbul Georgian Catholic Monastery. During the Soviet period, until the 90s of the XX century only a small part of the Georgian society was informed about the existence of the Monastery (Surguladze... 122-123). However, in Meskheta, the descendants of Monastery founders knew well about it. Due to Soviet censorship, the residents of Meskheta avoided talking about this topic. Shota Lomsadze was the first scientist who brought up the topic of the Monastery during the Soviet period and covered it in his work, he described a certain period of the history of the Monastery in „The Chronicles of Akhaltsikhe“, (Lomsadze, 1979: 66-94).

After the 1990s, when Georgia became independent, many researchers became interested in the history of the Monastery and the material preserved there (Sharadze, 1991; Lomsadze, 1997; Papashvili, 1995; Putkaradze, 2012; Kruashvili, 2012).

The centers of Georgian culture outside of Georgia played an important role in development of Georgian culture. It was through them that Georgia was introduced to the cultural development of the educated countries of that time.

Many centers of Georgian culture and education have been established abroad, although most of them are currently lost. To this day, only the center of Georgian culture in Istanbul has survived. Georgian Catholic Church of the Immaculate Conception of Our Lady of Istanbul, built by Father Petre Kharischirapashvili, which contributed to the European education of Georgians, spread of literacy among Ottoman Georgians, establishment of a Georgian printing house in Istanbul, and many others. Istanbul (Constantinople) was one of the important centers of human culture and education and attracted Georgians since ancient times.

For centuries, European civilization entered Georgia through this way, where Georgian philosophers, translators, prominent clergymen worked (Putkaradze, 2012:8). The goal and mission of the congregation founded by Petre Kharischirashvili was „...To turn into a bridge connecting the Vatican and Georgian Catholics.

DISCUSSION

The Georgian Monastery in Istanbul is one of the outstanding religious and cultural-educational centers, it is the center of Georgian studies for the Georgian monasteries outside Georgia, with its rich library, valuable archive and interesting museum exhibits. Existence of this Georgian Catholic monastery should be considered the merit of Georgian public figures. It is true that the Monastery was founded by Father Petre Kharischirapashvili, but its maintenance in such a form is connected with the Monastery leaders or the fathers working there, as well as with Pavle Zazadze and his family living in Istanbul.

Establishment of the Monastery was determined by a number of political reasons. Due to Russia's anti-Catholic policy in the second half of the XIX century, the situation of Georgian Catholics in Georgia, especially in Samtskhe-Javakheti, worsened. „The Russian government's ban on the entry of Catholic missionaries from Europe into Georgia made the situation the most difficult in Akhaltsikhe, where the Russian government supported establishment of the Armenian typicon and the Armenian language in the churches of Georgian Catholics which were following the Latin rule. The Armenian Catholic Church started large-scaled propaganda about the historical absence of Georgian Catholics. Though

The Role of Georgian Monastery of Istanbul in Georgian-European Relationship

it did not mean that Meskhети, which had returned to its motherland, would easily accept its fate. At that time, Georgian Catholics were appointed as the leaders of this great deed (Papashvili, 1995:314-315).

Father Petre Kharischirashvili was one of the prominent figures, who was forced to leave Georgia for Europe. He spent some time in Venice, then moved from Venice to European countries and continued his propaganda about Georgia there. Then he came to the Vatican and presented an extensive report to the Pope about Georgia and the history of Georgian Catholics. He reported that Georgia was a country with an ancient history, that Georgians had the ancient alphabet. The literature had been created in Georgian language for fifteen century. Petre Kharischirashvili was given the opportunity to preach the history of Georgian Catholicism in European languages. He was allowed to pray and preach in churches everywhere., he attracted the attention of the highest clergy of the Catholic countries of European countries by his activities. In addition, he did a great job for Georgia. Z. Chichinadze noted: „he spread a lot of information about Georgia and Georgian Catholics through European church and secular newspapers (Chichinadze, 1895:51).

The Pope and his cardinals were so impressed by Peter's personality with these actions, that they allowed him to establish a school in which he would raise priests in Georgian language. In 1859, Petre Kharischirashvilimoved to Istanbul. Despite many difficulties, he began to move towards his goals with enthusiasm. With the financial help of the Pope and Georgians living in Istanbul, Petre bought several hectares of land in the suburb of Istanbul, Ferikoi and started construction of a monastery (Lomsadze, 1979:71-72).

On February 10, 1861, the Pope's delegate in Istanbul, Monsignor Brunon, granted the status of a legal entity to the Georgian Catholic Brotherhood established by Kharischirashvili (Letters from the Georgian Monastery, Istanbul, 2017:266).

From the press of the last quarter of the XIX century and the beginning of the XX century, it is known that the Ottoman government and the French embassy in Istanbul greatly helped Georgian Catholics. The French Embassy even donated 300 gold to build monastery schools (Putkaradze, 2007:21). The serving priests in the Monastery started large-scaled educational activities under the patronage of the French Embassy in Istanbul. In the 70-80s of the XIX century the brotherhood of Georgians in Istanbul had four schools in different districts, such as Pera, St. Joseph, Usku-Dari, Ferikoi and Dardaneli schools (Papashvili, 1995:319). The school of Andria Tsinamdvirshvili Monastermain remainedthe main one. Education atschools took place inGeorgian-French languages, Turkish-French and Greek-French languages. There was a nunnery in Ferikoi, and a women's school was functioning on its base (Lomsadze, 1984:89).

In the 70s the founder of the monastery, Petre Kharischirapashvili, shifted his focus to the retraining of clergymen who grew up in the European educational space, therefore, in the last quarter of the XIX century, he founded the monastery with a printing house, a library and a seminary in the city of Montoban in the southern France. According to Pascal Leroy, at that time the French government was interested in the existence of a French environment in Constantinople. This is confirmed by the letters sent by the French Embassy to the Ministry of Foreign Affairs in 1886 and 1896. France wanted to maintain its presence in the Ottoman Empire to balance German influence there, especially after the war of 1870 (Leroy, 2015).A small theological school was opened near the Montauban monastery similar to the Istanbul monastery (Grigalashvili, 2006:165). On November 5, 1880, the Georgian monastery was closed there (Nikoleishvili, 2015; Kutateladze, 2019: 676). On May 8, 1885, Kharischirashvili wrote a letter to the Minister of Foreign Affairs of France, Marquis de Noah, asking for permission to restore the Georgian congregation, but was refused (Papashvili, 1995:319). In 1896-1897 Georgians still had attempts to resume religious life in

Montauban for a short time, but in 1904 (Tabaghua dated it between 1903-1906) it was abolished forever (Nikoleishvili, 2012; Natsvlisvili, 2019:365). Pascal Leroy also connects the abolition of the Congregation of the Georgian Catholic Fathers of Montauban with the years 1903-1906 (Leroy, 2015). The closure of the Georgian Monastery of Montauban was a loss for the Georgian brotherhood of Ferikoi (Surguladze, 2022:144-145).

According to Shota Lomsadze, the centers of Georgian culture in Constantinople, Montobani, Venice represented a delayed and discolored echo of Sinai, Athos, Jvari and other cultural centers, the entire content of which was the rapprochement with European culture on the basis of national and economic consolidation of Georgia (Lomsadze, 1979:84).

The Georgian monastery in Istanbul opened the way for Georgian youth to receive European education. The schools of the monastery were focused on introduction and study of foreign languages, the history and cultural values of different countries, which played an important role in the development of patriotic and moral feelings of the youth of that time. It can be said that the Georgian Monastery was the best center of tolerance, mutual respect, education and upbringing.

Such famous Georgian public figures as Mikheil Tamarashvili, Mikheil Tarkhnishvili, Shalva Varidze and others were educated in the Georgian Catholic monastery of Istanbul. It was Mikheil

Tamarashvili who was able to find materials depicting Georgia-Europe relations in the archives of the Vatican, France, Italy and Turkey, as well as Moscow and London and then he published these materials as books in Europe such as „History of Catholicism among Georgians“ (1902, Tbilisi), „In response to Armenian writers who reject Georgian Catholicism“ (tb., 1904), „History of the Church of Georgia“ (1910, Rome) in French, Great response in European scientific circles.

Cultural activities. In the Georgian Monastery of Istanbul, there was a tradition of celebrating several holidays, these were St. Nino's day in January and „the day of commemoration of the Virgin Mary“ on the last week of May. These holidays had a several purposes. On one hand, it had a religious character and on the other hand, it was the reason for the gathering of Georgians there.

In the Georgian Monastery of Istanbul, the month of May was declared as the month of commemoration of the Virgin Mary. It was one of the important traditions which united everyone, elderly people and youngsters. The services were performed every day, in the morning and in the evening. On the last day of the month, there was a holiday bringing many pilgrims together.

In the 20-30s of XX century, this tradition was even more pompous. Even the Istanbul press of that time covered this holiday. On the last week of May, a magnificent procession of the statue of Our Lady of Lourdes was organized in the Ferikoi district of Istanbul. At that time, it was a popular Christian holiday in Istanbul, which was attended by sultans accompanied by the Imperial Guard until the 20s of the XX century. This holiday was respected by the local Turks, various people in Turkey (France, Italy, etc.) Representatives of the embassies of the countries with their flags (Gürcü Katolik Arşivi, Tatalashvili, letter to the colonel of the 660th French infantry regiment, 22.05.1922) (Tatenashvili, 2023 (b):212) took part in the procession.

Monastery priests paid special attention to the organization of festive events. The letters of the secretary of the monastery, Father Petre Tatalashvili, whose addressees are Colonel of the 660th French Infantry Regiment, Commander-in-Chief of the French Navy Admiral Wonder, Admiral of the Pope's battleships, Gaetano, were found in the Monastery archive. Father Petre Tatalashvili invited him on behalf of the monastery to a pompous ceremony in the Ferikoi monastery of Our Lady of Lourdes on the last Sunday of May to

The Role of Georgian Monastery of Istanbul in Georgian-European Relationship

attend the solemn service together with an orchestra. He also asked to use the flags of the Royal Navy of France and Italy at this event. It seems that the residents of Constantinople really liked such pompous ceremonies (Gürcü Katolik Arşivi, Petre Tatalashvili's letter to Admiral Vander, 18.05.1925) (Tatenashvili, 2023 (b):212), (Gürcü Katolik Arşivi, Petre Tatalashvili's letter to Admiral Gaetano, 28.05.1925) (Tatenashvili, 2023 (b):212).

Organizing of the grandous celebrations in the Ferikoi Monastery by its leaders was a kind of continuation of the Monastery traditions. This kind of attitude played a very important role for that period not only from a religious point of view, but also from a political perspective. Ferikoi Monastery was a kind of link not only for the Georgians living in the Ottoman Empire, but also for many compatriots who immigrated from Georgia. Moreover, the mood and attitude of the country towards Georgian cultural and religious values was changing. In fact, these holidays took on an international character and contributed not only to promotion of Georgian culture and Christian religion, but, in a way, it was a peaceful and national message to the rest of the world.

Political Role. In the early 20th century, the movement for Georgia's independence from tsarist rule gained significant momentum, becoming popular among various segments of Georgian society. This vision encompassed both territorial independence for the country and autonomy for the Georgian Church. Some members of society saw Georgia's future aligned with Russia, while others looked to Europe as a potential ally (Surguladze, 2022: 157).

The outbreak of World War I (1914-1918) dramatically altered the plans of the Feriköy Georgian Congregation in Turkey. The brotherhood set asidemost of their initiatives to focus on a single mission: to play a direct role in the liberation of Georgia, an involvement that would later come at a high cost. The contribution of the Savani Brotherhood to Georgia's struggle for independence from the Russian Empire is significant (Surguladze, 2022:156). The European orientation of the Feriköy monastery fraternity is evident; Italian diplomat Daleggio D'Alessio described them with one phrase: "From the beginning to the present day, this society, based abroad, has been a symbol of living protest against Russia's conquest of Georgia" (D'Alessio, 1921:29).

The activities of the "Committee for the Independence of Georgia," founded in Geneva in 1914, extended beyond the Georgian Catholic monastery in Istanbul and reached other areas, including Trabzon and Vize, among others.

From 1917 to 1921, the Georgian Congregation in Istanbul devoted considerable effort to restoring the Georgian Catholic Diocese in Georgia. The political upheaval following the fall of the Russian autocracy, coupled with religious changes in the Caucasus—such as the restoration of autocephaly for the Georgian Orthodox Church—provided an ideal opportunity to re-establish the Catholic Diocese. The process of restoring Georgian statehood was underway, and members of the Savani Brotherhood actively participated. They correctly recognized that the first step was to introduce the Georgian typicon. Key figures in this endeavor included Shio Vardidze and Professor S. Gozalishvili, a Georgian Catholic representative in the Ottoman Empire (Kruashvili, 2018:180; Surguladze, 2022:160).

It is known that in March 1921, the government of the Democratic Republic of Georgia and a certain part of the deputies of the Founding Assembly took refuge in the Georgian Monastery of Istanbul. For several months, they lived in a hotel on the fourth floor of the monastery and waited to receive passports to go abroad.

Istanbul Monastery became one of the pillars and reliable shelters of the Georgian immigration at that time. The polyglotism of the fathers serving in the monastery is known, they were well versed in the French language, and it was through them that they contacted the French embassy and received passports to go to Europe. Apart of the Georgians who were

expelled from Georgia remained in Istanbul (The Letters from Istanbul Georgian Monastery, 2020:675). The Monastery became an intermediate link between immigration in France and Georgia (Surguladze, 2022:164)

In the 60s of the XX century was a difficult period for the Monastery. In 1961 Father Petre Tatalashvili, the last abbot of the monastery, died. Pavle Akobashvili-Andghuladze continued caring on the Monastery, who asked to his Georgian compatriots to find some such people, clergyman or

secular, who would protect the treasure of Georgian culture in Istanbul with all their national consciousness, who would be able to manage this national work. The end of one of the appeals sounded as time does not wait! It seems that it became more and more difficult to protect and own the treasures of Monastery (Gürcü Katolik Arşivi, Pavle Akobashvili's letter to Georgian immigrants, 3.02.1960).

Unfortunately, there was no one among the immigrants who could take care on the Georgian Monastery of Istanbul. After death of Pavle Akobashvili, the Georgian monastery of Ferikoi was practically closed. Like other cultural centers abroad, it was under the threat of abolishment. The limited number of Georgian Catholic community in Istanbul made the problem even more complicated, there was no priest being the citizen of Turkey who could conduct service in Georgian. In addition to everything, a significant part of the congregation consisted of Catholics of Armenian origin living in the Beaumont-Shishli district, which created the danger of the Ferikoi monastery passing into their hands. It was completely against the mission of the Monastery defined by Kharischirashvili. In such a situation, in 1966, Pavle Zazadze (1900-1989) and his family appeared as a strong defender of the Georgian Monastery. In 1966, under the leadership of Pavle Zazadze, the foundation of the Catholic community near the church was established, which took over the ownership of the Ferikoi monastery and its property (Putkaradze, 2007:55). Currently the Georgian Monastery of Istanbul is at the service of Georgians under the patronage of the Zazadze family. The name (GÜRCÜ KATOLİK KİLİSESİ VAKFI, KÜTÜPHANE VE ARŞİVİ – „Georgian Catholic Church Foundation, Library and Archive“ has been preserved.

„In 1961 Pavle and Simon Zazadze were awarded the prestigious title of the „Commandature de L'ordre de St. Sylvestre“ (Cuchuk, 2007:35). The Vatican took into account the great efforts of the Zazadze family to protect and support the Georgian monastery of Ferikoi. Pavle and Simon Zazadze helped the Georgian people through the foundation, similar to Shalva Vardidze, who helped Georgian immigrants“ (Zazadze, N, 2024).

Mr. Simon was a defender and supporter of Georgian culture not only in Istanbul, but he also helped in establishment of the cultural centers by immigrant Georgians in European and American countries. For years he financed „Bedi Kartlisa“ Georgian and French issues, also periodicals including „the Kavkasioni“, „the Prometheus“, „the Gushagi“, „The Sakatvelos Gushagi“, „The Tetri Giorgi“, „The Free Georgia“ and others. The journals published in Istanbul are "the Chvенеburebi“, and „the Pirosmani“.

According to Tariel Putkaradze, the Zazadze family became the spiritual and material center of the European, American and Asian parts of the Georgian emigration of the 60s of the XX century (Putkaradze, 2007:59).

In honor of his father's memory, Paul Zazadze established a grant named after Simon Zazadze, which is related to academic in Georgia FARIG (Friends of Academic Research in Georgia). This organization helps young scientists in the field of humanities in Georgia. In this way, FARIG contributes to the preservation of the unique cultural heritage of Georgia and better familiarization of their activities to the international scientific community (Zazadze, N, 2024).

The Role of Georgian Monastery of Istanbul in Georgian-European Relationship

With the support of the Zazadze family, the group of the National Library of the Parliament of Georgia has been working for years on the digitization of archival materials in the fund and archive of the Georgian Catholic Church, which will also provide great assistance to Georgian scientists (Zazadze, N, 2024).

„The Georgian monastery of Istanbul was, is and will be a unique place for Georgians. The monastery has always helped Georgians in difficult times and we will continue this work. I am sure we will be able to do it“ – says Nathalie Zazadze (Zazadze, N, 2024).

RESULTS

Monastery has existed for a hundred years (1861-1961) and was a religious, cultural-educational and scientific center, where a number of national, educational and scientific events were held. The establishment of a theological as well as, Georgian-French schools, a printing house, a society for spreading literacy among Ottoman Georgians, a library named after Akaki Tsereteli is a proof of the cultural and educational activities of Monastery. It was the Monastery that became the center of education of Georgian Catholics at that time, which paved the way for Georgian youth to get an education first in Istanbul, and then in Europe.

The Georgian Catholic Monastery of Istanbul was a kind of bridge for Georgian-European relations. The existence of the monastery in Istanbul was an important factor, since Istanbul itself was one of the important centers of human culture and education and attracted Georgians since ancient times. For centuries it was the way how European civilization entered Georgia, where Georgian philosophers, translators, prominent clergymen worked (Putkaradze, 2012, p. 8). The mentioned treasure of Georgian cultural heritage has reached us through the fathers serving in the Georgian monastery of Istanbul, which has not lost its importance to this day and continues its educational and scientific activities with the efforts of the Zazadze family living in Istanbul. Scientists interested in the documents preserved in the Monastery archive have the opportunity to carry out interesting and important research based on unique material.

BIBLIOGRAPHY

- Chichinadze, 1895 - Chichinadze, Z. Abbot Petre Kharischirapashvili, Tbilisi, 1895.
- Cuchuk E., Three generations of Zazadzses, Zh. "Firosmen", No. 3(5), 2007.
- Eugene Dallegio D'alesio, Georgians in Constantinople, From French by Shalva Vardidze, Istanbul, Printing of Catholic Georgian Monastery, 1921.
- Grigalashvili S. Georgian monastery of Montabani, Catholic ministry in Georgia, Tbilisi, I, 2018,
- Grigalashvili S., Center of Georgian culture in France in the second half of the 19th century, Tbilisi 2006.
- Gürcü Katolik Arşivi, Pavle Akobashvili's letter to Georgian immigrants, 3.02.1960.
- Gürcü Katolik Arşivi, Petre Tatalashvili's letter to Admiral Gaetano, 28.05.1925.
- Gürcü Katolik Arşivi, Petre Tatalashvili's letter to Admiral Vander, 18.05.1925.
- Gürcü Katolik Arşivi, Tatalashvili, letter to the colonel of the 660th French infantry regiment, 22.05.1922.
- Kruashvili Nato, the Leaders of Istanbul Georgian Monks' Monastery from Khizabavra, Akhaltsikhe, 2012.
- Kutateladze M., Catholicism in Georgia. Latin Rule, Tbilisi, 2019.
- Leroy, P. Ommunaute des Peres Georgiens Catholiques a Montauban de 1872 a 1905, The kartvelologist Journal of Georgian Studies, 24, Tbilisi, 2015.
<https://tinyurl.com/36czeyad>

- Lomsadze Shota, From Late Medieval Georgian History, Akhaltsikhian Chronicles, Science, 1979.
- Lomsadze, 1984 - Lomsadze, Sh. Mikheil Tamarashvili and Georgian Catholics, Tbilisi, 1984. 15.
- Natsvlashvili, 2019 – Natsvlashvili, N. Catholic Churches in Georgia: History and Architecture, Tbilisi, 2019.
- Nikoleishvili, A. Center of Georgian culture and education in Montauban, The kartvelologist Journal of Georgian Studies, 24, Tbilisi, 2012, <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/arqive/14/2>
- Papashvili Murman, Relationship of Georgia and Rome, Tbilisi, 1995.
- Putkaradze, Sh. The Georgian Savane of Istanbul - a symbol of the friends of the Turkish and Georgian people, Georgian heritage, 2007. Saba: The Monthly Tribute of Catholics of Georgia, Tbilisi, 2011. March, N 3(183).
- Putkaradze, T. For the role of Pavle, Simon and Paul (Pavle) Zazadze in the protection and preservation of the Georgian Monastery of Istanbul, Kartvelian Heritage XI, 2007.
- Surguladze Kakhaber, Baramidze Irakli, Diasamidze Khatuna, Kopaleishvili Tatyana, Catholics and Catholicism in Georgia, XIX-XX cc (history, culture, modernism), Tbilisi, 2022
- The Letters from Istanbul Georgian Monastery, Book I, Batumi, 2017.
- The Letters from Istanbul Georgian Monastery, Book II, Batumi, 2020.

İNSAN-MEKÂN-KİMLİK İLİŞKİSİNDE BİR HAFIZA BİLEŞENİ OLARAK KAPILAR: URFA GELENEKSEL EV KAPI ÖRNEKLERİ

DOORS AS A VERSATILE MEMORY COMPONENT IN HUMAN, SPACE,
IDENTITY RELATIONS: SAMPLES OF ŞANLIURFA TRADITIONAL HOUSE
DOORS

ДВЕРИ КАК КОМПОНЕНТ ПАМЯТИ В ОТНОШЕНИЯХ ЧЕЛОВЕКА,
ПРОСТРАНСТВА И ИДЕНТИЧНОСТИ: ПРИМЕРЫ ТРАДИЦИОННЫХ ДВЕРЕЙ
ДОМОВ В ШАНЛИУРФЕ

Gül GÜLER*
Fatma ÇAKMAK**

ÖZ

Mimari anlamda bir yapının temel unsurlarından biri olarak tanımlanabilecek kapı ve eşik, insan yaşamında tarih boyunca çeşitli form değişikliklerine uğramış olsa da bugün de "ev" kavramının anlam sınırları içinde önemli bir yere sahiptir. Mekânı iç ve dış olarak ikiye ayıran kapı ve onun bir öncüsü olarak eşik, geçmişin kültürel mirasında öne çıkan çeşitli sembol ve değerlerin gündelik yaşamın mekânsal örgüsünde simgesel çağrışımlarını taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, insan, mekân ve kimlik ilişkisinde çok yönlü bir hafıza bileşeni olarak kapıları ve eşiklerini Urfa geleneksel ev kapıları örneği üzerinden incelemek ve değerlendirmektir. Bu kapsamda, Urfa şehir merkezinde yer alan ve Osmanlı'nın son dönemine ait evlerin giriş kapıları tespit edilmiştir. Çalışma, tarihi evlerin giriş kapıları ile mimari özellikleri açısından özgün olanlarla sınırlandırılmıştır. Çalışmada şehir, mahalle ve sokak ekseninde toplumsal hayatın biçimlenişi ele alınmış, kapı ve eşik kavramlarının tanımı, anlamları, mimaride yapı ile ilişkisi ve özellikle evle olan bağlantısı vurgulanmıştır. Evlerin giriş kapılarında yer alan düşünce, inanç ve estetik unsurlar incelenmiş ve bu unsurlar ikonografik analizlerle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Urfa şehir kültürü bağlamında ev kapılarının tarihi kimliği incelenmiş ve literatüre katkıda bulunulması

* **ORCID:** 0000-0002-7118-6469, Doç.Dr. Harran Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı, gulguler67@hotmail.com

** **ORCID:** 0000-0003-2875-865X, Doç. Dr., Harran Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, fatmacakmak@harran.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Güler, G., & Çakmak, F. (2024). İNSAN-MEKÂN-KİMLİK İLİŞKİSİNDE BİR HAFIZA BİLEŞENİ OLARAK KAPILAR: URFA GELENEKSEL EV KAPI ÖRNEKLERİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 83-98. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1586816](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1586816)

İnsan-Mekân-Kimlik İlişkisinde Bir Hafıza Bileşeni Olarak Kapılar...

amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, ev, mekân, kapı, sembol, hafıza.

ABSTRACT

Doors and thresholds, fundamental components of architectural structures, have undergone various forms of transformation throughout history. However, they remain pivotal elements within the concept of "home," symbolizing a place of arrival. The door, separating interior and exterior spaces, along with its precursor, the threshold, embodies connotations of symbols and values rooted in the cultural heritage of the past, manifested within the spatial organization of daily life.

This study aims to explore and evaluate doors and thresholds as multifaceted memory components within the context of human, space, and identity relations, using examples from traditional house doors in Şanlıurfa. The research identified the entrance doors of houses located in the city center of Şanlıurfa, dating back to the late Ottoman period. The scope of the study was limited to historical house entrances that stand out with their architectural features. It discusses the formation of social life within the city, neighborhood, and street dynamics while focusing on the definitions, meanings, and relationships of doors and thresholds with architecture, particularly their connection to homes. Furthermore, the study analyzed and interpreted elements of thought, belief, and aesthetics reflected in house entrances through iconographic explanations. By examining the historical identity of house doors within Şanlıurfa's cultural context, the study aims to contribute to the academic literature.

Keywords: Urfa, house, space, door, symbol, memory.

АННОТАЦИЯ

Двери и пороги, являясь основными элементами архитектурных сооружений, на протяжении истории претерпевали различные изменения формы. Тем не менее, они остаются важными элементами в концепции "дома", символизируя место прибытия. Дверь, разделяющая внутреннее и внешнее пространство, вместе со своим предшественником — порогом, отражает символы и ценности культурного наследия прошлого, воплощенные в пространственной организации повседневной жизни. Цель настоящего исследования — изучить и оценить двери и пороги как многогранные компоненты памяти в контексте отношений между человеком, пространством и идентичностью, используя примеры традиционных дверей домов в Шанлыурфе. В исследовании были определены входные двери домов, расположенных в центре города Шанлыурфа и относящихся к позднему Османскому периоду. Исследование ограничено входными дверями исторических домов, выделяющихся своими архитектурными особенностями. В работе рассматривается формирование социальной жизни в рамках городской, квартальной и уличной динамики, уделяя особое внимание определениям, значениям и взаимоотношениям дверей и порогов с архитектурой, особенно с домами. Кроме того, в исследовании анализируются элементы мыслей, верований и эстетики, отраженные во входах домов, с их иконографическими интерпретациями. Исследование направлено на внесение вклада в академическую литературу путем изучения исторической идентичности дверей домов в культурном контексте Шанлыурфы.

Ключевые слова: Урфа, дом, пространство, дверь, символ, память.

1.GİRİŞ

Modern dönemde daha çok kent olarak tanımlanan şehir olgusu insan yaşamı açısından sıradan bir fiziksel mekân olmanın ötesinde farklı anlam ve çağrışımlara da sahiptir. Şehirleri tanımlarken onlar hakkında kurulan cümleler genel itibariyle şehirlerin fiziksel niteliği üzerine olsa da her şehir farklı bir kültürel doku ve kimlik üreterek bugüne gelmiştir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde bir şehrin kimliğine dair pek çok unsur değişmekte fakat bazı unsurlar da çeşitli semboller aracılığıyla geçmişten taşınmakta ve bugün için yeniden anlam kazanmaktadır. İnsan-mekân ve kimlik etkileşiminde ana güzergahlardan biri şehirdir. Şehrin tarihi kompartmanlarında taşınarak, yaşanan zamana ulaşan tüm somut göstergeler insanın mekânda konumlaşına dair de ayrıntılar içermektedir. Bu ayrıntılar kimi zaman bir mahallenin ara sokaklarında kimi zaman da bir evin parçalarına sirayet etmiş olarak taşınır bugüne. Hafızanın aracılık ettiği bu döngüde, insanın mekânla kurduğu ilişkinin geçmişte kalan, geçmişin sosyo-kültürel dinamikleriyle iç içe olmak suretiyle var olan farklı özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Mimari anlamda bir yapının iki elemanı olarak tanımlanabilecek olan kapı ve eşik, insan yaşamında dün olduğu gibi çeşitli form değişikliklerine uğramış olsa da bugün de bir varış mekânı olarak tanımlanabilecek olan “ev” in anlam sınırları içerisinde öne çıkan unsurlardır. Mekânı iç ve dış olarak ikiye ayıran kapı ve onun öncüsü eşik, geçmişin kültürel sermayesinde öne çıkan çeşitli sembol ve değerlerin de gündelik yaşamın mekânsal örgüsündeki çağrışımlarını simgelemektedir.

Urfa zengin tarihi dokusu, kültürel mozaïği, inançların kesişim noktası olması yönüyle sahip olduğu kutsal sermaye ve sosyo-kültürel dinamikleri ile insan-mekân ilişkisinin çoklu görünümlere bürünerek tecrübe edildiği önemli şehirlerden biridir. Şehrin modern caddelerinin yanı sıra, sözü geçen kültürel zenginliğin bugün için de gözle görünür olabildiği tarihi mahalle ve sokakları kolektif kimliğin şehir dokusu ekseninde ele alınmasına olanak sunan izlerle doludur. Bu çalışma, tarihi bir şehir olan Urfa'nın geleneksel kapı örnekleri ekseninde insan-mekân ilişkisine odaklanmakta ve bu ilişkinin somut hem göstergelerle hem de sembolik çağrışımlarla nasıl bir kimliğe büründüğünü kapı ve eşik olguları çerçevesinde ele almaktadır. Çalışmayı önemli kılan bir başka özellik ise, bu çözümlemenin Din Sosyolojisi ve İslam Sanat Tarihi disiplinlerinin ortak yöntem ve çalışma alanlarında buluşturulduğu interdisipliner bir yaklaşımla yapılmaya çalışılmış olmasıdır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

İnsan, mekân ve kimlik ilişkisinde çok yönlü bir hafıza bileşeni olarak kapılar ve eşikleri Urfa geleneksel ev kapı örneklerinde incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Urfa şehir merkezinde yer alan ve Osmanlı'nın son dönemine ait evlerin giriş kapıları tespit edilmiştir. Çalışma, tarihi evlerden özgün olan ve mimari özellikleri ile öne çıkan ev giriş kapılarıyla sınırlandırılmıştır. Kapı ve eşik, tanımı, anlamları, mimaride yapı ile ilişkisi ve özellikle ev ile ilişkisi ön planda tutularak biçimlenişine ve anlamlandırılmasına değinilmiştir. Evlerin giriş kapılarında düşünceye, inanç ve estetiğe dair unsurlar ve semboller incelenmiş, ikonografik açıklamaları yapılarak değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel eksende gerçekleştirilmiş, öncelikle literatür taraması kapsamında genel itibariyle şehir, mahalle, sokak ekseninde toplumsal hayatın biçimlenişini üzerinde durulmuş ayrıca kapı ve eşik kavramlarının somut ve metaforik anlamları ele alınmıştır. Urfa şehir kültürü ekseninde ev yapılarının tarihi kimliği değerlendirilmiş ve

İnsan-Mekân-Kimlik İlişkisinde Bir Hafıza Bileşeni Olarak Kapılar...

saha çalışması kapsamında fotoğrafları çekilerek¹ elde edilen kapı örnekleri analiz edilmiştir. İncelenen kapılar sadece ev kapılarıdır, kamusal mekân ve mabed kapıları kapsam gereği çalışmanın çerçevesine dahil edilmemiştir. Çalışmanın kapsamına dahil edilen kapı örnekleri katalog halinde çalışmanın sonuna eklenmiştir.

3. GÜNDELİK HAYATIN MEKÂNSAL ÖRGÜSÜNDE SOSYAL BİR BÜTÜNLEŞME ALANI OLARAK MAHALLE VE SOKAK

Olağan bir görünümün içerisinde gizlenmiş çok boyutlu tecrübeler bütünü olarak tanımlanabilecek olan gündelik hayat, toplumsal yaşamın önemli gösterge alanlarından biridir. Gündelik hayat aynı zamanda karşılıklı etkileşimlerin de gerçekleştiği, toplumsal düzen ve farklılıklara dair detayların yer aldığı bir çerçeve yaşam biçimidir (Esgin, 2018, 29). Gündelik hayat çalışmalarının önce gelen isimlerinden biri olan Lefebvre'e göre, gündelik hayat "hem ürün hem de tortu" dur. Bu nedenle sosyalleşmenin gerçekleştiği ve deneyimlerin öne çıktığı, formların basit/sade seyrettiği, belirgin özelliklerle aktığı bir alandır ve aynı zamanda bir ara istasyondur (Lefebvre, 2015,18). Piotr Sztompka'ya göre ise toplumsal yaşam, gündelik hayatın kaynağıdır. Toplumsal yaşam içerisindeki "tekrar" döngüsü gündelik hayatın rutinlerini meydana getirerek döngüleştirir. Gündelik hayat konusunda yerel dinamiklere vurgu yapan Sztompka'ya göre bir "yer" de ortaya çıkan gündelik hayatın "karakterini, stilini, biçimini ve içeriğini" belirleyen en önemli faktör yerelin özellikleri ve sosyal olayların niteliğidir. Bu nedenle gündelik yaşamdaki sosyal olayların gerçekleşme süresi, bu olayların karakterini de belirlemektedir (Sztompka, 2008,32). Gündelik hayat, toplumsal yaşamda etkili olan sembollerin, eylem ve niyetlerin doğal sürekliliğini bir bütünlük içerisinde sunmakta ve kültürle olan bağımlı da bu işaretler ekseninde derinleşmektedir. Nitekim, gündelik hayatı inşa eden tüm anlam, olgu, eşya ve mekânlar toplumun kültürel evreninden beslenerek tecrübe edilmektedir. Bu etkileşimde kültür de gelenekler aracılığıyla varlığını devam ettiren bir sürekliliğe kavuşmaktadır (Çetin, 2013, 29). Gündelik hayat, zaman ve mekân akışının bütünlüştüğü şehir hayatında toplumsal hafızanın bütün formları ile iç içe geçerek kolektif kültürel belleğin işleyişini rutinleştirmektedir. Mumford, şehri ekonomik ve coğrafi özelliklerinin yanı sıra "sosyal hareketliliğin sahnesi ve toplu birlikteliğin estetik bir sembolü" olarak tanımlamak suretiyle toplumsal hafıza ve şehir arasındaki ilişkiye de dikkati çekmektedir (Mumford, 2000, 94). Şehri oluşturan dinamik mekanizma ve gündelik hayatın içerisindeki tüm öğeler, şehrin özellikleriyle birlikte onların canlanmasına imkân veren şehir sakinleri tarafından oluşturulur, benimsenir veya zaman içerisinde değiştirilir. Tüm bu öğeler aynı zamanda şehrin kimliksel ritminin de birer parçası durumundadır. Modernleşme sonrasında kullanım güzergahına kent kavramının da eşlik ettiği şehir pratiği, hayatın tarım odaklı değil teknoloji ve ticaret eksenli işlediği ve toplumsal iş bölümünün yoğunlaştığı mekânlara dönüşmüştür. Profesyonelleşmenin arttığı, ikincil ilişkilerin duygusal mesafeliliği gerekli kıldığı şehir yaşamı insan ve toplum ilişkilerinin de belirli oranlarda dönüşmesine yol açmıştır.

Şehrin mekânsal örgüsü içerisinde önemli bir alan olan mahalle ise şehrin önemli bir parçası konumundadır. Bugün modern kentlerde veya metropollerde geleneksel ilişkilerin bütünüyle farklılaştığı ya da tamamen ortadan kaybolduğunu söylemek doğru değildir. Nitekim modern gündelik hayat içerisinde de aile ve mahalle ilişkileri gibi birincil

¹ Makale kapsamında değerlendirilen kapı örneklerinin fotoğraflanması ve adreslenmesi makale yazarları tarafından gerçekleştirilmiştir.

ilişkiler kısmen bir form değişikliğine uğramış olarak da olsa var olmaya devam etmektedir. Mahalle kavramı TDK Güncel Türkçe sözlükte: “1. Bir şehrin bir kasabasının, büyükçe bir köyün bölündüğü parçalardan her biri. 2. Bu parçalarda oturan insanların tamamı” (Büyük Türkçe Sözlük, Erişim: 17.03.2024) anlamlarında tanımlanmaktadır. Ev dışı sosyalleşmenin gerçekleştiği ilk mekânsal örgülerden biri olan mahalle belirli sınırlara sahip sosyal bir alan olarak da nitelendirilebilir. Kültürel süreklilik açısından ele alındığında ise mahallenin kültürün oluştuğu ve aktarıldığı önemli mekânsal birimlerden biri olduğunu ifade etmek mümkündür. Kamusal bir mekân olarak mahalleyi salt teknik bir işlev alanı olarak tanımlamak mümkün değildir. Nitekim şehri oluşturan en küçük yaşam birimi olarak mahallenin sahip olduğu işlevsel niteliğin tüm aşınmışlığına rağmen bugün dahi modern kentlerde yaşamın akışkanlığına özgün bir sınır çizdiği gerçektir. Kendine has unsurlarıyla toplum açısından bir yaşam biçimi, dayanışma ve sorumluluk ağı kaynağı olan mahalle sokakla birlikte iç içe geçmiş bir mekânsal yapıyla sosyal habitusunun da üretim alanıdır. Sokak, mahalleye nispeten daralan alanıyla bu habitusunun “muhit” kazandığı önemli bir yaşam birimidir. Mahalle ve sokak, Bauman’ın ifadesiyle “akışkan” koşulların müphemleştirdiği kent yaşamında aktörleri, suretleri, görevleri ve sorumlulukları hatırlatan yönleriyle kimlikleri anonimlikten kurtarmakta ve hayatın makbul akışına dahil ederek berraklaştırmaktadır. Rutinler, gündelik hayat sosyolojisinin önemli bir parçası olarak öne çıkmakta ve sıradan insanın gündelik hayat dinamikleri bu rutinlerin işleyişi üzerine temellenmektedir (Scott, 2009, 28). Bireye ontolojik bir güven alanı açan alışkanlıklar mahalle ve sokak kültürünün konfor alanında kamusal bir görünüm kazanmaktadır. Bir tür sağduyu bilgisine dönüşerek gündelik yaşamı belirleyen bu kabuller (Esgin, 2016, 163), mahalle ve sokağın mekânsal örüntüsü içerisinde karşılıklı etkileşim desteklenerek yerleşik hale gelmektedir.

Osmanlı şehirlerinde mahallenin bu işlevsel yönü tüm derinliğiyle öne çıkmaktadır örneğin. Nitekim kendi döneminin en önemli sosyal birimlerinden biri olan mahalle Osmanlı’da herkesin birbirini tanıdığı, birbirinin davranışlarından sorumlu sayıldığı, mahalle sakini olmanın bir diğer mahalle sakinine kefil ve yardımcı olmakla eş anlamlı olduğu önemli bir alan olarak belirginleşmektedir. Bu bağlamda toplumsal birlikteliği sağlayan ve sürekli kılan değerlerin önemli bir kısmı mahallenin sahip olduğu denetim mekanizmasının bir parçası olarak biçimlenmiştir. Bireylerin kendilerini ait hissettikleri toplumsal ortamın normlarına uygun hareket etmeye bağlı bir statü kaygısı taşımaları ve bu saygınlık çerçevesinde ahlaklı davranmaya eğilimli olmaları mahallenin mekânsal örgüsünde odaklanan nitelikli insan ilişkilerinin de önünü açmıştır.

4. TOPLUMSAL HAFİZADA MAHREMİYET MEKÂNI OLARAK EV VE ONUN TAMAMLAYICI UNSURLARI OLARAK KAPI VE EŞİK

Halbwachs’a göre birey, bireysel bellek ve kolektif bellek olmak üzere iki farklı belleğe katılmaktadır. Toplumsal bellek niteliği itibariyle sosyal çerçeveler ekseninde ele alındığında “hatırlama”nın bu çerçeve ile gerçekleştiği görülecektir. Toplumsal belleğin “dil, zaman ve mekân” çerçeveleri ile tanımlanabileceğini ileri süren Halbwachs, hatıraların “bir zaman ve mekân” içinde konumlandırıldığında ve parçası olunan gruplarla birlikte ele alındığında anlamlı hale gelişini de toplumsal hafıza ile açıklamaktadır (Halbwachs, 2019, 68). Nora da mekânı, hafızanın mayalandığı yer ve aynı zamanda geleceğin laboratuvarı olarak nitelendirmek suretiyle toplumsal hafıza ve mekân arasındaki somut ilişkiye dikkati çekmektedir (Nora, 2022, 13). Nora’ya göre (Nora, 2006, 19-20) bellek somuta, uzama, imgeye ve nesneye kök salmıştır. Hatırlamanın ve unutmanın birbiriyle kesiştiği mekânlar ise birer hafıza düğümü niteliği taşımaktadır. Nora, mekânı “süreklilik” duygusunun kaynağı olarak tanımlayarak, hafıza mekânlarını bu sürekliliğin temel parçaları olarak

İnsan-Mekân-Kimlik İlişkisinde Bir Hafıza Bileşeni Olarak Kapılar...

nitelendirmektedir. Bireysel hafızanın demir attığı mekânların başında ise “ev” gelmektedir. Ev hem bireysel mahremiyetin alanı hem de mahallenin çekirdeği olması nedeniyle kamusal aidiyetin bir parçası durumundadır. Mekânın tarihsel gerçekliği açısından ele alındığında evin, toplumsal yaşamda güvenlik, mahremiyet ve mesafe kavramlarıyla iç içe geçmiş bir güzergaha sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ev, mekânın belirli bir kullanımına ve mekânsal bir pratiğe denk düşen yapısıyla sadece o mekânı paylaşan kişiler açısından değil aynı zamanda tüm mahalle ve toplum açısından da önemli bir mekânsal birim özelliği taşımaktadır. Temsil mekânlarına vurgu yapan Lefebvre’ye göre “*imgelemin ve sembolizmin nüfuz ettiği bu mekânların kökeni tarihtir, bir halkın ve bu halka mensup her bir kişinin tarihidir*” (Lefebvre, 2014, 46). Ayrıca temsil mekânlarının çocukluk anılarıyla, düşler ve anne rahminin imge ve sembolleriyle ilişkili olarak ele alındığında bu mekânların hem yaşayan hem de konuşan mekânlara dönüştüğüne dikkat çekmektedir (Lefebvre, 2014, 70). Nitekim, bu mekânlarda değişmez gibi görünen, durgun seyreden pek çok şey aslında kesif bir değişimin izleriyle doludur. Modern dönemde özellikle şehirlerin parçalandığı büyük yerlerde oluşan kent dokusu mekân olarak “Ev’i şiirsel bir gerçekliğe dönüştürmektedir. Zira bu dönemde ev, kent realitesinin içerisinden nostaljik bir bütünlükle iç içe geçerek tarihe, folklor ve hatta etnolojiye bağlanan bir hafıza zincirinin taşıyıcısı olarak kenti güzelleştirmektedir. Lefebvre’nin ifadesiyle 20. yüzyılda dahi; “*ev, hala kutsal, neredeyse dinsel, mutlaka yakın, ayrıcalıklı bir mekân etkisi bırakır. Evin içeriği neredeyse ontolojik bir mertebeye erişir; çekmeceler, kasalar, dolaplar, filozof şairin algıladığı doğal analoglarıyla temel figürlere yakınlaşırlar. Ev, kozmik olduğu kadar insanidir de*” (Lefebvre, 2014, 143).

Bu nedenle ev, bireyin kişisel tarihinde ve hafızasındaki yerleşikliği ile bireysel ve toplumsal hafızanın iç içe geçtiği mekânların başında gelmekte, kamusal niteliği arttığı oranda ise evler birer temsil mekânına dönüşme özelliği gösterebilmektedir. Evin mahremiyetle kurulan ilişkisi onun pratik kullanımındaki koruyuculuğunun yanı sıra kozmik olanla arasındaki bu çekim etkisine de bağlanabilmektedir. Sennet de Augustinus’un *The City of God*’ını tartışırken “kentlerin teolojik temelleri”nden söz etmekte modern zamandaki “iç” ve “dış” ayırımının mekânsal parçalanmayı nasıl biçimlendirdiğine odaklanmaktadır. Sennet’e göre Sanayi Devrimi ile birlikte dışarının güvensizliğine karşı kutsal bir sığınağa yönelik büyük bir özlem oluşmuş ve işçiler bu zorlu mücadelede onlara destek olacak bir alan olarak dine yönelmişlerdir. Koruyucu bir sığınak ve imaj arayışının toplumda daha geniş kitleler arasında yayılması, mekânsal olarak mabetlerin dinsel imajlarına yönelişi artırarak “ev” i de manevi sığınığın bu dünyadaki biçimi haline getirmiştir (Sennett, 1999). Böylece sanayileşme sonrası toplum için güvenliğin coğrafyası kent merkezlerinden “evin içi” ne doğru kaymıştır. Kutsallığı evde arayanlar için ev hem mahremiyetin hem de ontolojik olarak güvende olmanın mekânına dönüşmüştür.

Kapı ve eşik öğeleri ise, evin anlamlandırılması sürecine eşlik eden iki temel yapı unsuru olarak öne çıkmaktadır. İçerinin ve dışarının birbirinden ayrıldığı, aynı zamanda evdeki mahremiyetin sokaktaki kamusalılıktan kesin bir sınırlılıkla korunduğu bir toplumsal yaşam alanında kapı ve eşik kavramları pratik olduğu kadar metaforik güzergahları açısından da kendine özgü bir gündelik yaşam düşüncesine işaret etmektedir. Modern öncesi şehir hayatında “toplumsal yapı, kültür ve mimari” ilişkisinin somut yansıma alanları olarak öne çıkan mahalle ve sokak mekânları “ev- kapı ve eşik” dinamiğinde oluşan bir sosyal etkileşim biçimine de öncülük etmekteydi. Nitekim bu çalışmanın kapsamı içerisinde yer alan dış (cephe) kapılarının bir tür güvenlik ve sınır elemanı olarak işlevselliği evin mahremiyetine gönderme yaparken; eşikin varlığı da bu geçişin insani çerçevede şekillendiği bir kamusal zenginliğe işaret etmektedir. Tarihi yapılara ya da geleneksel mimarinin eşlik ettiği dönemlere ait yapı biçimlerine yansıyan

haliyle bir camide veya devlet kurumunda kendine has mimari içerisinde çeşitlenen kapı örnekleri evlerde ise kimi zaman toplumsal itibarın, saygınlık ve sosyo-ekonomik statü göstergelerinin yansıdığı sembolik özellikler gösterebilmektedir. Modern dönemde ise hem soyut hem de somut eksenleri itibarıyla derin bir dönüşümün parçası olan kentler ve kent dokuları, bu mimari elemanlar hakkında geçmişte olduğu kadar derin anlamlandırmaları mümkün kılmayan yeni nitelikleriyle dikkat çekmektedir. Kent ve kimlik ilişkisi açısından ele alındığında geçmişin şehir hafızasını bugüne taşıyan temsil mekânlarından biri olan evin ve eve ait mimari elemanlar olarak kapı ve eşiklerin birçok açıdan anlamlandırılabilirdiği görülmektedir.

5. KAPI-EŞİK VE MEKÂN İLİŞKİSİ

Türkçe bir kelime olan kapı, bir yere girilip çıkılırken içinden geçilen yer, giriş çıkışı sağlamak için bir yere yerleştirilen ahşap veya demirden iki veya tek kanatlı açılır kapanır düzen olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2006, 1559). Yapı ile sokak arasındaki kontrollü geçişi sağlayan kapı, aynı zamanda dışarı ile iç mekân arasında bir sınır oluşturmaktadır. Bu sınırdaki içerdekiler ile dışardakiler arasında iletişimi sağlayan kapı, sınırın estetik ve sembolik elemanıdır (Güler, 2023, 231). Diğer taraftan kapı, sınırlı alanlar ile sınırsız alanlar arasında ihtiyaç duyulan bağlantıyı sağlayan (Simmel, 2013, 19) bir mekândan başka bir mekâna geçiş imkânı veren, mekânlar arasında adeta köprü görevi gören bir eşik özelliği de taşımaktadır. Sözlükte eşik kavramı, döşemede kapı boşluğunun alt tarafına gelen kısım ve buraya soğuktan, dış etkilerden korunmak için kapı eni uzunluğunda yerleştirilen taş veya ahşaptan, yüksekliği çok az çıkıntı, söve olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2006, 886). Genellikle kapı ile aynı anlamda kullanılan eşik sözcüğünün Türkçe'de farklı anlamları da bulunmaktadır. Geçiş yeri, giriş sınırı, başlangıç, başlama zamanı, ev kapısı, çadır girişi, avlu kapısı, kapı ağzı, evin dışı gibi anlamlarda Türkçenin çeşitli lehçe ve ağızlarında kullanıldığını görülmektedir (Atmaca ve Adzhumerova, 2010, 29). Çoğu zaman eş anlamı olarak birbiri yerine kullanılan kapı ve eşik kelimelerinin mimari anlamlarının yanı sıra sanatsal, edebi, dini ve sosyo kültürel farklı anlamları da bulunmaktadır. Bu nedenle kapı ve eşik kavramları, sadece mimaride mekân için değil, insan ve toplum için de ayrı bir önem taşımaktadır.

Mimaride kapı ve eşik, bir mekâna giriş elemanı, özel ve kamusalı ayıran bir sınır, bir güvenlik noktasıdır. Sanat ve edebiyatta ise bir imge, inançta bir sembol ve bir aşama anlamında kullanılmıştır (Gökçen, 2019, 130). Kapı, bir yapıda dış mekânı iç mekâna bağlayan, bir mekândan diğer mekâna geçişi sağlayan insan ile yapı arasında önemli bir iletişim kuran bir yapı elemanıdır. Kapı ve mekân kavramları birbirleriyle paralel gelişmişlerdir. Nitekim bir kapının var olabilmesi için bir mekânın olması, mekâna giriş için de bir kapının olması gerekmektedir. Bu nedenle mimaride kapı, yapının en önemli elemanlarından biri olarak bir geçiş- eşik mekân özelliğine sahip olmuştur. İç ve dış mekân arasında bir geçiş olan kapı hem içeriye hem de dışarıya aittir ve kişinin bulunduğu konuma göre ya giriştir ya da çıkıştır. Eşik ise tam ortadadır, eşikten adım atılarak bir tarafta durulur, ama kapı eşiğinde durmak insanı iki alana da dahil etmemektedir. Eşik mekândakini ve mekân dışındakini bir araya getirerek etkileşimi başlatan bir mekân parçası olma özelliğine sahiptir. Kapı ve eşik elemanlarını, iç ve dış dünyanın birleştiği, özel ve kamusalın, bilinle bilinmeyenin birbirleriyle karşılaştığı ve insanın yeni bir duruma geçtiği birer sembolik unsur olarak anlamlandırmak mümkündür.

Kapı, biçimi, üslubu, ölçüleri, malzeme ve süslemesi ile yapı ve mekânın kullanıcıları olan insanların sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarının temsili bir dili gibidir. Mimari açıdan ele alındığında; yapılardaki kapıların biçimlerinin oluşması ve gelişmesinde, içinde buldukları şehirlerin coğrafi özellikleri, iklim şartları, yapı tipleri, malzeme

İnsan-Mekân-Kimlik İlişkisinde Bir Hafıza Bileşeni Olarak Kapılar...

özellikleri, yapıldığı döneminin üslup özellikleri gibi sebeplerin oldukça etkili olduğu vurgulanabilir. Yapıdaki kapı elemanının biçimlenişinde sadece mimari faktörlerin değil; aynı zamanda yapının döneminin, söz konusu dönemdeki dini atmosferin, yapıyı inşa edenin/ettirenin sosyo- ekonomik durumunun ve toplumsal statüsünün de önemli rol oynadığı görülmektedir. Diğer taraftan kapıların biçimlenmesinde yapının işlevinin de önemi anlaşılmaktadır. Zira kapılar genellikle yapıların yapılış amaçlarına uygun olarak şekil almış ve bulunduğu yapıya bir kimlik sembolü gibi dahil edilmiş mimari elemanlar olarak öne çıkmaktadır.

Kapı-ev ilişkisinde; sınırları olan bir mekânın açıklığı olan kapının, bir sınır unsuru olarak eve girişi sağlayan, eve aidiyeti hissettiren, evi dış dünyadan koruyup, mahremiyeti sağlayan bir eleman olduğu görülmektedir. Tarihi süreçte farklı şekillerde karşımıza çıkan kapı ve eşikler, evi dış dünyadan ayıran, evin müstakilliğini ve mahremiyetini sağlayan, bu işlevselliğiyle de mekânın ve evin en önemli unsurlarından sayılmaktadır. Ayrıca evdeki hayatın farklı aşamalarının öncesi ve sonrası arasındaki geçişe “geçiş” işlevselliği ile de şahitlik eden kapı ve eşik, mekânın ve zamanın kesişim noktaları özelliğine sahiptirler. Bu sebeplerden dolayı kapı sadece bir mimari unsur olmaması aynı zamanda evdeki yaşanan hayata dair ipuçları veren bir sembolik öge olarak da anlam kazanmıştır. Kamusal mekâna açılış yönüyle ise kapı, evde iç mekâna ait bir eleman olmasının yanında aynı zamanda dış mekâna bulunduğu sokağa da ait bir yapı elemanıdır. Kapının sahip olduğu biçimsel ve anlamsal özellikleri evin hem içine hem de dışına yansımaktadır. Giriş kapısı, evlerin cephe duvarlarında konumu, ölçüleri, biçimi, üslubu, bezemeleri ve malzeme özellikleriyle evin kimliğini etkileyen en önemli mimari elemanlardan biridir. Sivil mimari yapıları olan evlerin giriş kapıları, kamu yapılarının giriş kapılarına göre daha mütevazı ölçülerde yapılmış, sade bezeme örneklerinin yer aldığı, yaptıran kişinin statü ve ekonomik durumunu yansıtan, yapının önemli bir elemanı olmuştur.

6. GELENEKSEL URFA EVLERİNDE KAPI

Urfa'da tarihi şehir dokusu içerisinde bulunan tarihi evler, genel olarak ticaret yapılarının olduğu bölümden ayrı konumlandırılmıştır ve evlerin yerleşim düzeninin oluşmasında topoğrafya ve iklim şartları belirleyici birer faktör olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel sokaklar 2,5-3,5m. genişliğindedir ve evler bu sokaklarda düz bir topoğrafya üzerinde genellikle birbirine bitişik nizamda inşa edilmişlerdir. Yazların uzun ve çok sıcak geçtiği şehirde sokakları çevreleyen evlerin duvarları yüksek yapılarak bu şekilde evlerin ve sokağın sıcaktan korunması hedeflenmiştir. Evlerdeki aile mahremiyetinin korunması amacıyla ise özellikle alt katların sokağa bakan cephelerinde pencere gibi açıklıklara yer verilmemiş ve giriş cephesinde, giriş kapıları alt kattaki tek açıklık olarak yer almıştır.

Tarihi evler yapıldıkları dönemde içinde birkaç kuşağın bir arada yaşadığı ve buna göre planlandığı yapılarıdır. Evlerin planlanması özellikle Türk aile yapısına ve evde daha çok zaman geçiren kadının dış dünyadan ayrı bir mahremiyet alanı olan evdeki günlük işlerine, çalışmalarına, hayat tarzına uygun olarak inşa edilmiştir. Evlerin planlamasında ailenin ihtiyaçlarına uygun avlu, oda, eyvan, depo, ahır gibi mekânlar bulunmakta ve evler kendi içine dönük bir iç bahçeye açılan düzene göre biçimlenmektedir. Kadının evdeki çalışma hayatı giriş katında olduğu için, giriş katın sokağa bakan cepheleri çoğunlukla penceresizdir. Evin iç dünyasını dışardan ayıran kapı ise genellikle oldukça gösterişli yapılmıştır. Giriş kapısından içinde havuz, kuyu ve bahçe olan avluya girilmektedir ve burada servis mekânları olan depo, ahır, kiler, mutfak, hamam, hela gibi birimler bulunmaktadır. Buradan da evin dış dünya ile kısmen ilişki kurulan üst katına çıkılmaktadır.

Üst katta ortada bir eyvan, iki yanında birer oda ve bunların önünde yer alan bir gezenek bulunan yaşama mekânları vardır (Akkoyunlu, 1988, 128-129).

Urfa tarihi evlerinin sokağa bakan cepheleri yüksek ve sağır bir duvar şeklindedir. Giriş cephelerindeki en önemli eleman zemin kattaki tek açıklık olan biçimi, ölçüleri ve bazen de süslemeleriyle oldukça görkemli yapılan giriş kapılarıdır. Bu evlerde sokaktan eve geçişi, evin ön cephesinde yer alan bir ana kapı sağlamakta ve kapı, dışarıdan avluya geçiş alanı olarak kullanılan bir giriş mekânı ile açılmaktadır. Kapılar genellikle bir niş içerisinde yer almakta ve basık kemerli üzerleri kapı genişliğinde birkaç sıra mukarnaslı korniş şeklinde tasarlanmıştır. Tek ve çift kanatlı olmak üzere iki tipte yapılan kapıların bir kanatlarında çoğunlukla yöresel adı “enik” denilen küçük bir giriş bulunmaktadır. Kapılarda malzeme olarak ahşap kullanılmış, bunların dış yüzeyleri sac veya çinko ile kaplanmıştır. Evler ev sahibinin ekonomik gücüne ve statüsüne göre inşa edildiği için bu evlerdeki kapıların biçimlenmesi de evlerin niteliğine göre farklılıklar göstermektedir. Evlerin bir kısmındaki giriş kapıları abidevi, gösterişli olarak inşa edilmişken, bir kısmında ise daha sade ve mütevazı bir biçim göze çarpmaktadır.

7. GELENEKSEL URFA EVLERİ KAPI ÖRNEKLERİNDE DÜŞÜNCEYE, İNANCA VE ESTETİĞE DAİR UNSURLAR

Geleneksel Urfa evlerinde eve girişi sağlayan ön cephenin önemli mimari elemanı kapılardır. Kapılar üzerinde yer alan bitkisel, geometrik ve yazı ile yapılan bezemeler ve sonradan ilave edilen levhalarla, giriş kapılarına fonksiyonlarının dışında da bazı anlamlar yüklendiği görülmektedir. Kapıya yapılan bu bezemeler ve levhalarla kapının yapıdaki konumu ve sembolik anlamı daha da güçlenmiştir. Urfa geleneksel evleri giriş kapılarının büyük bir kısmının sokağa bakan cephelerinde genellikle kapı kemeri ile üstteki korniş arasında, kemerin iki yanında veya birleşim yerinde bezemeler yer almaktadır. Ev kapılarındaki bezemeler taş kabartma ve renkli boyalarla yapılmış motifler ve sac malzeme kullanarak eklenmiş tabela ve levhalardır. Çalışma kapsamında incelenen ev kapılarında, bitkisel, geometrik ve yazı ile yapılan bezemeler görülmektedir. Bitkisel bezeme hayat ağacı, ağaç, palmet, kıvrık dallar, çiçekler ve yapraklardan oluşmaktadır. Geometrik bezeme iç içe geçmiş daire ve yarım dairelerle yapılmış kompozisyonlar ile yapılmıştır. Yazı ile yapılan bezeme dini içeriklidir; bu kapılarda ise Besmele, Allah, Muhammed yazıları ve tarihler yer almıştır. Kapılarda ayrıca içerisinde Kâbe tasvirleri yapılmış olan tabela ve resimler de görülmektedir.

7.1. Urfa Geleneksel Ev Giriş Kapılarında Hayat Ağacı Tasviri

İnsan, yaratılışından bugüne kadar birçok varlığı kutsal görmüş ve bu kutsal sanata yansıtmıştır. Kutsal görülen ve sembolik olarak tasvir edilen en önemli motiflerden biri “ağaç”- “hayat ağacıdır”. Ağaç çeşitli faydaları, estetik özellikleri ve hayatın safhalarını sembolize etmesi sebebiyle bütün dinlerin önemle üzerinde durduğu bir bitki olmuştur (Tanyu, 1988, 456). Ağaç iklimlere göre türlerinin farklı oluşu, özellikle kışın yapraklarını döküp baharda tekrar canlanması sebebiyle, ölümden sonra yeniden hayata dönüşün sembolü gibi görülmüştür. Ayrıca ağacın hayatın ötesinde bir ruha sahip olduğuna, dolayısıyla bünyesinde bir güç ve kudretin bulunduğu inanılmış ve bu da ağaca bir kutsiyet izafe edilmesini sağlamıştır (Tanyu, 1988, 457). Ayrıca ağaç, kökleriyle toprağın derinliklerine inen, dallarıyla gökyüzüne uzanan, ömrünün uzun olmasıyla insanın ona saygı, ilgi ve korku duymasına sebep olmuş ve bir ağaç kültürünün oluşmasını sağlayarak, inançlarda yer alan bir simge haline dönüşmüştür (Erbek, 1986, 26).

Türk mitolojisinde yaşam, ölüm ve evren simgesi olarak bilinen hayat ağacı, gökle yer arasındaki bağlantı-ilişkisini sağlayan evren direği ile eşdeğerdir (Kuban, 2010,

İnsan-Mekân-Kimlik İlişkisinde Bir Hafıza Bileşeni Olarak Kapılar...

97). Orta-Asya Şaman inançlarına göre hayat ağacı, dünyanın merkezi kabul edilmiş ve gök ile yeri birbirine bağlayan, kâinatın temsil edildiği bir figür olarak kabul edilmiştir (Öney, 2004, 161-168). Hayatın ve sonsuzluğun temsili olduğuna inanılan hayat ağacı, Türk sanatında başlangıcından beri mimaride ve el sanatlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu sanatı figürlü süslemelerinde, Orta Asya geleneklerinin ve inançlarının devamı olarak görülen hayat ağacı (Öney, 2004, 161-168), Osmanlı sanatında da tarihi süreç içerisinde değişim ve gelişim göstererek tasvir edilmiştir.

İnancın sembolik bir yansıması olarak ağaç ve hayat ağacı tasvirleri, Urfa geleneksel evleri giriş kapılarındaki bezemelerde de görülmektedir. Urfa geleneksel ev kapılarındaki hayat ağacı tasvirleri giriş kapılarında genellikle kapı kemerlerinin üst tarafında iki yanda, bazen kemerin uç kısmında, bazen de kemerin içinde yapılmışlardır (Resim1,2,3,4,6). Aynı biçimde ve ölçülerde yapılan hayat ağaçları üç, beş, yedi ve dokuz dallı olan yaprak-palmet motiflerinden oluşmaktadır. Kompozisyonlarda yarım daire hilale benzer şekilde yapılmış bir altlık ve bunun hemen üstünde aynı kökten çıkıp aşağıya, yanlara ve yukarıya doğru simetrik uzanan çok kollu yapraklar görülmektedir (Resim1,3,5,6).

7.2. Urfa Geleneksel Ev Giriş Kapılarında Kâbe Tasviri

Kâbe Müslümanlar için manevi derinlikleri çok fazla olan, kulluk bilincinin farkına varıldığı, fani beden ile sonsuzluk ve mutlak varlık ile tanışma çabasına uzanan bir mekândır (Kılıç, 1987, 66). Müslümanların ibadetlerinde yönedikleri kible olmanın yanı sıra dünyanın yaratılışının buradan başladığı ve dünyanın en yüce mevki olduğuna inanılmaktadır. İnancın sembolik bir yansıması olarak Kâbe tasviri, Türk sanatında mimaride ve el sanatlarında tercih edilen sembolik bir kompozisyon olarak bezemelerde yapılmıştır. Urfa geleneksel evlerinin giriş kapılarında tasvir edilen Kâbe resimleri, evlerde yaşayan insanların hac vazifesini yerine getirdiğini göstermesinin yanı sıra, kutsal bir mekân olan Kabe'ye ve onun sahip olduğu manevi anlamlara da özlemi ve inancı sembolize etmektedir. Nitekim hac, süre itibarıyla bir insanın ibadet hali üzerinde bulunarak geçirebileceği en uzun zaman dilimini kapsamaktadır. Bu açıdan rutin davranışlarla ibadet ruhunu birleştirip birbirine bağlaması açısından zamana yayılan bu tecrübenin hacı üzerinde farklı bir etki oluşturabilme ihtimali de artmaktadır. Zira maddi değerlerle manevi değerler veya kutsal öğelerle dünyevi olan öğeler hacı için daha önce tecrübe edemediği bir yakınlıkta hac süresince iç içe geçmektedir (Kutup, 1992, 93). Diğer taraftan hac, bir yönüyle Allah'a olan sevgi ve bağlılığı öne çıkarırken bir yönüyle de psikolojik ve sosyal faydaların hem hacı için hem de hacı olmayan kişiler açısından gündelik hayata tanışabilirlik ihtimalini artırmaktadır. Burada ibadet-duygu ve bilinç arasında güçlü bir çekim oluşmakta ve bu durum, hac tecrübesini hacı açısından öznel bir konuma da taşıyarak etkiyi derinleştirebilmektedir.

Bayraktar'ın yorumuna göre; hac insanın Allah hakkındaki bilgisini ve imanını tecrübe koyması, mobilize ederek bedeni ile ruhunu aynı izlekte buluşturabilmesi bakımından bir bütün olarak aslında bilgi ve iman demektir (Bayraktar, 1987, 58). Çünkü hacı, ortak duygu ve dua ile o zamana kadar hiç yaşamadığı bir tecrübe içerisinde kendisini bulmakta ve bir tür kutsallaşma deneyimi yaşamaktadır. Bu nedenle Ortadoğu'nun farklı ülkelerinde de benzerleri olan Kâbe tasvirli kapı örnekleri hem söz konusu toplumun inanç dünyasında ibadetlerin yerine atif yapmakta hem de gerçekleştirilmesi meşakkat barındıran bir ibadet olan haccın bireye kazandırdığı toplumsal itibara işaret etmektedir. Nitekim hacı, hem kulluğun ikmalî olarak tanımlanan bu meşakkatî üslenmekle dini olarak saygınlığını artırarak yaşadığı muhitte bir tür kanaat önderine dönüşmektedir. Ayrıca Kabe'yi dünya gözüyle görmüş olmanın beraberinde getirdiği müstesna hal ile onun kutsallığını hatırlatan

sembolik bir aktöre dönüşerek farklı bir statüye dahil olmaktadır. Bu nedenle daha çok hac ibadetini yerine getirerek hacı olan bireylerin kapılarında yer alan Kâbe tasvirleri o evde sıradan birinin oturmadığına işaret etmesi açısından kendi döneminde dini itibarın temsiline dair de bir anlam taşımaktadır. Kâbe tasvirleri giriş kapılarında genellikle kapı kemerlerinin üstünde yer alan levhalarda resmedilmiştir. Ortada Kâbe tasviri, bunun sağında ve solunda “Allah”, “Muhammed”, “Besmele” yazıları (Resim5,8,9,10,11,12,1), bazen de Mescidi Nebevi tasviri resmi de yer almaktadır (Resim8).

8. SONUÇ

Modern dönemde daha çok kent olarak tanımlanan şehir olgusu insan yaşamı açısından sıradan bir fiziksel mekân olmanın ötesinde farklı anlam ve çağrışımlara da sahiptir. Şehirleri tanımlarken onlar hakkında kurulan cümleler genel itibarıyla şehirlerin fiziksel niteliği üzerine olsa da her şehir farklı bir kültürel doku ve kimlik üreterek bugüne gelmiştir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde bir şehrin kimliğine dair pek çok unsur değişmekte fakat bazı unsurlar da çeşitli semboller aracılığıyla geçmişten taşınmakta ve bugünde yeniden anlam kazanmaktadır. Şehir hafızasını günümüze taşıyan mekânlardan biri olan geleneksel evler ve bu evlere ait olan kapı ve eşikler yapı ile sokak, içeri ile dışarı, özel ile kamu arasında kontrollü geçişi sağlayan, yapıya bir kimlik sembolü gibi yapılmış estetik mimari elemanlardır. Ev kapılarının biçimlenmesinde dönemin mimari ve sanat özellikleri etkili olduğu gibi kültür, din, sosyo ekonomik yapı ve statü gibi etkenlerde önemli rol oynamıştır. Urfa geleneksel evlerinde eşik mekân özelliği taşıyan ve mahrem sınırı olan kapılarda, düşünceye, inanca, estetiğe dair bezemeler ve semboller görülmektedir. Giriş kapıları üzerinde yer alan sembolik tasvirler giriş kapılarına fonksiyonlarının dışında da anlamlar yükleyerek, kapının yapıdaki konumu ve sembolik anlamını daha da güçlendirmiştir. Kapıların büyük bir kısmında tasvir edilen hayat ağacı, sahip olduğu özelliklerle insan hayatının safhalarını sembolize ettiğine inanılarak, hayatın, hayatla öbür dünyanın, güç ve kudretin simgesi gibi görülmüştür. İnsanın kendi hayatı ile hayat ağacı arasında benzerlikler kurması ve bu motifleri kapılarda tasvir etmesi inancın mimariye sembolik bir yansımaları olarak dikkati çekmektedir.

Kapılardaki levhalarda tasvir edilen Kâbe resimleri, evlerde yaşayan insanların hac vazifesini yerine getirerek hacı olduğunu ve Müslümanlar için kutsal bir mekân olan Kâbe'ye onun sahip olduğu manevi dünyaya inancı sembolize ettiğini göstermektedir. Ayrıca kapılarda yazılmış olan “Allah”, Muhammed”, “Besmele” gibi dini içerikli yazılarda, evlerde yaşayan insanların inanç ve kimliğinin sembolik birer yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Urfa geleneksel evlerinde, bu evlerde yaşayan insanlar ile dış dünya arasında bir giriş görevi üstlenen kapılarda görülen motif, kompozisyon ve yazılar insanların düşünce ve inanç dünyasının tezahürü gibi sembolize edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Atmaca, E. ve Adzhumerova, R. (2010) “Kapı ve Eşik Üzerine”, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (II), Sakarya, 23-45.
- Akkoyunlu, Z. (1988). Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ayverdi, İ. (2006) “Kapı”, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.II, İstanbul, Kubbealtı Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2006) “Eşik”, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.II, İstanbul, Kubbealtı Yayınları.
- Bayraktar, M. (1987). İslam İbadet Fenomenolojisi, Ankara: Akçağ Yayınları.

İnsan-Mekân-Kimlik İlişkisinde Bir Hafıza Bileşeni Olarak Kapılar...

Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2024.

Çetin, E. (2013). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Türkiye’de Modernleşme ve Gündelik Hayat*. İstanbul: Rağbet.

Erbek, G. (1986) “Hayat Ağacı Motifi”, *Antika Dergisi*, 2(15), İstanbul, 26-35.

Esgin, A. (2016). *Sosyolojik Soruşturmalar*. Ankara: Siyasal.

Esgin, A. (2018). “Gündelik Hayat Sosyolojisi: Tarihsel Süreç ve Temel İlkeler. *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar*”, Ankara: Phoenix, 13-35.

Gökçen, A. (2019) “Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, (2), 130-136.

Güler G. ve Güler M. (2023) “Siverek Geleneksel Evlerinin Kapı Tokmakları ve Halkaları” *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 174, İstanbul, 231-244.

Halbwachs, M. (2019). *Kolektif Hafıza*. (B. Barış, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.

Kılıç, S. (1987) “Kâbe’deki Sembolizm Üzerine Bir Deneme”, *İslâmî Araştırmalar*, 1/5, 62-69.

Kuban, D. (2010) *Divriği Mucizesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kutup, M. (1992). *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*. (Karlığa B., Çev.) İstanbul: İşaret Yayınları

Lefebvre, H. (2014) *Mekânın üretimi (I. Ergüden, Çev.)*, 2, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2015) *Gündelik hayatın eleştirisi III: Moderniteden modernizme (Gündelik Hayatın Meta-Felsefesi)*. İstanbul: Sel.

Mumford, L. (2000). *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (M. E. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Öney, G. (2004) “Selçuklu Dini Yapılarında Figürlü Tasvirler (Hayat Ağacı)”, İstanbul: Sanat ve İnanç: Melül Meriç Anısına, C. II.

Sennett, R. (1999). *Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam (S. Sertabiboğlu, C. Kurultay, Çev.)*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Scott, S. (2009). *Making Sense of Everyday Life*. Polity.

Simmel, G. (2013) “Köprü ve Kapı”, *Felsefe Logos*, (Çev.) Özgü Ayvaz, 50, 17-29, İstanbul: Fesatoder Yayınları.

Sztompka, P. (2008). *The Focus on Everyday Life: a New Turn in Sociology*. *European Review*, 16(1), (s. 23–37)

Tanyu, H. (1988) “Ağaç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul.

RESİMLER

Resim 1: Kurtuluş Mahallesi Bardakçı Sokak No.6 ev giriş kapısı

Resim 2: Kurtuluş Mahallesi 1011 sokak no.8 ev giriş kapısı

Resim 3: Kurtuluş Mahallesi 1011 sokak no.8 ev giriş kapısı

İnsan-Mekân-Kimlik İlişkisinde Bir Hafıza Bileşeni Olarak Kapılar...

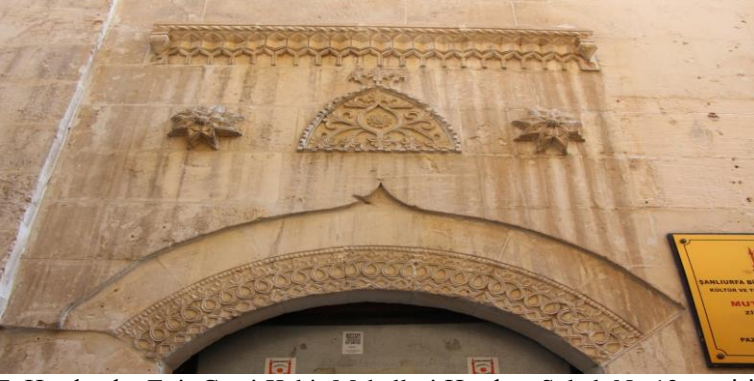
Resim 4: Kurtuluş Mahallesi Hekim Dede Sokak No.19. Ev giriş kapısı

Resim 5: Kurtuluş Mahallesi 1025 Sokak No.28 ev giriş kapısı

Resim 6: Akyüzler Evi- Kurtuluş Mahallesi Tarakçılar Sokak No.1 ev giriş kapısı

Resim 7: Hacıbanlar Evi- Cami Kebir Mahallesi Hacıban Sokak No.12 ev giriş kapısı

Resim 8: Kurtuluş Mahallesi Mısır Sokak No.46 ev giriş kapısı

Resim 9: Ellisekiz Meydanı No.18 ev giriş kapısı

İnsan-Mekân-Kimlik İlişkisinde Bir Hafıza Bileşeni Olarak Kapılar...

Resim 10: Kurtuluş Mahallesi No.9 ev giriş kapısı

Resim 11: Kurtuluş Mahallesi 1040 Sokak No.3 ev giriş kapısı

Resim 12: Ellisekiz Meydanı No.48 ev giriş kapısı

ŞANLIURFA-EDESSA PHOENİX MOZAIĞININ SANAT ELEŞTİREL YÖNTEMLE, İKONOĞRAFİK DEĞERLENDİRİLMESİ

ARTISTIC CRITIQUE AND ICONOGRAPHIC ANALYSIS OF THE SANLIURFA-
EDESSA PHOENIX MOSAIC

ШАНЛЫУРФА-ЭДЕССКИЙ МОЗАИЧНЫЙ ФЕНИКС: ИССЛЕДОВАНИЕ С
ПОМОЩЬЮ МЕТОДА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КРИТИКИ И
ИКОНОГРАФИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Banu DAVUN*

ÖZ

Bu çalışma, Şanlıurfa-Edessa bölgesinde keşfedilen Phoenix (Zümrüdü-Anka) mozaiğini sanat eleştirisi yöntemiyle inceleyerek ikonografik bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir. Phoenix, Türk ve dünya mitolojilerinde yeniden doğuşun ve ölümsüzlüğün simgesi olarak bilinir. Bu figür, farklı kültürlerde farklı isimlerle yer almış ve mozaik gibi sanatsal formlarda tasvir edilmiştir. Şanlıurfa-Edessa mozaiği, antik döneme ait nadir bir örnek olarak, Phoenix'in efsanevi kimliğini somutlaştıran önemli bir arkeolojik sanat eseridir. Çalışmada, mozağin yapım teknikleri, kullanılan malzemeler ve üslup özellikleri detaylandırılarak dönemin sanatsal ve kültürel etkileri incelenmiştir. Aynı zamanda, mozağin bulunduğu mimari yapı ve bu yapının işlevi üzerinde durulmuş, Phoenix figürünün sanatsal ve ikonografik detayları analiz edilmiştir.

Bu figürün duruşu, kanat açıklığı, tüylerinin renk ve desen özellikleri mitolojik anlatılar ile karşılaştırılarak, sanatçıların hangi temalara vurgu yaptığı ve bu tasvirin hangi mesajları taşıdığı yorumlanmıştır. Mozağin yerel halk üzerindeki etkisi ve eserin toplumsal, dini, kültürel anlamları değerlendirilen diğer unsurlar arasındadır. Çalışma, Şanlıurfa-Edessa mozağının sanatsal ve estetik değerini vurgularken, aynı zamanda dönemin inanç sistemi ve toplumsal yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mozaik Sanatı, Edessa, Phoenix (Zümrüdü-Anka), Mitoloji, İkonografi, Sanat Eleştirisi

* **ORCID:** [0000-0002-2924-2789](https://orcid.org/0000-0002-2924-2789), Dr. Öğretim Üyesi, Aksaray Üniversitesi, banudavun@aksaray.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Davun, B. (2024). ŞANLIURFA-EDESSA PHOENİX MOZAIĞININ SANAT ELEŞTİREL YÖNTEMLE, İKONOĞRAFİK DEĞERLENDİRİLMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 99-120. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1587116](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1587116)

Şanlıurfa-Edessa Phoenix Mozağının Sanat Eleştirel Yöntemle, İkonografik ...

ABSTRACT

This study analyzes the Phoenix mosaic discovered in the Şanlıurfa-Edessa region through the lens of art criticism and provides an iconographic evaluation. In both Turkish and global mythology, the Phoenix (Zumurrud-Anka) symbolizes rebirth and immortality. Represented under various names across cultures, this legendary bird has been depicted in diverse art forms, including mosaics. The Şanlıurfa-Edessa mosaic is a rare artifact from antiquity, offering a unique portrayal of the Phoenix. The study explores the mosaic's construction techniques, materials, and stylistic features, examining the artistic and cultural influences of its time. Additionally, the architectural context and function of the structure housing the mosaic are analyzed.

The iconographic analysis focuses on the visual elements of the Phoenix, including its posture, wingspan, and the color and patterns of its feathers. By comparing these details with mythological narratives, the research identifies the artistic emphasis and the intended messages conveyed through the mosaic. The study also evaluates the societal, religious, and cultural significance of the Phoenix as perceived by the local population.

The Şanlıurfa-Edessa Phoenix mosaic serves as a rich subject for artistic and iconographic analysis, highlighting the cultural interactions and mythological symbols of the region. Beyond its aesthetic value, this mosaic provides crucial insights into the belief systems and social structures of its era.

Keywords: Mosaic Art, Edessa, Phoenix (Zumurrud-Anka), Mythology, Iconography, Art Criticism

АННОТАЦИЯ

Это исследование направлено на изучение мозаики Феникса, обнаруженной в районе Шанлыурфа-Эдесса, с помощью художественной критики и иконографического анализа. Феникс (Zumurrud-Anka), известный в мифологиях разных народов как символ возрождения и бессмертия, часто изображался в различных культурах и художественных формах, включая мозаики. Шанлыурфская мозаика Феникса является редким произведением искусства античности, обладающим археологической и художественной ценностью. Исследование охватывает техники изготовления, материалы и стиль мозаики, а также её связь с культурными и художественными традициями того времени. В работе также рассматривается архитектурный контекст мозаики и её функциональная роль в здании.

В рамках иконографического анализа изучаются визуальные характеристики Феникса, такие как поза, размах крыльев, цвет и узоры перьев. Эти аспекты сопоставляются с мифологическими текстами, чтобы определить акценты художников и их символическое значение. Также анализируется восприятие образа Феникса в местной культуре и его религиозное, социальное и культурное значение.

Мозаика Феникса из Шанлыурфы представляет собой богатый материал для исследований, позволяя не только оценить её художественную ценность, но и получить сведения о религиозных представлениях и социальной структуре античного общества.

Ключевые слова: мозаика, Эдесса, Феникс (Zumurrud-Anka), мифология, иконография, художественная критика

Giriş

Şanlıurfa (Edessa), tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış önemli bir şehirdir. Antik dönemde Edessa olarak bilinen kent (Drijvers 1980: 110; Albayrak 2007:

407-410; Albayrak 2010: 21-25; Albayrak 2016: 132; Albayrak ve Mutlu 2014: 337; Albayrak ve Mutlu 2015: 269) MÖ. 303 veya 302 yıllarında Seleukos kralı Seleukos Nikator I tarafından bugünkü Şanlıurfa'nın bulunduğu alanda kurulmuştur. Seleukosların bölgeden çıkmasından sonra, burada yaşayan yerel halk MÖ. 132 yılından MS. 296 yılına kadar sürecek olan Edessa (Osroene, Abgar) Krallığı'nı kurmuştur (Albayrak 2020: 108; Albayrak 2023: 154; Albayrak ve Keskin 2022: 94). Bu krallık ile ilgili bilgiler, antik yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular aracılığıyla elde edilmiştir. Arkeolojik buluntular arasında yazıtlar, mimari yapılar, heykeltıraşlık eserleri, sikkeler ve mozaiklerdeki tasvirler önemli yer tutmaktadır. Özellikle mozaikler, binaların içinde, bahçelerde, sokaklarda, meydanlarda ve nekropol olarak adlandırılan mezarlarda kalıcı bir süsleme sanatı olarak uygulanmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Elde edilen verilere göre mozaik sanatı, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır (Şahin 2007: 3).

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre "mozaik" sözcüğünü, çeşitli renklerde, küçük küp biçiminde mermer, taş veya pişmiş toprak parçalarının yan yana getirilmesiyle yapılan resim veya bezemelerdir şeklinde ifade edebiliriz. Mozaikler, kimi zaman figürlü, kimi zamanda figürsüz dekoratif süsleme elemanlarıdır. Küçük küpler halinde, bazen de büyük parçalar halinde harçla sıvanmış yüzey üzerine uygulanabilir. Genellikle duvarlar, zeminler veya diğer yüzeylerde kullanılırlar. Bu sanatta kullanılan taş, cam, seramik parçalarının bir araya gelmesi, yaratıcı sürecin bir sembolü olarak görülmüş, estetik ve ilhamın bir ifadesi olarak kabul edilmiştir. Teknik olarak, küp şeklindeki(tesserae)bu küçük parçaların düzgün şekilde dizilmesine Opus tessellatum tekniği ismi verilmektedir. Opus vermiculatum tekniğinde ise parçacıklar (vermiculus)desenin kıvrımlarını oluşturacak şekilde dizilmektedir. Genellikle büyük parçaların değişik şekillerde veya geometrik formlarda kesilmiş taş parçalarının harç tabakası üzerinde yan yana dizilmesi tekniğine ise Opus Sectile ismi verilmektedir. Dilimize kakma olarak geçen teknikte ise büyük bir levha desen yüksekte bırakılmak suretiyle oyulur veya tam tersi olarak çukur bölümler küçük küplerle veya geometrik parçalarla doldurulur (Demiriz 2002: 6).

Genellikle Edessa mozaiklerinin etrafını çevreleyen bordürler standart mozaik repertuarında yer alan bezeme elemanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda, Şanlıurfa-(Edessa) mozaiklerinde yer alan Phoenix (Zümrüdü Anka) figürü, sanat eleştirisi yöntemleri ve ikonografik analiz ışığında değerlendirilmiştir.

Kuşlar, yüzyıllardır insan hayatında önemli bir yer tutmuş, sanat eserlerine konu olmuşlardır. Konumuzu oluşturan Phoenix kuşu gibi figürler özgürlüğü, bilgeliği, barışı ve yeniden doğuşu simgelemekle birlikte doğu ve batı sanatında en sık kullanılan sembollerdendir.

Yunanca da mitos ister bir anlatı ister bir konuşma ister bir tasarımın söylenmesi söz konusu olsun dile getirilen sözü gösterir (Vernant 2017: 234). Mit insan etkinliklerinin her alanında barınma beslenme evlenme gibi bilgelik gibi unsurların örnek olacağı kendilerini oluşturacakları ve hatta doğru olup olmadığını sınyacakları bir bilgi köprüsü işlevi görür. Mitler insanların kendilerini evreni ve kozmosu anlamasında simgesel bir araçtır (Akgül 2018: 21) Mitolojik kuşlar uçma yetileri sayesinde insanlar tarafından sıra dışı ve güçlü varlıklar olarak değerlendirilmiş, tanrısallık ve bağımsızlık simgesi haline gelmişlerdir. Bu sebeple, birçok uygarlığın sanatında kendilerine yer bulmuşlardır (Özdağ 2017: 18). Kuş figürü ülkemizde bulunan birçok antik döneme ait mozaiklerde sıklıkla kullanılmıştır. Pastoralizmi ve evcil hayvanları ifade etmektedir (Tülek 1998: 18).

Phoenix figürleri ise farklı olarak, ülkemizde olduğu kadar dünya sanatında farklı kültürlerde ve coğrafyalarda farklı anlamlar yüklenerek mozaik gibi sanat dallarında işlenmiş, kimi zaman gerçekçi, kimi zaman ise sadeleştirilmiş ya da gerçek dışı biçimlerde

Şanlıurfa-Edessa Phoenix Mozağının Sanat Eleştirel Yöntemle, İkonografik ...

tasvir edilmiştir. Kuşlara atfedilen bu olağanüstülük, aynı zamanda toplumların ekolojik yapısı ve faunası ile şekillenen kültürel değerler çerçevesinde gelişmiştir (Özdağ 2017: 18).

Yunan mitolojisinde Phoenix ismi verilen bu mitolojik kuş, uzun yaşamın simgesi olmaktan ziyade sonsuz yaşamın da sembolü haline gelmiştir. Kuş yaşam döngüsünün sonunda, yandığı ve öldüğü yerde bir baharat yuvası kurar. Öldükten sonra da onu taşıyan sadık bir oğul gibigenç bir Anka kuşuna dönüşüp tekrardan doğar. Yunan mitolojisine göre Phoenix, Europa'nın babası ya da erkek kardeşi olarak geçmekte, Yunanca 'da Phoenix, karşılığı olan Bennu, Mısır masallarında güneşi simgelemektedir. Herodotos, Anka'nın ülkesi olarak Arabistan'ı gösterir. İnanışa göre bu kuş her beş yüzyılda bir görünür. Dört ayaklıdır ve ateşte yaşar. Phoenix, ile ilgili bu tasavvurların kökeni Hindistan'a kadar inmektedir (Akalin 1993: 29).

Diğer bir anlamı da bir canlının öldükten sonra tekrar dirilmesinin simgesidir (Van Den Broek 1971: 146). Önce yanarak küllere dönüşen bu mitolojik kuş, küllerinden yeniden dirilmekte ve bir dönüşüme delalet etmektedir. Bu ruhun bedenden bedene aktarılması olan reenkaryasyondan farklıdır (Tansü ve Güvenç 2017:784). Phoenix, bir görüşe göre yaklaşık beş yüz yıl yaşadıktan sonra kendini ateşe atıp, yanarak küle dönüşen ve küllerinden yeniden doğup bundan sonra sonsuza dek yaşayan bir kuştur (Sander 1987:1).

Mısır mitolojisinde de yer alan Anka'nın üzerinde otuz çeşit kuşun rengi bulunur (Uraz 1967: 116). Anka, eski Mısır'ın güneş tanrısı Ra'nın da simgesidir. Akkad, Babil ve Asur'daki kraliyet sembolü olan kartal ile benzerlik göstermekle birlikte, bazı kaynaklarda ise kurt ile bağlantısına da dikkat çekilmektedir (Tekin 2008: 427). Boğazından başlayarak boylu boyunca ayak bileklerine kadar uzanan kısmı safran, kuyruğu mavi ve kanatları dâhil geri kalan kısmı ise mor ve pembe renkli tüylerden oluşmaktadır (Broek 1971: 254). Mısır ve Yunan mitolojisinde ifade ettiğimiz Phoenix öldükten sonra tekrar dirilmeyi temsil ederken; Hint mitolojisinde yer alan Garuda kuşunun ise insanları hastalıklardan koruduğuna ve ruhlarını kurtardığına inanılır. İran mitolojisinde olmuş ve olacak olan her şeyden haberdar olup, geleceği gördüğüne inanılan Simurg kuşu ile anılırken; eski Türk mitolojisinde Karakuş'un, yeryüzünün ve doğanın koruyucusu olduğu düşünülmüş ve İslamiyet öncesi Arap mitolojisinde ise Anka kuşunun ölümsüzlüğü simgelediğine inanılmıştır (İvgin 2011: 112).

Antik dünyada yeniden doğuşun, ölümsüzlüğün ve ruhani dönüşümün simgesi olarak kabul edilen Phoenix, Edessa mozaiklerinde hem sanatsal bir ifade biçimi hem de kültürel kimliğin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini bir içerik taşıyan Phoenix mozaği (Albayrak 2017: 220) üzerindeki figürün detayları, kullanılan kompozisyon teknikleri ve figürün yer aldığı mozaik, dönemin sosyo-kültürel yapısıyla birlikte ele alınarak çözümlenecektir. Bu değerlendirme, hem Edessa'nın sanatsal mirasına ışık tutmayı hem de bu figürün sanat eleştirel yöntemle ikonografik anlamını derinlemesine keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada ayrıca, Phoenix temasını işleyen sanatçılar ve eserleri incelenmiş, konuyla ilgili kapsamlı bir kaynak taraması yapılmıştır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Phoenix, zengin kültürel mirasın bir parçasıdır ve bu ikonografi, farklı kültürlerde ve farklı zamanlarda farklı anlamlara sahip olmasına rağmen, her zaman umut, ölümsüzlük ve yeniden doğuşu simgelemiştir. Bu alanda yapılmış akademik çalışmalardan Profesör Sergey Averincev, "Многоценная жемчужина" (Değerli İnci) adlı makalesinde, Phoenix ikonografisini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Averincev, efsanevi Phoenix kuşunun ikonografisinde sanat eserlerinde genellikle kuşun yanarak küllerinden yeniden doğduğunu gösteren sahnelerle tasvir edildiğini belirtmiştir. Bu ikonografi, Hristiyanlığın ilk

dönemlerinden beri kullanılmaktadır ve aynı zamanda İsa Mesih'in ölüm ve dirilişini simgelemektedir. Averincev, Phoenix ikonografisinin, Hristiyanlığın yanı sıra Yahudilik, İslam ve Budizm gibi diğer dinlerde de kullanıldığını ve bu dinlerde de farklı anlamlara sahip olduğunu belirtmektedir.

Averincev 'e göre Phoenix ikonografisinin bazı örnekleri:

- Hristiyanlık: Erken Hristiyan mozaiklerinde ve fresklerinde, Phoenix genellikle Mesih'in ölüm ve dirilişini simgelemek için kullanılmıştır.
- Yahudilik: Yahudi geleneğinde, Phoenix Tanrı'nın sonsuzluğunu ve ölümsüzlüğünü simgelemektedir.
- İslam: İslam geleneğinde, Phoenix cennetin güzelliğini ve Tanrı'ya olan yakınlığı simgelemektedir.
- Budizm: Budizm geleneğinde, Phoenix Nirvana'ya ulaşan aydınlanmış varlıkları temsil etmektedir.
- Secular sanat: Phoenix, genellikle devlet armalarında ve diğer sembollerde kullanılmaktadır. Örneğin, Meksika bayrağında ve Avustralya armasında Phoenix, Kuşu bulunur.

Averincev, Phoenix ikonografisinin, insanlığın ortak kültürel mirasının bir parçası olduğunu ve bu ikonografinin, birçok kültürde umut, ölümsüzlük ve yeniden doğuşu simgelediğini belirtmektedir (Averintsev2023: 32).

Turan (2012:165), tezinde, İslam Orta Çağ'ına damgasını vuran İbn-i Sina, Gazali ve Sühreverdi'den Kuş Risalelerini incelemiştir. Söz konusu, risalelerde Simurg ya da Anka gibi isimlerle zikredilmiş efsanevi kuş ile sembolleştirilen, Yaratıcı' da yok olmayı dünyadayken başarabilme ve böylelikle hem dünya hem de ahiret hayatını güzelleştirebilme yolculuğuyla ilgili olduğu tespitinde bulunmuştur. Bu risalelere dayanarak, Simurg 'un tasavvufi anlamı, fena fillâh kavramıyla ilişkilendirilmiş ve insan-ı kâmil olma yolculuğunu sembolize ettiği vurgulanmıştır. Tasavvuf anlayışında, Simurg nihai mertebeyi temsil eden bir figür olarak görülür ve bu kutsal sembolün tasviri sanatçılar için zorlayıcı olmuştur. Bu nedenle minyatürlerde nadiren tasvir edilmiştir. Özellikle Orta Çağ'da yaygınlaşan kuş risalelerinde, insan ruhunun manevi yolculuğu anlatılırken Simurg, sâlikin (yolcunun) ulaşacağı son mertebenin sembolü olarak kabul edilmiştir. Tavus-Simurg ilişkisi, düşüş ve yükseliş kavramlarıyla zenginleşirken, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten kovulma hadisesi ile insanın dünya hayatındaki mücadelesi arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bu durum, "Allah'ın gizli bir hazine iken bilinme arzusuyla Ademoğlu'nu yaratması" anlayışıyla açıklanmıştır. Dünya hayatı, İslam'ın ümitsizliğe yer vermeyen anlayışıyla şekillenirken, insana mükemmelliğe erişme yolunda yeni ufuklar açmaktadır.

Kaluzny (2020:9-23) Erken Hristiyan İkonografisinin Unutulmuş İmgelerinin Tarihi Phoenix ve Kurtarıcı Yunus, isimli makalesinde, MS. 3. yüzyılın başlarındaki antik sanatın bazı betimlemelerinin kaybolmadığı, ancak Hristiyan sanatının yeni ihtiyaçlarına ve görevlerine uygun olarak dönüştüğü vurgulanıyor. Antik kültür mirası reddedilmemiş, aksine Hristiyanlıkla antik kültür arasında bir köprü kurulmuştur. Antik kültür yavaş yavaş kaybolurken, büyük ölçüde antik temeller üzerine inşa edilen Hristiyan medeniyeti gelişmeye başlamıştır. Bu sürecin örnekleri arasında Hermes Kriophoros, Helios (Sol Invictus), Orpheus ve Endymion gibi ünlü imgeler bulunur. Ayrıca, Hristiyanlıkta İsa'nın dirilişini temsil eden Phoenix ve kurtarıcı yunus (delphinus salvator) gibi daha az tanınan ya da unutulmuş imgeler de bu dönüşümün bir parçasıdır. Antik sanat imgeleri Hristiyan sanatında tamamen kaybolmamış, aksine dönüştürülüp yeni anlamlarla kullanılarak iki kültür arasında bir köprü oluşturulmuştur. Phoenix, Hristiyanlıkta İsa'nın dirilişinin

Şanlıurfa-Edessa Phoenix Mozağının Sanat Eleştirel Yöntemle, İkonografik ...

sembolü olarak kabul edilmiş, bu mit antik güneş kültleriyle ilişkilendirilmiştir. Tanrı'nın evrensel kurtuluş planını antik kültür ve mitolojiden faydalanarak anlamaya çalışmışlardır.

Özdağ (2017: 30) makalesinde, çağdaş Türk sanatında betimlenen mitolojik kuş figürlerini incelemiştir. Kuş simgesinin, tarih boyunca birçok uygarlıkta olduğu gibi, Türk kültüründe de derin anlamlar taşımaktadır. Barış, özgürlük, ölümsüzlük gibi temaları simgeleyen bu figür, mezar taşlarından, devlet armalarına, minyatürden mimariye kadar pek çok alanda yer almıştır. Sanatçılar, kuş figürünü somuttan soyuta evrilen bir anlayışla, gerçekdışı ve mitsel nitelikleriyle ele alarak modern eserler yaratmışlardır. Mitolojik öykülere konu olan bu kuş figürleri, çağdaş Türk sanatında da kendine yer bulmuş, sanatçılar tarafından halk kültüründeki önemi vurgulanarak günümüze taşınmıştır. Masalsı bir anlatımı benimseyen sanatçılar, mitolojik öykülerden ilham alarak gerçekdışı kuş figürlerini çağdaş bir yorumla işlemektedir. Türk halk kültüründe birçok efsaneye konu olan bu kuşlar, sanat eserlerinde sembolik bir değer olarak yaşatılmaya devam etmekte olduğunu ifade etmektedir.

Çakmakçı (2011: 148-150) tez çalışmasında Türk-İslam minyatürlerinde kullanılan Simurg tasvirlerini ve ikonografisini incelemiştir (**Resim 1**). Türk-İslam elyazmalarındaki minyatürler, konuların anlaşılır ve kalıcı olmasını sağlamak amacıyla özenle hazırlanmıştır. Bu eserlerde sıkça betimlenen Simurg figürü, özellikle Şehnâme'de olumlu özellikleriyle öne çıkar, Zal'a rehberlik eden, ona konuşmayı öğreten ve şifa dağıtan anaç bir figür olarak tasvir edilir. Simurg 'un mitolojik ve tasavvufi yönleri de bir arada işlenir, halk masallarında yardımsever ve yol gösterici, tasavvufta ise "Allah'ta yok olma" fikrini simgeler. Bu kutsal ve derin anlamları resmetmenin zorluğu, sanatçıları yaratıcı renk ve formlarla, olağanüstü büyüklükte tasvirler yapmaya yönlendirmiştir. Musavvirler, Samur'u altın tonları, sıra dışı renkler ve detaylı süslemelerle ihtişamlı bir odak noktası olarak işlemiş, kompozisyonlara kendi sanatsal yorumlarını katmışlardır. Bu zengin betimlemeler, Simurg 'un manevi derinliği ve kültürel sembol değerinin yalnızca Türk-İslam minyatürlerinde değil, birçok edebi eserde de önemli bir figür olarak öne çıkmasını sağladığını ifade etmiştir.

Kardeşlik (2011: 76), Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu geleneğindeki halılarda kozmolojik ve ikonografik boyut isimli çalışmasında 14-15. yüzyıllarda Orta Anadolu'da dokunan Vakıflar halı müzesindeki Selçuklu halıları envanterinde yer alan E.1 envanter numaralı halı, Avrupa'daki birçok sanatçının eserlerinde yer vermesiyle, Anadolu halılarına olan yoğun ilgiyi kanıtlar niteliktedir. Bu halının zemininde, iki dikdörtgen panoya ayrılmış bir kompozisyon bulunur. Panoların içinde yeşil bantlı sekizgenler yer alır ve bunların içinde, hayat ağacının iki yanında simetrik olarak konumlanmış, karşılıklı iki ejder figürü işlenmiştir. Halının dört köşesine ise Zümrüd-ü Anka olduğu düşünülen mitolojik kuş figürleri yerleştirilmiştir. Bu halı, sonsuz yaşamı ve koruyuculuğu simgeleyen hayat ağacı, hayat ağacını koruyan ejderler ve bilgeliğin simgesi olan Anka kuşu ile zengin bir kozmolojik ve ikonografik anlatım sunar (**Resim 2**). Bu halıya benzer iki diğer önemli örnek de Stockholm Sanat Tarihi Müzesi'ndeki Marby halısı ve Berlin Sanat Müzesi'ndeki Ming halısıdır. Her ikisi de 15. yüzyılda Anadolu'da dokunmuştur. Hayvan figürlü Anadolu halılarının nadirliği göz önüne alındığında, bu örnekler oldukça kıymetlidir. Selçuklu döneminden itibaren ejder figürü halı ve kilimlerde sıkça yer bulmuş; darüşşifalarda, kervansaraylarda ve çeşmelerde ebedi hayat, koruyuculuk ve sonsuzluk simgesi olarak kullanılmıştır. Bu figürler kimi zaman bulut, kimi zaman yılan formunda veya karmaşık geometrik motiflerle stilize edilmiştir (Aslanapa 2005: 81-88; Aslanapa ve Durul 1973: 45).

Hayvan figürlü halıların camilerde görülmemesi doğaldır, ancak Selçuklu saray ve köşklerinde zemin dekorasyonu olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Bu bağlamda E.1

numaralı halı, 14-15. yüzyıl Anadolu halı sanatının ve figüratif ikonografinin nadide bir örneği olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmaların ışığında Phoenix, Zümrüdü Anka ya da Simurg, çeşitli kültürlerde çeşitli malzeme ile halı, kilim, mozaik, fresk, vitray ve çini, gibi teknikler üzerinde tasvir edilmişlerdir. Bu tasvirlerde yeniden doğuşun, bilgeliğin ve rehberliğin simgesi olarak öne çıkan efsanevi kuş figürleri olarak öne çıkmaktadırlar. Simurg, özellikle Türk-İslam sanatında ve edebiyatında, anaç, koruyucu ve bilge bir karakter olarak yer alırken; Phoenix ise Yunan ve Mısır mitolojilerinde ölümden sonra küllerinden doğarak ölümsüzlüğün sembolü olur, döngüsel hayat ve sonsuzluk temasını taşır. Yol gösteren rehber olarak tanımlanır. Aynı zamanda, Simurg tasavvufta insan-ı kâmil olma yolculuğunu simgeler ve “Allah'ta yok olma” kavramını temsil eder. Sanatçılar, bu mitolojik kuşları sıra dışı renkler, ihtişamlı boyutlar ve detaylarla betimleyerek manevi güç ve kutsiyeti vurgulamışlardır.

1.1. İkonografinin ve Sanat Eleştirisinin Temel Kavramları:

Sanat eserlerinin yorumlanmasında belirli semboller ve motifleri kullanarak belli kavramlarla ilişkilendirdiğimizde, sanatçının eserine bilinçli olarak eklediği anlamı keşfetmiş oluruz. Bu tür bir süreç “ikonografik çözümleme” olarak adlandırılır. Eserin daha temel, yüzeydeki anlamını (önikonografik tasvir) anlamak için günlük yaşantımızdan edindiğimiz deneyimler genelde yeterlidir. Ancak daha derin bir ikonografik çözümleme yapmak için sanat eseri ile tarihsel, kültürel ya da felsefi kaynaklar arasında bir ilişki kurmak zorundayız. Bu sayede, sanatçının eserine yüklediği asıl anlamı çözümleriz. Eser incelemelerinde eserin yapıldığı dönem, dönemin kültürel ve toplumsal olayları, bunlara bağlı olarak toplum sosyo ekonomik, politik, coğrafi ve kültürel yapısı öne çıkmakta ve belirleyici unsurlar olarak da göz önünde bulundurulmaktadır. Eserlerin ikonografik analizleri, yorumlamalar bu etkenlere bağlı olarak araştırılmalıdır. Aynı zamanda bir tür sanat tarihsel bakış açısıyla eseri yapan sanatçının da hayatını incelemeye dahil ederek sanat eserlerinin değerlendirildiği görülmektedir (Şahin ve Özkeş2022: 43).

Sanat tarihçilerinde olduğu gibi sanat eleştirmenleri de sanat eserlerini inceleme yöntemini kullanırlar. Bu metot sayesinde herhangi bir sanat eserini derinlemesine araştırmaya ve incelemeye çalışırlar. Genellikle eser incelemelerinde aynı zamanda sanat tarihçilerinin kullandığı dört farklı aşamadan geçirilir. Bu aşamalar betimleme (Tanımlama), çözümleme, yorumlama ve yargılamadan oluşmaktadır. Sanat Eleştirmenleri bu aşamaları sanat eserlerinden bilgi elde etmek için kullanmaktadırlar. Sanat eserinin eleştirisinden elde edilen bilgiler kitaplardan makalelerden ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgilerden farklı olarak eserin ön yapısı ile birlikte yorum ağırlıklı olarak arka yapısını da ele alır. Sanat tarihi sanat eleştirisinden farklı olarak ipuçlarına yönelir veya sanat eserinin dışında bulunan ipuçlarını araştırır (Boydış2007: 41).

Birçok sanat eseri değerlendirme aşamasında izleyici ile doğrudan bir iletişim kurabilmekte ancak bunun yanı sıra daha derin ve anlaşılması zaman alan anlam katmanları içeren eserlerinde varlığından söz etmekteyiz. Panofsky, bir sanat eserini konusu veya anlamı dahilinde yorumlanıp değerlendirilebilmesi için üç aşamada gerçekleşen anlamların saptanması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar; birincil veya doğal anlam, ikincil veya uzlaşım sal anlam son olarak da içsel anlam veya içeriktir. Bir eserin içeriği, o eserin sanatçısının, yaşadığı toplumun, dönemin veya dinsel ya da felsefi anlayışların temel değerlerini yansıtır. Bu içsel anlamı tam anlamıyla kavrayıp, estetik bir bütünlük içinde değerlendirebilmek için, eseri daha geniş bir insanlık anlamında yerleştiririz. Bu süreçte de “ikonolojik yorum” denir. İkonografi daha çok çözümleme üzerine kuruluken, ikonoloji birleştirme yöntemine dayanmaktadır (Cömert2010: 13-18).

Şanlıurfa-Edessa Phoenix Mozaığının Sanat Eleştirel Yöntemle, İkonografik ...

Her sanat eserinin kendine has homojen bir yapısı vardır. Diğer sanat yapıtlarında olduğu gibi resimde de bir yandan yaratma süreci, diğer yandan da görünen reel tabakası ile birlikte verdiği mesaj önemlidir. Sanat eleştirisi kısaca, sanatçının hem yaratma sürecinin gizemi hem de eserin verdiği mesaj bağlamında birleştirip doğru bilgi ile eserden gelen dolaylı bilgiyi birleştirebilme uğraşısıdır (Erinç 2009: 81). Bir sanat eserinin yüzeysel görünümünün ötesine geçerek, eserde yer alan simgelerin, sembollerin ve figürlerin anlamlarını çözümlene yöntemi olan ikonografik çözümlene, bir eserin doğru bir ikonolojik yorumuna ulaşmak için gerekli bir yöntemdir.

2. EDESSA PHOENIX MOZAIĞININ İKONOĞRAFİK OLARAK SANAT ELEŞTİRİSİ

2.1. Betimleme

1956 yılında Şanlıurfa'nın güneyinde, Eyyübiye Mahallesi'nde bir kaya mezarı içerisinde J.B. Segal tarafından keşfedilen mozaik, MS. 235 yılına tarihlenmektedir. Mozaik, taş malzeme kullanılarak opus tessellatum ve opus vermiculatum teknikleriyle işlenmiştir (Karabulut vd. 35; Önal 2017:35). Bulunduğu yerden çalındığı ve günümüzde nerede olduğu bilinmediği için sanat tarihi açısından önemli bir kayıp teşkil etmektedir.

Mozaikte (**Resim 3**), siyah bir dikdörtgen çerçeveye çevrili sahnenin merkezinde açık kahverengi bir sütun üzerinde ayakta durmuş açık kahverenginde Phoenix yer alır. Sütun, çelenklerle süslenmiş olup, ortasında yarım daire şeklinde sarı renkte bir niş bulunmaktadır. Sütunun önünde koyu renk konturlarla sınırları belirlenmiş kahverengi dikdörtgen bir lahit yer almakta, lahitin çevresinde ise ağaçların üzerinde lahite doğru bakan açık kahve bej tonlarda ayakta iki kuş figürü görülmektedir. Ağaçların sağda olanı yazıtı yer vermek için diğerine göre biraz daha yüksekte yer almaktadır. Sahnenin sol üst köşesi ile sağ alt köşesinde Estrangelo Süryanice ile yazılmış iki yazıt bulunur. Kuşun sol üst tarafındaki dört harfli bir yazıt, onun "Phoenix" (Anka kuşu)adını taşımaktadır (Albayrak 2019: 370; Albayrak 2022: 136)). Panonun altında yer alan başka bir yazıt ise mezar sahibine aittir ve şöyle demektedir:

"Beş yüz kırk yedi yılında (Selevkos yılı 547, Miladi 235/6) bu mezarı Barko oğlu Barşemeş anısına kendim ve çocuklarım için yaptım". (Segal 1959: 156; Segal 1970: Pl. 44; Önal 2017: 35).

Mozaikte bu kısımdan örgü kuşağı ile çevrelenen diğer kuşağın ise baklava dilimli ve üçgen dizilerden oluşan bir bordürün sardığı görmektedir (Karabulut vd. 35; Drijvers ve Healey 1999: 176–177). Ayrıca, "Phoenix" in bir başka mozaığı Antakya'daki Daphne Villasının avlusunu süslemektedir (**Resim 4**). Bu eser MS. 5. yüzyıla tarihlenir. Burada kuş, konik biçimli bir kaya üzerinde tünemektedir ve karakteristik olarak yeşil renkte ve yırtıcı bir kuş görünümündedir Başının etrafında beş ışın bulunmaktadır, bu ışınlar başından çiçekler arasında transparan bir etki ile yükselmektedir (Segal 1959: 156; Segal 1970: Pl.44; Önal 2017:35; Drijvers ve Healey 1999:176–177). Antakya'daki Daphne Villasındaki bu mozaik, MS. 5. yüzyıl başlarına tarihleniyor. Büyüklüğü revaklarla çevrili bir avluyu süslemiş izlenimi uyandırmıştır. Bordürlerinde ikişerli gruplar halinde ve bir çift açık kanat üzerinde duran bir dizi koç başları bulunuyor. Alt sağdaki bordürün bir bölümü antik çağda restore edilmiş motifin bir varyasyonu ile bir çift kanat üzerinde oturan karşılıklı iki baş grubu yerine burada tek baş kullanılmıştır. Akademisyenler restorasyonun MS. 526 depreminden sonra gerçekleştiğini ve bu nedenle şehrin tanık olduğu son büyük felaketten sonra Antakya'da yapılan doğru ve önemli restorasyon çalışmalarının kanıtı olduğunu düşünme eğilimindedir. Büyük lorete halısının üzerinde bir Anka kuşu resmedilmiştir. Anka kuşu yırtıcı bir kuşa benziyor. Ayakta duruyor ve şiddetle başını kaldırıyor. Hâkî rengi yeşildir. Hacmi ayrıca güçlü gölgeler ve kanatlar tüyler için hiçbir

ayrıntı belirtisi olmamasıyla büyük kütlelerle oluşturulmuştur. Beş ışının geldiği yuvarlak hale bulunmaktadır. Çiçeklerin arasından başından geçen ışınlar güçsüz renklerle gösterilmiş ve bakıldığında transparan(saydam) bir etki oluşturmuştur (Cimok2000: 288).

2.2. Çözümleme

Konumuzu oluşturan bu eser mozaik tekniği ile yapılmıştır. Mozaik sanatı ve etimolojisi hakkında bilgi verecek olursak, Mozaik Anadolu'da kurulan medeniyetlerin kültürel mirası olarak ortaya çıkmış ve Edessa Mozaığı gibi eserler bu zengin geçmişte yansımaktadır.

Mozaik" kelimesinin etimolojisi, mitolojik bir kökene dayanır. Bu kelime, Eski Yunanca 'da "Musa" anlamına gelen "moussa" kelimesinden türemiştir. Homeros'a göre Zeus ile Uranos'un kızı Mnemosyne (Bellek)'nin birlikteliğinden dokuz tane kızı "Musalar" dünyaya gelmişlerdir. Tanrıların sofralarını şenlendiren eğlendiren ezgi tanrıçalarıdır. Hesiodos ise Musalara şiir perileri der. Bu dokuz peri kızı ezgiler söylerlerdi. Apollon da dahil tüm ozanlara ve çalgı çalanlara ilham olurlar. Başlangıçta sadece müzik ve şiirle ilham verirken daha sonraları edebiyat ve sanatın her alanında görev verilmişti. Musalar" (Mousas) dokuz farklı sanat dallarını ve bilimlerini temsil etmekteydiler. Yaratıcı alanların koruyucuları ve ilham perileri olan Mouselardan Müze kelimesi türemiştir (Cömert 2010: 76-77).

Latince "musivum opus" ve Fransızca" mosaïque" kelimelerinden türeyen "mozaik" kelimesi, etimolojik olarak müzik (music) ve müze (museum) kelimelerinden yani Musaların adlarından türetilmiştir "Moussa" kökünden gelen "mosaikon" kelimesi "Müzelere adanmış sanat eseri" anlamında kullanılırdı. Zamanla bu terim, çakıl taşlarının, metal, cam, çini ya da deniz kabukları gibi küçük parçaların görsel olarak bir desen oluşturacak şekilde bir araya getirilerek yapılan süsleme sanatı olan mozaiklere atfedildi. Mozaikler, Müzelerin ilham verdiği sanatın bir yansıması olarak kabul edildiğinden bu isimle anılmaya başlandı (Cömert2010:76-77; Şahin 2004: 1).

Edessa mozaikleri, farklı kültürlerin ve buna bağlı olarak geliştirilen farklı tekniklerin etkisini taşımaktadır. Özellikle renk kullanımı, koyudan açığa doğru uzun salınımlar gösterirken hacimsellik, perspektif ve derinlik gibi özellikler pek kullanılmamaktadır. Bu tarzın Suriye ve İran etkisiyle şekillenmiş olabileceği akla geliyor. Edessa mozaiklerinin analizine dair önerilen yöntemler arasında ham madde belirleme, iz element analizi, makro elementlerin oksitler halinde belirlenmesi ve X-ray analizleri gibi teknikler bulunmaktadır. Bu çalışmalar, özellikle Kanada'daki Kraliyet Müzesi'nde bulunan Edessa kökenli mozaiklerle karşılaştırmalı analiz yapılarak daha kesin sonuçlar elde edilebileceğini öngörüyor. Edessa bölgesine yapılan arkeolojik kazılarda, mezar yapılarının tabanına işlenmiş olan orijinal mozaikler ortaya çıkarılmıştır. Mezar mozaiklerinde döneme özgü kıyafet kültürünün ve aile yapısının işlendiği figüratif aile mozaikleri bulunmaktadır. Bunların dışında mitolojik konuların ele alındığı iki adet Orpheus mozaığı ile bir adet yeniden doğuşu simgeleyen Phoenix kuşunun betimlendiği mozaikler de gün yüzüne çıkarılmıştır. Fakat çok az sayıda günümüze ulaşan bu mozaiklerin önemli bir kısmı J.B. Segal tarafından 1950'li yıllarda tespit edilmiştir (Segal 2002: 68).

Konu üzerine yapılan bu araştırmalarla, Edessa'nın MS.3. yüzyılda kendi özgün mozaik tarzını geliştiren bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır. Geometrik desenler ve figüratif mozaikler arasındaki farklar da dikkat çekici bir detay olarak sunulmuş. Bölgedeki diğer mozaiklerde de benzer analizler yapılması, özellikle Haleplibahçe Geometrik Villa ve Edessa Hamamı mozaikleri gibi tamamen geometrik desenlerden oluşan eserlerle, Edessa Kaya Mezarlarındaki taban mozaikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilir. Bu anlamda, yerel örneklerle uluslararası müzelerde sergilenen mozaikler arasındaki bağlantıların

Şanlıurfa-Edessa Phoenix Mozaığının Sanat Eleştirel Yöntemle, İkonografik ...

pekiştirilmesi açısından bu tarz çalışmalar önemli veriler sunabilir (Şahin ve Ünsal2018: 255).

Edessa antik kentinde, kaya mezarlarının tabanına mozaik döşeme geleneği önemli bir yer tutmaktadır. Bu kentin yerel mozaik atölyelerinde hem figüratif hem de geometrik desenlerle süslenmiş taban mozaikleri bulunmuştur. Bu mozaiklerden ikisi, geçmiş yıllarda Şanlıurfa Müzesi'ne getirilmiş ve bahçede betona gömülü halde sergilenmiştir. 2011 yılında gerçekleştirilen teşhir yenileme çalışmaları kapsamında, bu mozaikler restore edilmiştir. Restorasyon sonucunda, özellikle figürlü mozaığın Süryanice yazıları okunabilir hale getirilmiş, mozaik üzerindeki figürler de net bir şekilde görülmeye başlamıştır (Önal vd. 2011: 18).

Eserde renk olarak soğuk tonlar yani kahverengi, bej ve hâkî yeşil tonları yoğunluklu olarak kullanılmıştır. Kontrast olarak Phoenix'in üstünde durduğu yarım daire sarı tonda (sıcak renk) dikkat çekmektedir. Arka planda açık renk zeminin kullanılması ön planda yer alan kuşlar, sütun ve lahit ve yazı gibi öğeleri ortaya çıkarmaktadır. Figürlerin etrafında koyu tonlarda konturlar kullanılmıştır. Ağaçların yapraklarında hâkî renkte açık ve koyu tonlarla armoniler yapılmış ve renk geçişleri kazandırılmıştır. Önde yer alan lahitin üst kısmı ve derinliği verilerek çizgisel perspektif az da olsa yakalanmaya çalışılmış. Fakat yer, zemin ve gökyüzünü ayıran çizgi bulunmamakta ve figürler havada kalmaktadır. Renk ve çizgisel perspektif bulunmadığı için minyatür tarzına benzemektedir. Dikdörtgen, kare ve yarım daire gibi geometrik formlar kullanılmıştır. Kompozisyonun en üstünde ve en altta ters S şeklinde ritmik bordürler üst ve alt kısmı çerçevelemektedir. İç kısımda koyu tonlarla dikdörtgen bir çerçeve ile kompozisyon sınırlandırılmaktadır. Simetri, ağaçların sağdakinin biraz yukarı alınması ile bozulmuştur. Ağaç dallarında, kuşlarda tekrarlar yer almaktadır. Ortada yer alan kuş büyük, sağ ve soldakiler daha küçük kullanılarak simetri bozulmuştur. Çizgisel olarak ele aldığımızda dikey çizgilerin yoğunluklu olarak kullanıldığını görmekteyiz. Dikey çizgilere kontrast olacak şekilde hem üst bölümde hem de en alt kısımda iki yatay çizgi yapılmıştır. Bordürün aşağısında kontrast olarak yer alan kareler ve eğik çizgilerden çarpı şeklinde kilim motifi gibi simetrik olan geometrik bir motif uygulanmıştır. Edessa mozaikleri, kültürel mirasın öğeleri olarak farklı kültürlerin etkisini taşıyan ve teknik özellikler açısından özgün olan sanat eserleridir.

2.3. Yorumlama

Ölüm inancı, her kültürde farklı biçimlerde ortaya çıkan ve yerel dinlerin önemli bir yönünü oluşturan bir olgudur. Cenaze törenlerini simgeleyen sanat eserleri de bu inançla yakından ilişkilidir (Ross 2001: 96). Phoenix figürü antik dünya için küllerinden, yeniden doğması nedeniyle ölümsüzlüğü ve hayatın yenilenmesini sembolize eder. Antik Yunan ve Roma toplumlarında ölüm ve yeniden doğuş inançları güçlüydü; ruhun bedene geri dönmesi fikrine inanılırdı. Aynı şekilde, Doğu Akdeniz Yahudileri de ruhun ölümden sonra başka bir boyuta geçtiğine inanıyordu. Hristiyanlık da ölüm sonrası yaşam fikrine farklı bir bakış açısı getirerek ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu kutsal bir döngü olarak kabul etmiştir.

Sanatsal açıdan bu mozaik, simgesel gücünü kuş figürünün efsanevi anlamından alır. Mozaikteki kuşun belirgin bir dikey eksende konumlandırılması ve başının yüksek bir hizada durması, kutsallık ve diriliş arzusunu vurgular. Bu figür, kuş tüylerinin güçlü gölgelerle oluşturulmuş kütleli hacmi ve beş ışıklı hale ile tamamlanmaktadır. Anka Kuşu, insan ruhunu temsil ederken aynı zamanda ölümlü yaşam arasındaki döngüselligi somutlaştırmaktadır.

Kuşun bir mezar yapısında kullanılması, mezar sahibinin öbür dünyada yeniden vücut bulma ve ölümsüz olma arzusunun bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Sütunun önünde bir lahit yer almakta, lahitin çevresinde ise lahite doğru bakan iki kuş figürü görülmektedir.

Bu figürlerin de mezar sahibinin ruhunu simgelemesi mümkündür. Luther de bir mozaığı MS. 252 yılına tarihlendirir (Luther 1999: 37). Beyaz lekhytoi olarak bilinen seramiklerde, Yunan cenaze törenlerine dair sahneler görülmektedir. Bu seramiklere göre Yunanlılar, ölüleri ölümsüz ve kahraman olarak görmüşler, aynı zamanda ölenlerin akrabalarını da cenaze sahnelerinde resmetmişlerdir (Şahin 1996: 143-144).

Osoeone Bölgesi'ndeki Abgar Krallığı dönemine ait mozaiklerde, ölümün yaşamın son aşaması olan yeraltı dünyasıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Fakat Hristiyanlar için ölüm sevinçle karşılanan bir olaydır, çünkü ölüm önceki yaşamdan daha iyi bir yaşam getirmektedir. Bu inanç, ölümden sonra sonsuz bir yaşam ve ölümsüzlük düşüncesini beraberinde getirir (Akyürek 1996:94). Hristiyan inançları ve aynı bölgedeki putperest inançlar bu noktada birbirine benzerlik göstermektedir. Ölen kişinin mutlu ve saf ruhunun cennete yükseleceği, dolayısıyla ölümün neşeli bir olay olduğu kabul edilir.

Phoenix, insan ruhunu, ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu temsil eder. Bir mezar stelinin üzerinde duran bir Anka kuşu, ölümden sonraki yaşamı ve yenilenmeyi sembolize eder (Yaşar 2003: 116). Bu mitolojik kuş, minyatür, seramik, halı, kilim ve mozaik gibi birçok sanat alanında sembolik figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. ÇEŞİTLİ KÜLTÜRLERDEKİ PHOENİX MİTOLOJİSİ

Masalsı hayvanlar birçok ülkenin çeşitli mit ve efsanelerine konu olmuşlardır. Hayvan figürleri pek çok devlet, topluluk ve inanç tarafından kullanılmıştır. Eski uygarlıklardan günümüze kuş figürlerinin çok farklı anlam ve kullanımı ile sanat eserlerinde yer aldığını görmekteyiz. Kuşlar, geçmişten günümüze kadar insanoğlunun hayatında farklı roller ile görsel ve geleneksel sanatlarda, şiirlerde, romanlarda ve mitolojilerde konu olmuştur. Mitolojik olarak bilinen kuşların her türünün kendine has değişik özellikleri ve anlamları bulunmaktadır (Ateş 2000:127). Özgürlüğü, ölümsüzlüğü, bilgeliği, barışı temsil eden mitolojik kuşlar çeşitli sanat dallarında da sıklıkla kullanılan simgelerdendir. Dolayısıyla kuş miti kutsallık ve özgürlük olarak nitelendirilen kavramların, güç ve kudretin simgesi olarak karşımıza çıkarken aynı zamanda yeniden doğuşu ve ölen kişilerin ruhunu da çağrıştırmaktadır. Bu nedenle de geçmişten beri sayısız uygarlıkların sanatında kullanılmıştır. Bu anlam ve düşünceler zaman içine kültür ve sanatta yer alarak kuşaktan kuşağa aktarılıp günümüze kadar ulaşmıştır (Özdağ 2017:18). Mitolojik hayvanlar, destansı çağların insan hafızasındaki yansımalarıdır. Bu yüzden mitolojik hayvanlar, destanlarda iyiliğin veya kötülüğün temsilcileri olarak görev yapmaktadır. Suda, karada ve havada faaliyet gösteren bu mitolojik canlıların en meşhur olanları mitolojik kuşlardır. Bu mitolojik kuşların isimleri birbirinden farklı olsa bile, değişik kültürlerde aynı özellikleri taşıdıkları görülmektedir. Yunan mitolojisindeki Phoenix, Hint mitolojisindeki Garuda, İran mitolojisindeki Simurg, İslamiyet öncesi Arap mitolojisindeki Anka ile Türk mitolojisindeki Karakuş'un da bu kuşlardan oldukları görülmektedir (Çoruhlu 2011: 163).

Anadolu'da yazılmış efsaneleri alan, Saltukname'de Simurg'dan iki hususta yer verilir. Simurg, Er-Töştük destanındaki kartal ile Garuda'nın bir birleşimi olarak anlatılır. Simurg, büyük bir ağacın tepesinde yuva yapar ve yavrularına iki fili yem olarak getirmek için yuvasından ayrılır. Bu sırada ejderha yavruları tam yemek üzereyken Sarı Saltuk ejderhayı öldürür ve kuşun yavrularını kurtarır. Biraz sonra gagasında iki fil taşıyan Simurg yuvaya gelir ve Sarı Saltuk'u tam öldüreceği anda yavruları tarafından engellenir (**Resim 5**). Saltukname'deki diğer efsane ise, dünyadaki tüm kuşlar bir araya gelip kendilerine bir padişah arar. Hüthüt, onları Kaf Dağının arkasında yaşayan Simurg'u bulmaya yönlendirir. Simurg'a ulaşmak için kuşların yedi zorlu vadiden geçmesi gerekir: İstek, Aşk, Marifet, İstigna, Vahdet, Hayret ve Yokluk. Ancak, çoğu yolda kaybolur, vazgeçer veya ölür. Bu

Şanlıurfa-Edessa Phoenix Mozağının Sanat Eleştirel Yöntemle, İkonografik ...

uzun yolculukta yalnızca otuz kuş Simurg'a ulaşır. Burada kendilerinin Simurg olduğunu anlarlar. Simurg, kuşların kendilerine bir aynadır, bu sembol Allah'ın tecellisini ifade eder. Tasavvuftaki Vahdet-i Vücut felsefesi irdelenir (Alsan 2005: 93-95). Ön Asya mitolojisinde iki önemli efsanevi kuş öne çıkar. Bunlardan biri, Arapların "Anka" adını verdiği kuştur. Türkler ise bu kuşu, Arapça ve Farsça adlarını birleştirerek "Zümrüd-ü Anka" olarak adlandırmıştır. Aynı kuş, İran mitolojisinde "Simurg" veya "Sîreng" olarak bilinir. Firdevsî'nin Şehnâme adlı eserinde, Rüstem'in babası Zâl bu kuşun hizmetinde bulunmuş ve onun tarafından yetiştirilmiştir. Birçok İran kökenli mitlerde bu kuşun Kaf veya Elburz dağlarında yaşadığı anlatılır. Efsanelere göre, bu kuşun tüyüne sahip olanlar ölümsüzlük ve büyük sırra erişirler. Zümrüd-ü Anka kuşunun Kaf Dağı'nda yaşadığına dair inanç, İslami gelenekler ve Arap mitolojisinden gelirken, farklı olarak İranlılar kuşun Elburz Dağları'nda yaşadığına inanmışlardır. Bu, İran mitolojisinin İslamiyet öncesi dönemlerinden kalmadır. İran mitolojisinin en eski kaynaklarından biri olan Zend-Avesta'ya göre, her şeyin üzerinde bir ağaç ve o ağacın tepesinde bir kuş yer alır. Bazı anlatılara göre, bu büyük kuş, Hazar Denizi'nin ortasında bulunan Vouru-Kaşa'da yaşar. Tahmuraf ve Zâl'in mistik güçleri de bu kuştan gelmiştir (Alsan 2005: 96).

Bahaeddin Ögel'e göre (2003: 108-109), Türk mitolojisinde yer alan Hüma kuşu ise farklı bir figürdür. İslami edebiyat ve peygamber hadislerinde de bahsi geçen bu kuş, cennetin bir kuşudur. İslamiyet ve Ön Asya masallarında Zümrüd-ü Anka ile Hüma kuşu genellikle birbirine karıştırılır. Ancak Hüma kuşunun Cennet'te yaşadığı, yedi kat göklerin üstünde dolaştığı ve zaman zaman Tanrı'ya kadar gidip geldiğine inanılır şeklinde ifade edilirken farklı olarak, Mehmet Balcı'ya göre (Balcı 2016: 85-86) ise, Türk mitolojisindeki "Umay" eski Türklerde "Ana Tanrıça" dır. Çin inançlarında ise kutsal bir kuş olarak söz edilir. İran mitolojisinde Hüma ya da Hümay, Türklerde ise Kumay kuşu olarak isimlendirilmiştir. Kuşlar Şamanist inançlara göre ele alındığında Umay Tanrıçanın yüzyıllar boyu süren serüvenine kutsal bir kuş olarak başladığı düşünülür. Kırgız Türklerinde ise Umay'ın iki anlamı vardır. Birincisi yuvasını havada yapan mitolojik kuş ikincisi ise çocuklarını koruyan mitolojik bir kadındır. Umay, şaman toplumlarında yüzyıllarca varlığını sürdüren güçlü bir tanrıçaydı. Türk inancına göre üremeye başlayarak insan ve hayvan soyunu sürdüren dişiyi ve çocukları koruyan en önemli tanrıçaydı. Bir diğer deyişle insanlığın varoluşunu ölüme kadar kollayan bir göreve sahiptir. Mitolojik hikayelerde Umay- Kumay- Hümay kuşu olarak isimlendirilen kuşun kutsallığının kökeni bu şekilde ifade edilmektedir.

Zümrüdü Anka" veya "Zümrüd-ü Anka" deyimini, Türk mitolojisinde ve halk kültüründe yer alan sembolik bir ifadedir. Türk mitolojisinde anlatılan bir kuş olan Zümrüdü Anka, aynı zamanda "Anka Kuşu" olarak da adlandırılır. Efsanevi bir yaratık olarak kabul edilen Zümrüdü Anka kuşu, Phonix ile aynı anlamda yani ölümsüzlük ve yeniden doğuşun sembolü olarak görülür. Efsaneye göre, Zümrüdü Anka kuşu bin yıllık bir ömrü tamamladığında kendini ateşte yakar ve külleriyle birlikte yeniden doğar. Bu nedenle, Anka kuşu yeniden doğuş ve yenilenme anlamlarını taşır. Zümrüdü Anka'nın mitolojik hikayelerdeki rolü ve sembolizmi Türk edebiyatında ve kültüründe farklı şekillerde yorumlanmış ve kullanılmıştır. Bu sembol, birçok farklı kültürde olduğu gibi, Türk kültüründe de genellikle güçlü bir sembol olarak kabul edilir ve yaşam döngüsü, yeniden doğuş ve değişim konularını temsil eder. Türk masallarında bu kuşun fizikî özelliklerinden kanatlarının ne kadar büyük olduğuna yer verildiğini görmekteyiz. Pek çok anlatıda uyumakta olan kahramana kanatlarıyla gölge yapmaktadır. Fakat bu olumlu özelliğın yanı sıra bir başka anlatıda ise kanatlarını açarak güneş ışığına engel olarak bir ülkeyi tamamen karanlığa maruz da bırakabilmektedir (Walker ve Uysal: 138-154).

Sühreverdî'ye göre (Sühreverdî 2006), Simurg olarak da isimlendirilen bu mitolojik kuş ruhun sembolik temsilcisi olarak ele alınır. İnsanın ruhani gelişiminde son aşamanın simgesi olarak görülür. Simurg'un Kaf Dağı'nda oturup sesiyle uyuyanları uyandırdığı, fakat çok az kişinin bu sesi duyduğu ifadesi, ruhsal yolculuğa çıkan kişinin belirli bir seviyeye ulaştığında bu sesi işitebileceğini anlatır. Sühreverdî'ye göre, ilahi tecelli anlık ışıltılarla başlar ve kişi sekine (sükûnet) durumuna geçer. Bu süreç sonunda kişi, tüm dünyevi niteliklerinden arınır ve Allah'ta kendini kaybeder, bu, tevhit makamının en yüksek seviyesidir. Bu noktada ruh, hakikate kavuşur ve ebedi hayata girer. Sühreverdî ayrıca Simurg'un gölgesinin hastalara şifa verdiğini, yemeğinin ise ateş olduğunu söyler. Kişi, Simurg'un tüyünü taşıyarak ateşten korunabilir ki bu da fenâ makamına bir göndermedir. Simurg'un yuvasının "tüm tohumlar ağacı" üzerinde olduğu ve bu ağacın ruhun ilk haline dönüşle ilişkili olduğu belirtilir. Adem ve Havva'nın iyiyi ve kötüyü bilme ağacıyla (kozmetik ağaç) ilgili hikayesi de bu bağlamda anlatılır. Ruhunu arındıran sâlik, Kaf Dağı'na gidip bu ağacın meyvesini yiyerek iyileşir ve kendisi bir tabip olur. Bu aşama, kişinin Nurlar Nûru'na erişip tüm varlığını bu ilahi ışıktaki yok ettiği en yüksek ruhsal idrak seviyesidir (Çakmakçı 2011: 170). Bu kuş güneşin sembolleri ve kültüyle ilişkilendirilmiş olup, doğuda büyük popüleriteye sahip tartışmasız bir semboldür. Phoenix tasvirinin, önce doğuda ve oradan Roma İmparatorluğu'na yayıldığı düşünülmektedir (Kaliszewski 2001: 99–101). Phoenix toprağa kök salmış gibi, kozmik sütunun tepesine münhasır olarak hükmeder. Aynı zamanda bir ışığın amblemi ve bu yüzden çeşitli parlak zıtlıklar içindedir ve göz kamaştırıcı renklere sahiptir. Kanatları altın sarısı ve kırmızı, bacakları mordur. Başının etrafında yanan bir hale ve kafa ile parlayan bir sorguç vardır (Suhr 1976:29). Bu nedenle, başının etrafında parlak bir ışın halesi olan kraliyet kuşu formunda olması şaşırtıcı değildir; bu, Helios'un temsilini çağrıştırmaktadır. Aynı zamanda, kendi yuvasında yanarak küllerinden yeniden doğan bir kuş olduğuna dair efsanesi nedeniyle Hristiyanlar bu kutsal kuşu dirilmiş İsa'nın habercisi olarak görmekteydiler (Kleinbauer 1972: 29; Miziolek 1991: 63) (**Resim 6**).

Kendi türünde benzersiz olduğu söylenen muhteşem tüylü bir kuş olan efsanevi Anka kuşunun öldüğü ve yeniden doğduğu Heliopolis'e seyahat ettiği söylenir. Bu kuş, dünyada muazzam popülerliğe sahip karmaşık bir efsanenin çekirdeğidir aynı zamanda (Hill 1984: 61). Pek çok kültürde özel anlam ifade etmesinin yanında, güç, ihtişam, doğu-batı hakimiyeti gibi sembolizme dayandırılan kartalın yanında güvercin, tavus kuşu, kuğu, hüdühüd,hüma kuşuna benzeri kuşların sözlü ve yazılı tarih anlatılarında duymak, belge ve sanat eserlerinde görmek mümkündür. İslam inancında, Zümrüdü Anka'nın Cebrail ile özdeşleştirilip ruhları ahirete taşıdığına inanılır. Invictus 'un (yenilmezliğin) habercisi olan Phoenix efsanesi hem edebiyat hem de sanatta antik dönemin en kalıcı temalarından biri olmuştur (Ferrua 1941: 167–176; 1954–55: 273–285).

Hristiyan sanatında Phoenix kuşu imgesinin rolü de mezar sanatıyla ilişkilendirilmiştir. Bu mitolojik kuşun betimlemesi, genellikle ateşler içinde yanan bir yuvada veya hurma dallarına tüneyen renkli bir kuş olarak görülür ve başının etrafında yer alan bir ışın halesi ile desteklenir (**Resim 7**). Bu tasvirin ilk örneği, MS. 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Priscilla Katakompu'ndaki "Yunan Şapeli" freskidir (**Resim 8**). Bu freskte umut, yeni bir hayata başlamak ve yeniden doğuşa atıfta bulunur (Ferrua 1954–55: 273–277). Elbette bu görüntü, Hristiyan inancında, diriliş umudunu ifade etmeyi amaçlıyordu (Bisconti 1979: 39–40). Aynı imgeye daha sonra, MS. 4. yüzyılın başına tarihlenen bir Napoli vaftizhanesinde de rastlanmaktadır. O dönemde, Anka kuşu sembolü, kutsal vaftiz sularıyla yeniden doğuş olarak anlaşılan diriliş ile ilişkilendirilmişti.

Hristiyan ikonografisine göre, Phoenix kuşu imgesi dirilmiş İsa Mesih'i simgeliyordu. Bununla birlikte, İsa-Phoenix sembolünün evrensel dirilişin müjdecisi olarak

Şanlıurfa-Edessa Phoenix Mozaığının Sanat Eleştirel Yöntemle, İkonografik ...

da kullanıldığı görülüyor. Bu yorum, ikonografik kaynaklarla da destekleniyor; çünkü MS. 4. yüzyıl kadar erken bir dönemde Phoenix kuşu imgeleri doğrudan İsa tasvirlerinin yanında yer alıyor. Böylece, Hıristiyan ikonografisinde temsili hem pekiştirilmiş hem de yeni ve derin bir eskatolojik anlam kazanmış oluyor. Yazılı kaynaklar da bu sembolik anlamı genişletmiş görünmekte; 3. yüzyıldan itibaren Kilisedeki din adamları, tüm inananların son zamanlarda diriliş umudunu sembolize etmek için sıklıkla Phoenix kuşu imgesine başvurmuştur (Bisconti 1979: 22–26).

Mitolojide kuş sembolü, kuş yumurtayı, kadını ve rahmi temsil ettiği bazı arkeolojik çizimlerde görülmektedir. Eskimo şamanlarının doğurganlık törenlerinde doğurganlık maskesinde tanrıçanın karnından çıkan yumurtayı simgeleyen kuşla birlikte temsil edilmiştir. Kadının kuşla eşleştirilmesi her şeyin bir yumurtadan doğduğuna inanılan bu antik dönemlerde yumurtanın efendisi kuşla eşleştirilen kadın fikri kuş başlı tanrıça figürlerinin üretilmesine neden olmuştur (Ateş 2002: 95, 158). Ölümün, yeniden doğuşun ve güneşin evrensel sembolü olan mitolojik Anka kuşu genellikle alevlerden yükselen kartal benzeri bir kuş olarak tasvir edilir. Kendini alevlerden diriltten efsanevi bir ateş kuşu olan ana kuşu güneşin döngüsel yükselişini ve batışını açıklamak için bir efsane olarak ortaya çıktı ve daha sonra bir diriliş sembolü haline geldi (Wilkinson 2008: 17, 76).

Ejderha Anka kuşu ile tasvir edilir. Cennet ve dünyanın birliğini tasvir eder. Güneşi doğurganlığı manevi bilgiyi ve ölümsüzlüğü tasvir eder (Wilkinson 2008: 79). Anka kuşunun baharatın yenilenmenin bir sembolü haline gelmesine yol açan bir inanç olan tarçın içeren bir ateşle yaktığı söyleniyordu. Çok değerli ve afrodisyak etkisi olan baharattır ve Çin'de arınma tütsüsü olarak kullanılmıştır. Anka kuşu alevler içinde ölmeden önce yumurtasını küllerin içine bırakarak simya sürecinin son aşamasını sembolize eder (Wilkinson 2008: 89, 211).

Çin sanat eserlerinde Ejderha ve Anka kuşlarına sıklıkla rastlanır. İki birlikte resmedildiklerinde imparator ve imparatoriçeyi temsil ederler. Ek olarak Çinlilerin antik bronz aynalarında dört doğaüstü yaratık betimlenirken, Mavi renkli ejderha doğu bölgesini korur ve baharı müjdeler, kızıl kuş (Anka Kuşu) Güneyi korur ve yaz mevsimi ile ilişkilendirilir. (Gibson,2013: s.158) Narin Anka kuşu (Çinde feng Huang Japonya da ho-oo) horoz kafası uygun görülen bu egzotik kuş güney ve yazın muhafızlığıyla birleşerek güneşe dair (yang) sembolik bir anlam yüklenmiştir. Aynı zamanda doğurganlık artırıcı güçlere sahiptir. Batı mitolojisine göre Anka kuşu 500 yılda bir –ölmek üzere- kendi isteği ile güneşin ateş saçan ışınlarına kendisini bırakır ve yandıktan sonra küllerinden yeniden doğarmış. Romalılara göre ölen imparatorun yüceltilmesini ifade ederken Hıristiyanlar ise Hz. İsa Mesih'in yeniden doğuşuyla ilişkilendirirler (Gibson 2012: 159, 229).

4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Şanlıurfa-Edessa mozaığında yer alan Zümrüdü-Anka (Phoenix) figürü hem bölgenin tarihi mirasını hem de evrensel mitolojik sembolizmi bir araya getiren önemli bir sanat eseri olarak dikkat çekmektedir. Bu mozaik, antik dönemin Edessa'sında (günümüzde Şanlıurfa) hâkim olan kültürel etkileşimleri ve zengin dini-mitolojik birikimi göstermektedir. Zümrüdü-Anka, İslam kültüründe yer almasının yanı sıra birçok medeniyetin mitolojisinde yeniden doğuş, ölümsüzlük ve diriliş sembolü olarak kullanılmıştır.

İkonografik açıdan değerlendirildiğinde, Phoenix figürünün hem yerel kültürel motiflerle hem de bölgenin kozmopolit yapısıyla şekillendiği görülür. Sanatçı, Phoenix'i betimlerken ona hem eski Yunan hem de Pers ve Mezopotamya mitolojilerinden esintiler katmıştır. Mozaikte kullanılan renkler, kuşun tüylerindeki detaylar ve çevresel motifler, bu kuşun ilahi bir varlık olarak yükselişini vurgulamaktadır. Efsanevi kuşun bu özelliği

tüylerinin parlak yeşil ve altın tonlarıyla vurgulanmış olabilir. Renklerin simgesel anlamları ve figürün kompozisyonu, sonsuz yaşam ve yenilenme temasını ön plana çıkarmaktadır.

Sanat eleştirisi yöntemine göre eserin formalist açıdan değerlendirilmesi, kullanılan renk, çizgi ve biçimlerin uyumunu ortaya koyar. Phoenix figürü, mozağin merkezinde konumlandırılmış, onun ihtişamını ve sembolik gücünü artırmıştır. Eserin tarihsel ve kültürel anlamı ise hem antik Edessa halkının mitolojik anlayışını hem de farklı kültürlerin nasıl kaynaştığını gösterir.

Phoenix mozağı, sadece estetik bir değer taşımaz; aynı zamanda kültürel ve dini simgelerin zengin bir karışımını sunar. Yeniden doğuş ve diriliş gibi evrensel temalar, bu eserde Şanlıurfa'nın tarihsel konumu ve farklı kültürel etkileriyle birleşmiştir. Mozağin sanat eleştirisi yöntemiyle değerlendirilmesi, bu temaların ve sanatçının teknik becerilerinin detaylı bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlar.

Sonuç olarak, kuş figürleri tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli anlam ve formlarda karşımıza çıkmaktadır. İnsanın doğayla ilişkisi, inançları, gördüklerine ve göremediklerine atfettiği değer, sanat ile dışa vurulmuştur. Bizans sanatında da kuş figürlerini anıtsal duvar resimlerinde, seramik ve çini eserlerde, el yazmaları, ağırlık ve sikkelerde sıklıkla görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akalın, L. S. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Akgül, T. Y. (2018). *Dramatik Metinleri Mitolojiyle Okumak*, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa.
- Akyürek, T. E. (1996). *Bizans'ta Sanat ve Ritüel, Kariye Güney Şapelinin İkonografisi ve İşlevi*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Albayrak, Y. (2007). "Antik Dönemde Edessa", *Doğu'dan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*, Zero Prod. Ltd., İstanbul, 407-416.
- Albayrak, Y. (2010). *Antik Dönemde Edessa (Urfa)*, Tiydem Yayıncılık, Ankara.
- Albayrak, Y. (2016). "Edessa'da Paganizm ve Hristiyanlık", *Karadeniz*, Sayı 32: 316-324.
- Albayrak, Y. (2017). "Şanlıurfa'da Yeni Bulunan Kaya Mezarları Taban Mozaikleri", *Karadeniz* 41: 213-224.
- Albayrak Y. (2019), *Göbekli Tepe'den Edessa'ya Şanlıurfa*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, Y. (2020). "Edessa Nekropollerini", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 164: 107-116.
- Albayrak, Y. (2022). "Paganizm İnanıcının Edessa Mozaiklerine Yansıması", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları* 169: 131-140.
- Albayrak, Y. (2023). "Hristiyanlığın Yayılmasında Urfa'daki Abgar Krallığı'nın Rolü", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 172: 151-162.
- Albayrak Y. ve Mutlu S. İ. (2014). "Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması, 2012", *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 2013 Muğla. 2. Cilt, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, Yayın No. 163/2, Muğla, 337-352.
- Albayrak, Y. ve Mutlu, S. İ. (2015). "Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2013", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 02-06 Haziran 2014 Gaziantep. 2. Cilt, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No. 168/2, Ankara, 259-278.
- Albayrak, Y. ve Keskin, O. (2022). "Edessa Mozaiklerinde Hayvan Tasvirleri", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 171: 93-106.

Şanlıurfa-Edessa Phoenix Mozaığının Sanat Eleştirel Yöntemle, İkonografik ...

- Alsan, Ş. (2005). *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri (Orta Asya'dan Selçuklu'ya)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Aslanapa, O. (2005). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Aslanapa, O. ve Durul, Y. (1973). *Selçuklu Halıları Başlangıcından On altıncı Yüzyıl Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı*, Akbank Yayınları, İstanbul.
- Ateş, M. (2002). *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul.
- Ateş, M. (2000). *Mitolojiler ve Semboller Ana Tanrı ve Doğurganlık Sembolleri*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Averintsev, S. S. (2023). "From the Besieged Fortress", *Researcher of World Culture, Bulletin of Liberal Arts University*, 147-157.
- Balcı, M. (2016). *Mitoloji ve Tarihin Çocukları*, Gün Matbaacılık Basın Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Bisconti, F. (1979). *Aspetti e significati del simbolo della fenice nella letteratura e nell'arte del Cristianesimo primitivo*, Vetera Christianorum, 16.
- Boydaş, N. (2007) *Sanat Eleştirisine Giriş Örneklerle Sanat Eleştirisi*, 2. Baskı. Gündüz Yayınları, Ankara.
- Cömert, B. (2010). *Mitoloji ve İkonografi* De Ki Basım Yayım Ltd. Şti. Ankara.
- Çakmakçı, H. (2011). *Türk-İslam Minyatürlerinde Simurg Tasviri ve İkonografisi*, Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Cimok, F. (2000). *A Corpus Antioch Mosaics*, A turizm yayınları. İstanbul.
- Demiriz, Y. (2002). *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*, 1. Basım, Yorum Sanat ve Yayıncılık, Emir Ofset, İstanbul.
- Drijvers, H. J. W. (1980). *Cult of Beliefs at Edessa*. Leiden.
- Drijvers, H. J. W. ve Healey, J. F. (1999). *The old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene*. Leiden, Boston, Köln
- Erinç, S. M. (2009). *Resmin Eleştirisi Üzerine* 3. Baskı, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Ferrua, A. (1941). *I Simboli pagani nelle catacomb cristiane*, Roma, 19.
- Ferrua, A. (1954-55). *Tre note d'iconografia paleocristiana*, La fenice sulrogo. In G. Belvederi (Ed.), *Miscellanea*, Vatican City, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana.
- Gibson, C. (2012). *Semboller Nasıl Okunur Resimli Sembol Okuma Rehberi* (Çev. Cem Alpan) 2. Baskı, Yem Yayınları, İstanbul.
- Hill, J. S. (1984). "The Phoenix", *Religion & Literature*, Vol. 16, No. 2: 61-66.
- İvgin, H. (2019). *Derin Mitoloji İnançlarda -Söylencelerde- Folklorunda- Geleneklerde II*. Baskı, Kültür Ajans Yayınları, Girişim Ajans Matbaacılık, Ankara.
- Kardeşlik, S. (2011). *Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Restorasyon Yıllığı Dergisi.142.
- Karabulut, H. -Önal, M. ve Dervişoğlu, N. (2011). *Haleplibahçe Mozaikleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kaluzny, J. (2020). *Phoenix and Delphinus Salvator: The History of the Forgotten Images of Early Christian Iconography*, *Perspectives On Culture*, No. 30, 3: 9-26.
- Kaliszewski, G. (2001). "Niezapomniany mit. Nowy Filomata", No. 2: 99-104.
- Kleinbauer, E. W. (1972). *The iconography and the Date of the Mosaics of the Rotunda of Hagios Georgios*, Thessaloniki, Viator, 3: University of California Press.

- Luther, A. (1999). “Das Datum des Orpheus-Mosaiks aus Urfa”, *Die Welt des Orients*, Bd. 30: 129-137.
- Miziolek, J. (1991). *Sol Verus. Studia nad ikonografią Chrystusa wsztuce pierwszego tysiąclecia*. Wrocław: Ossolineum.
- Önal, M. (2017). *Urfa-Edessa Mozayikleri*, Ayıcı Promosyon Ltd. Şti, Zonguldak.
- Önal, M. & Ercan, M. & Desreumaux, A. ve Dervişoğlu, N. (2011). “Restore Edilen İki Adet Edessa Mozaigi 2011 Two Edessa Mosaics which were restored in 2011”, *JMR* 6: 9-21.
- Özdağ, D. E. (2017). “Çağdaş Türk Sanatında Gerçek Dışı Kuş Figürleri”, *Gazi Üniversitesi, JRES, Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 4 (1): 17-32.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu VII. Dizi- Sayı 1024 1. Cilt, 5.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ross, S. K. (2001). Roman Edessa. Politics and Culture on the Eastern Fringers of the Roman Empire, 114-242 CE. Routledge, London/New York.
- Sander, O. (1987). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Segal, J. B. (1959). “New Mosics from Edessa”, *Archeology* 12, 150-157.
- Segal, J. B. (1970). *Edessa, The Blessed City*, Cambridge University Press, Oxford.
- Segal, J. B. (2002). *Edessa (Urfa) Kutsal Şehir*, Ahmet Arslan (çev.), İstanbul.
- Sühreverdi, Ş. (2006). *Cebrail'in Kanat Sesi*, çev. Sedat Baran, Sufi Kitap, İstanbul.
- Suhr, E. G. (1976). “The Phoenix”, *Folklore*, Vol. 87, No. 1: 29-37.
- Şahin, N. (1996). “Beyaz Lekythoslar Işığında Klasik Devirde Atina'da Ölüm İkonografisi ve Ölü Kültü”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 4: 143-167.
- Şahin, D. (2004). *Amisos Mozaigi*, 1. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şahin, D. (2007). *Roma Dönemi Mozaik Betilerine Göre Nereid İkonografisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şahin, D. ve Ünsal, N. D. (2018). “Ontario Kraliyet Müzesi'nde Sergilenen Edessa Kökenli Bir Grup Mozaik Pano”, *Bursa Uludağ Üniversitesi, Journal Of Mosaic Research JMR* 11: 239-256.
- Şahin, D. ve Özkeş, Ş. N. (2022). *Erwin Panofsky'nin İkonografik ve İkonolojik Eleştiri Yöntemine göre Diego Velazquez'in “Aynadaki Venüs”*, İsimli Eserinin Analizi Art and Interpretation, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Tansü, Y. E. ve Güvenç, B. (2017). *Mitolojik Kuşlar Üzerine Düşünceler: Phoenix, Garuda, Simurg, Karakuş Anka*, Doç. Dr. Numan Durak Aksoy Anısına Hayatı, Eserleri ve Armağanı, Gaziantep Üniversitesi Matbaa ve Basımevi, Gaziantep, 783-806.
- Tekin, G. (2008). “Güneşin Kuşları: Phoenix ve Anka”, *Journal of Turkish Studies*, Cilt: 32: 427-428.
- Turan, (Çakmakçı), H. (2012). *Tavusla Düşüş, Simurgla Yükseliş İslam Orta Çağ'ına Damgasını Vuran Kuş Risaleleri ve Safir-İ Simurg*. Vakıflar Dergisi Aralık 2012 Sayı: 38.
- Tülek, F. (1998). *Efsuncu Orpheus The Magician The transition of Orpheus Theme From Paganism To Christianity in the Late Roman Early Byzantine Mosaics*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Uraz, M. (1967). *Türk Mitolojisi*, Hüsniyatı Matbaası, İstanbul.
- Van Den Broek, R. (1971). *The Myth of The Phoenix*, E. J. Brill, Leiden.

Şanlıurfa-Edessa Phoenix Mozağının Sanat Eleştirel Yöntemle, İkonografik ...

- Vernant J.P. (2017). *Eski Yunan'da Mit ve Toplum*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Wilkinson, K. (2008). *Sign and Symbols*, (Editors: Kim Dennis- Bryan, Nicola Hodgson, Neil Lockley). A Penguin Company.
- Walker, S ve Uysal, A. E. (1992). *More Tales Alive in Turkey*, Lubbock, Texas.
- Yaşar, Ş. (2003). “Urfa Mezar Kitabı ve Mozaiklerine Göre Urfa Paganlarında Ahiret İnancı”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, 2003, 111-121
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/anka>

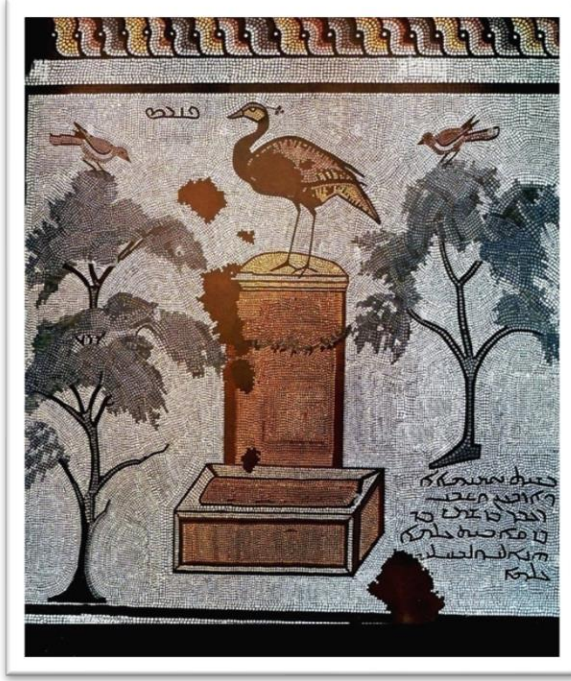
RESİMLER

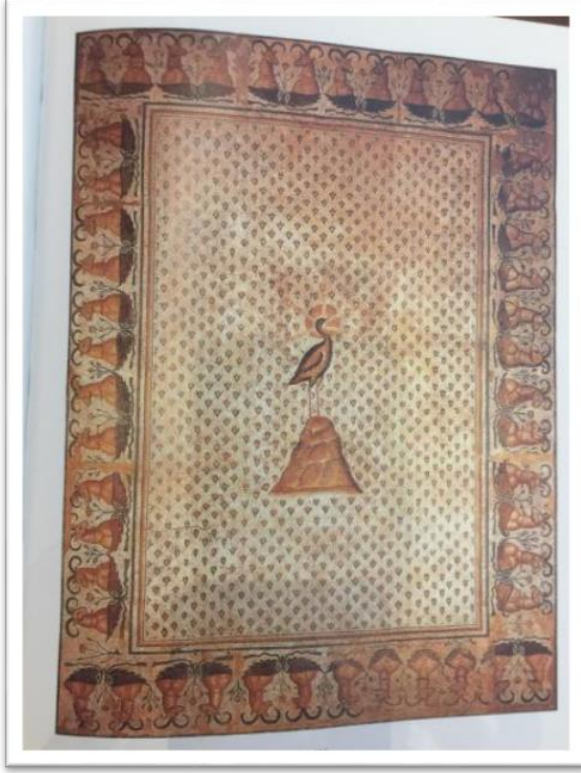
Resim 1. Simurg (Tansü ve Güvenç 2017: Res. 3)

Resim 2. Hayat Ağacı, Ejder ve Zümrüd-ü Anka Figürlü Halı ve Detayı (Kardeşlik 2011: 76)

Resim 3. Phoenix Mozağı (Segal 2002: Res. 68)

Resim 4. Antakya Daphne'de bir villanın avlusundaki Phoenix Mozaïği ve Detay (Cimok, 2000: 288)

Resim 5. Hâfız-ı Şîrâzî divanında bir fili gagasıyla kapan Anka tasviri
<https://islamansiklopedisi.org.tr/anka>

Resim 6. Yuvasında Yanan Phoenix kuşu (Kaluzny 2020: 16)

Resim 7. St-Praxedes Bazilikasındaki Palmiye Ağacındaki Phoenix Mozaïği (Kaluzny 2020: 16)

Resim 8. Yunan Şapeli Freski, Yuvasında Yanan Phoenix kuşu (Kaluzny 2020: 14)

**THE KINGDOM OF IMERETI ACCORDING TO „TSKHOVREBA MEPETA”
(LIFE OF KINGS) BY SEKHNIA CHKHEIDZE**

ИМЕРЕТИНСКОЕ ЦАРСТВО ПО «ЖИТИЮ КОРОЛЕЙ» СЕХНИИ ЧХЕИДЗЕ

SEKHNĪA CHKHEIDZE'NİN "KRALLARIN HAYATI" ADLI ESERİNE GÖRE
İMERETİ KRALLIĞI

Dodo NADIRADZE*

ABSTRACT

Verifying written sources, especially the works of the old chroniclers and specifying their historical and source study value is one of the main tasks of historical sciences. No complete A complete historical and source-scientific study of the works by Sekhnia Chkheidze, a Georgian historian of the of the XVII century and the first third of the XVIII century has not been carried out until now. Such a “delay” is partially caused by the attitude of Ivane Javakhishvili, the founder of the modern Georgian historical school, to the works of Sekhnia Chkheidze. Our goal is to study the reliability of the records by Sekhnia by means of comparison of the different kind of historical sources, records of Georgian and foreign authors and data from the works by Sekhnia Chkheidze. The article analyses the records of the author about the kingdom of Imereti history of XVII-XVIII centuries out of the mentioned extensive research. Georgian historiography is dominated by the view that the focus of Sekhnia Chkheidze's attention was only on the historical processes taking place in the Eastern Georgia, and he was not familiar with the political situation in the Western Georgia. On the basis of the cyclical source scientific research conducted by us, the present paper shows that S. Chkheidze was well aware of the political processes taking place in the Western Georgia, especially in the Kingdom of Imereti.

Reportedly, Georgia was divided into several kingdom-principalitys in the II half of the XV century, it was a long process, first, Samtskhe-Saatabago, then Kakheti Kingdom separated from the united Georgia, later, Kartli and Imereti were also formed as separate kingdoms. The process of disintegration was deepened in the XVI century, Imereti Kingdom had started dividing into several principalitys like Samegrelo, Guria, Abkhazia and Svaneti in the second half of the 50s. Despite such a condition the fight for restoring of the country unity had never stopped. Sekhnia Chkheidze, treasurer and historian of the royal court of Kartli,

* **ORCID:** [0009-0006-6189-1726](https://orcid.org/0009-0006-6189-1726), PhD student, Sokhumi State University, Tbilisi, Georgia, deanadiradze2014@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Nadiradze, D. (2024). THE KINGDOM OF IMERETI ACCORDING TO „TSKHOVREBA MEPETA” (LIFE OF KINGS) BY SEKHNIA CHKHEIDZE. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 121-128. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1592806](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1592806)

The Kingdom of Imereti According To „Tskhovreba Mepeta” (Life of Kings) ...

could clearly see that Western Georgia faced the most difficult situation in the case of unification of the country. A chronicler highlights the attempt of progressive kings of Kartli (Vakhtang V, Giorgi XI, Archil and Vakhtang VI) to enhance and strengthen their influence on the whole region with support of Georgians from the Western Georgia.

Key words: Sekhnia Chkhiedze, Imereti Kingdom, Ottoman Empire, Shah of Iran, Kartli kingdom, the idea of unification, separatism, Akhaltsikhe Pashalik, slave trading.

АННОТАЦИЯ

Выяснение достоверности и историко-источниковедческой ценности письменных источников, особенно сочинений древних летописцев, является одной из главных задач исторической науки. Полного историко-источниковедческого исследования произведений грузинского историка Сехнии Чхеидзе конца XVII — первой трети XVIII вв. не проведено. Эта «отсталость» частично связана с отношением основоположника современной грузинской исторической школы Иване Джавахишвили к произведениям Сехнии Чхеидзе. Наша цель – изучить достоверность упоминаний Сехнии на основе сравнения различных исторических источников, сообщений грузинских и зарубежных авторов, данных произведений Сехнии Чхеидзе. На основе этого обширного исследования в настоящей статье анализируются авторские отчеты XVII-XVIII веков. Об истории начала Имеретинского царства. В грузинской историографии преобладает мнение, что в центре внимания Чхеидзе были только исторические процессы, происходящие в Восточной Грузии, и он не был знаком с политической ситуацией в Западной Грузии. На основе проведенного нами исследования циклических источников знаний в настоящей статье установлено, что С. Чхеидзе был хорошо знаком с политическими процессами, происходящими в Западной Грузии, особенно в Имеретинском царстве.

Известно, что во второй половине XV века Грузия окончательно разделилась на несколько царств-княжеств, это был длительный процесс – единство Грузии. Сначала от корпуса отделилось Самцхе-Саатабаго, затем Кахетинское царство, позже в отдельные царства образовались также Картли и Имерети. Процесс распада углубился в XVI веке, со второй половины годов Имеретинское царство начало распадаться: на княжества Самегрело, Гурия, Абхазия и Сванетия. Несмотря на такую ситуацию, борьба за восстановление единства страны никогда не прекращалась. Сехния Чхеидзе, казначей царского двора Картли и историк, прекрасно видел, что в Западной Грузии оказалась самая сложная ситуация с точки зрения объединения страны. В своем произведении летописец подчеркивает попытку прогрессивных царей Картли (Вахтанга V, Георгия XI, Арчила и Вахтанга VI) расширить и укрепить свое влияние на весь регион при поддержке западных грузин.

Ключевые слова: Сехния Чхеидзе, Имеретинское царство, Османская империя, Иранский шах, Картлийское царство, идея единства, сепаратизм, Ахалцихская сапаша, покупка пленников.

Öz

Yazılı kaynakların, özellikle de vakanüvisler yazılarının güvenilirliğinin ve tarihsel ve kaynakbilimsel açıdan değerinin açıklığa kavuşturulması, tarih biliminin temel görevlerinden biridir. Günümüze kadar Gürcü vakanüvis Sekhnia Chkheidze'nin 17. yüzyılın sonu ve 1830'lu yıllara ait eserleri üzerine tam bir tarih ve kaynakbilim çalışması yapılmamıştır. Bu "eksiklik" kısmen modern Gürcü tarih araştırmalarının temelini atan İvane Javakhishvili tarafından Sekhnia Chkheidze'nin eserlerine olan yaklaşımlarından kaynaklanmıştır. Amacımız, çeşitli tarihi kaynaklarda yer alan, Gürcü ve yabancı tarihçiler tarafından verilen

bilgilerin Sekhnia Chkheidze eserlerindeki bilgilerle karşılaştırılarak Sekhnia'nın verdiği bilgilerin güvenilirliğini irdelemektir. Bu kapsamlı araştırmadan yola çıkılarak, mevcut makalede Sekhnia Chkheidze'nin 17.-18. yüzyılların şafağında İmereti Krallığı'nın tarihi üzerine verilen bilgiler tetkik edilmiştir. Gürcü tarih biliminde Chkheidze'nin yalnızca Doğu Gürcistan'da yaşanan tarihi süreçlere odaklandığı ve Batı Gürcistan'daki siyasi duruma aşına olmadığı yönünde yaygın bir görüş mevcuttur. Tarafımızca yürütülen döngüsel kaynak bilgisi araştırmasına dayanarak S. Chkheidze'nin Batı Gürcistan'da, özellikle de İmereti krallığında meydana gelen siyasi süreçleri çok iyi takip ettiği anlaşılmaktadır.

15. yüzyılın ikinci yarısında Gürcistan birkaç krallığa ve beyliğe bölünmüştür. Birleşik Gürcistan'dan önce Samtskhe-Saatabago, sonra Kakheti Krallığı ayrıldı, daha sonra Kartli ve İmereti de ayrı ayrı krallıklara dönüştüler. Parçalanma süreci 16. yüzyılda derinleşti. 1550'lerden itibaren İmereti krallığından Samegrelo, Guria, Abhazya ve Svaneti prenslikleri ayrıldı. Bu duruma rağmen ülkenin birliğini yeniden tesis etme mücadelesi hiçbir zaman durmadı. Kartli kraliyet sarayının maliye müdürü ve tarihçi Sekhnia Chkheidze Batı Gürcistan'ın ülkenin birleşmesi yolunda zorluklar çekeceğinin farkındaydı. Sekhnia Chkheidze eserinde V.Vakhtang, XI. Giorgi, Archil ve VI. Vakhtang gibi ileri düşünceli Kartli krallarının Batı Gürcülerinin desteğiyle bütün Gürcistan toprakları üzerinde nüfuzlarını genişletme ve güçlendirme girişimlerini oldukça detaylı bir şekilde anlatmıştır. **Anahtar kelimeler:** Sekhnia Chkheidze, İmereti Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu, Kartli Krallığı, Ahıska Paşalığı.

INTRODUCTION

The „Tskhovreba Mepeta“ ("Life of Kings") by Sekhnia Chkheidze, a Georgian historian who lived in the 1750s and 1830s, describes the history of Georgia, Iran, Ottoman Turkey and Afganistan. The purpose of the article is to compare the unknown and well-known facts given in this essay with data from other sources in order to determine their reliability. All afore-mentioned enhances the relevance and scientific novelty of the article. Among the events discussed in the source, the ongoing political chaos and controversy in the kingdom of Imereti is particularly noteworthy. The author of the chronicle convincingly defends the idea of unification of the country, led by the kings of Kartli at that time.

The methodology of the research. In the process of working on the paper, the comparative method of historical research is used, which involves finding cause-and-effect relationships, demonstrating the main characteristics of processes and their analysis, comparing data from primary sources in order to draw a common conclusion.

Results and Discussion. In the second half of the XVII century, advanced Georgian politicians tried to unify Georgia and mobilized their forces for this purpose. The leading role in this case belonged to Kartli. Despite the political dominance of Iran, Kartli was advancing economically and culturally that time. At the same time, his influence on other kingdoms of Georgia was growing more and more (Lomouri, Berdzenishvili, 1941:XI). Vakhtang V, also known as Shah Nawaz-Khan (1658-1675), was known for his efforts to strengthen central government in the Eastern Georgia and strive for unification of Georgia.

Vakhtang and his successors tried to gather a group of proper people and unite the Georgian kingdoms. Since 60s of the XVIII century the whole western Georgia was covered by the terrible anarchy. The rule of king or principles was delimited more. The country became the place for the principle's revenge. Dadiani, Guriel, Batonishvili of Kartli, Abashidze and Batonishvili of Imereti replaced each other on the royal throne by the will of the principles. During 40 years the reign changed twenty times. Only one maintained the reign till his natural death“ (Berdzenishvili, 1973:274). The kings of Imereti maintained political balance with the Ottoman Empire, sometimes by fighting and sometimes by alliance. Ottomans also did not

The Kingdom of Imereti According To „Tskhovreba Mepeta” (Life of Kings) ...

want a strong king in the region, and for this reason, they implemented a similar strategy in the kingdom of Imereti. Sometimes they supported the king and maintained order, though when the king grew stronger, they supported a separatist noble to weaken the king's power.. Finally, Ottomans still tried to maintain order in the Imereti Kingdom, as it faced political, economic or social problems in the region. In 1660 Alexandre III, the king of Imereti died and left his weakened kingdom to his son, Bagrat; Uprising, anxiety and disorder, characterized for the Western Georgia of that period, continued. Vakhtang V took advantage of this situation and announced his 14-year-old son Archil as the king of Imereti in Kutaisi (1661), then he left for Kartli and took blind Bagrat IV with him. Such unification was not reliable and in addition, he faced resistance which was not possible to be overcome by Georgia of that time in its own. The fact is that according to the Iran-Ottoman peace treaty of 1639, Eastern Georgia was recognized as a vassal of Iran, and Western Georgia as a vassal of the Ottomans. The Ottoman Empire considered the dominance of Vakhtang in western Georgia as Iran's interference in its affairs and categorically demanded that Iran withdraw Archil. Archil ruled Imereti only two years and a half. Before that, in 1662, Erekle Batonishvili (grandson of Teimuraz I) came from Russia, he tried to become king in Kakheti with the help of Tushes, but Vakhtang did not allow him. Archil got married with the granddaughter of Teimuraz I, the ex-wife of Bagrat IV, Ketevan. Blind Imeretian King, Bagrat IV was under house arrest by Vakhtang in Tbilisi. After a while, Bagrat regained the throne of Imereti, but he died in 1664.

“Tskhovreba Meeta” by Georgian historian, Sekhnia Chkheidze starts with the praising of Vakhtang V, the king of Kartli „Forbidder of conflicts, lover of the kingdom, aware of military sciences, knowing of principals' treachery “, he was also, never defeated by anybody, the ruler of Georgia” (Sekhnia,1913:4-5). The historian does not mention anything about Archil's reign in Imereti, instead he tells in detail Batonishvili's meeting with Shah Abbas II, where the Shah offered the kingdom of Kakheti instead of Imereti. „Shah Abbas summoned Batonishvili Archil, he met with the chief host who brought the letter of great mercy. "And to obey the command of the ruler"; he left, the king took with him Amilakhori Givi, as he was a son-in-law and faithful; he came to him and to his guest room. As soon the ruler heard about his arrival, he met him with the army, he liked the courage and kindness of Archil, he honored him to sit as if a son were waiting for his father, he granted him gifts and the thrown of Kakheti, he named him as Shah-Nazar-Khan. (Sekhnia,1913:6-7). The information of the Georgian historian is also confirmed by Mohammad Taher, the 17th century Iranian historian of the Safavid era.: „At the same time, vally Shahnavaz-Khan of Georgia sent a report about the conquest of Bashi-Achuk and Dadiani "district" to Iran, as described, and the letter about courage of Bashi-Achuki, nobles, bishops and other population, that they were agree on making his son Archil as king. As the noble nature of His Majesty, All-Merciful Shadow of God never breaks a treaty and a promise, he ordered that Shahnavaz-Khan should leave the said "district" and Archil-khan with those people, with who he is there, should be called back and since that country is a subject of the great Ottoman ruler and peace and goodwill between these two parties (i.e. Iran and the Ottomans) is strong, therefore let them to do what they would like. Shah-nawaz followed the order, informed about it to Shah and he was granted with the great presents and the gown. As a sign of approval of his service, the "district" of Kakheti was granted to his successor Archil-Khan, and it was decided that he (Archil) together with Givi-Beg Amilakhvari and Elizbar-Beg should go to the heavenly Mazanderan and see the ruler (Puturidze, 1954:403). Sekhnia tells about the conflict between Shah-nawaz and Elerkle Batonishvili for Kakheti kingdom, mentioning that „King Archil did not want Kakheti, neither reign, nor Tatarian belief, he left Kakheti, did not listen to his father, brothers and family, left for Imereti and gained it by

sword and fully conquered for a short time and then the order from the Sultan came about not giving Imereti“ (Sekhnia,1913:8). The source shows that Archil made it against the will of his father (Vakhtang V), and it probably caused the disagreement between a father and a son. Politics of Vakhtang and strengthening of Kartli and Kakheti did not correspond to the plans of Iran rulers.

The struggle for the throne of Imereti in the second half of the 17th century was followed by complete anarchy, which continued until the end of the century and beyond. In 1681 blind Bagrat IV was died. He had not a legal . He did not have a legal heir, and his illegitimate son Alexander was held captive by Giorgi XI in Kartli. Giorgi Gurielo took advantage of it and took the throne of Imereti. (Rekhviashvili,1989:135). New king of Kartli, the son of Vakhtang V, Giorgi XI, he actively started fighting for the country independence. Shah Suleiman soon expressed his displeasure with George's politics. The Shah ordered Giorgi to capture Archil and send him to Iran. Giorgi did not fulfill the task and as a result Shah resigned Giorgi and appointed Erekle I, Nazerali-khan, being newly converted into Muslim. Giorgi had to go to the western Georgia: “King Giorgi went to Imereti and soon king Archil came from Russia. Alexandre, the son of King Giorgi ruled Imereti and King Archil arrived to Imereti, he was met by King Giorgi in Imereti“ (Sekhnia,1913:11). Archil met with his supporters in Gvelistavli, but with support of Ottomans King of Imereti, Alexandre IV won. Archil first took refuge with the Sharvashidzes in Abkhazia, and from there he asked the Crimean Khan for help. King Giorgi temporarily moved to Guria. Despite the defeat, Archil continued to fight for the throne of Imereti "Archil, who was in Digor, made every effort to overthrow Alexander IV and become king himself, he even made a promise to Khan that he would pay twenty years-old unpaid tribute if he was made king in Imereti." (Brosset,1900: 210-211). After many visits and negotiations: "Archil, with the help of Seraskir of Arzrum, received the royal sword and robe, left Ossetia and ascended the throne in 1692... George himself stayed in Akhaltsikhe" (Brosset,1900: 211). Sekhnia tells us about this event with usual brevity:„ Imereti was taken from Alexandre and thown to Kartli and he went to the Gori Fortress. King Erekle interceded him, showed a great honor, King Alexandre hiddenly left Gori and some Imeretians followed him; King Archil collected the army, they started fighting... he attacked him by army. He killed, he threw the spear to those who were following him and made them to stay there. King Alexander escaped again and found the shelter in Gori again. Giorgi left Imereti and stayed in Oshora” (Sekhnia,1913:11-12). The situation became more difficult by the fact that King Alexandre asked to the King of Kartli, Erekle Mazarali Khan to advocate for him at the Shah for making him the king of Imereti again. The king send a man immediately to Iran and reported to Shah about the happened. Shal send the ambassador to the Ottoman Sultan. Sultan fulfilled the request of the Iranian ambassador and they made Alexandre the king of Imereti again. Giorgi XI being in Akhaltsikhe was arrested. (Rekhviashvili, 1989:142). In 1691, Alexander IV returned to the Western Georgia from Akhaltsikh accompanied by the Turkish army and occupied the royal throne of Imereti, while King Archil was forced to leave Imereti without a fight. As it was mentioned above, Giorgi XI was captured in the prison by Akhaltsikhe Pasha, but his Georgian supporters were able to release king Giorgi from the prison. „Engicarns approached him and did not allow to have him. The ambassador left without anything“ (Sekhnia,1913:12). The source shows that Sekhnia is able to assess ongoing process.

The nobles of Imereti did not support King Alexander, who together with Erekle Nazar Ali-Khan started a new battle against George XI. He attacked Daba Ali and ravaged the population. Archil, who was in Tashikari, was defeated by Alexander, leaving behind prisoners and booty. After that, Archil and Giorgi convinced the nobles of Imerel about Alexander's immorality and impiety. The nobles, running out of patience, attacked Alexander

The Kingdom of Imereti According To „Tskhovreba Mepeta” (Life of Kings) ...

in the Skandi prison and took him to the King Giorgi of Kartli; The king asked to bring him to Ruisi, made him to suffocate and buried him there (Brosset,1900:213-214). According to Vakhushti the king of Imereti was „A swindler, a scumbag, an ungodly man, a trader by slaves" and therefore, " Alexander was captured by Imers and he was given to the king Giorgi, who killed him in Ruisi“. (Vakhushti,1913:100). According to the records by Sekhnia: „King of Imereti, Alexandre was captured and sent to the king Giorgi, Alexandre died and he was buried in Ruisi. The throne was inherited to King Archil and he became the king of Imereti“ (Sekhnia,1913:14). Archil temporarily regains the throne of Imereti in 1695. Many princes of Kartli and Kakheti helped Giorgi and Archil, though finally, they were still defeated, because as mentioned, Erekle Nazar Ali Khan was actively supported by Iranian shah Sultan Suleiman against the rebel Giorgi (1694-1722). Giorgi first moved to Western Georgia, and then went to Iran and declared his obedience to the Shah (1695). Archil was fighting for the throne of Imereti for a long time, he even became king there in 1698, but was expelled again in 1699. He moved to Russia (Essays,1973:350-351).

"King Archil stood incomparably higher than all those who fought for the crown completely unfairly after leaving Kakheti" (Brosset, 1900:213-215). Here, Marie Brosset meant the predecessors of the throne of Kakheti and Imereti, but he added that it was not enough in the fight for the unification of the country. Considering the historical developments, the moral decline of the kings and nobles of the Western Georgia was clearly visible, which continued in the first half of the XVIII century.

The idea of unity in Georgia never disappeared in the country, and all progressive forces, even in the most difficult period, were carriers of this idea. But from the beginning of the XVIII century, Georgian progressive people planned to take practical steps to implement this idea. (Samsonadze,1988:16). The struggle for the throne continued in the Imereti kingdom even at the beginning of the XVIII century. The principals of Samegrelo, Guria and Abkhazia had their own politics and did not obey the king. The principals of Imereti were less obedient to the king, especially Abashidze and Eristavi of Racha. Internal division and weakness of the central government made a favorable conditions for Turkish expansion. Turkey considered western Georgia as its vassal and was actively interfered in its internal affairs by means of Akhaltsikhe Vilayet. In spring of 1720 the Abashidzes killed the king of Imereti, Giorgi VI. The elder son of Giorgi, Alexandre was growing up at the court of Vakhtang VI. Akhaltsikhe Pasha asked Vakhtang VI to send Alexandre to Imereti and made him a king. Vakhtang sent Alexandre accompanied by a supporting detachment under the command of Vakhushti Batonishvili (Vakhushti, 1913:125). Ongoing developments in the kingdom of Imereti are described in detail by Sekhnia, which allows for proper conclusions to be drawn:„In March , 1720, Abashidze Svimon betrayed the king of Imereti, Giorgi and killed him. The news came to the king Vakhtang, he started mourning, as he was a son-in-law for him, his daughter was Giorgi's spouse, Rodam, the queen of Imereti and his son Alexandre was grown up by Vakhtang and he was in Kartli. As soon as he heard about it, he sent a man to Akhaltsikhe Pasha, Isak, and asked for giving the throne of Imereti to Alexander and Alexandre was summoned. The king supported and granted numerous presents, Pasha called the army and went to Imereti, made Alexandre the king of Imereti and got married to the daughter of Bezhan Dadiani (Sekhnia,1913:52-53).

The historical value of the works by Sekhnia Chkheidze lies on the author's attitude to historical events, because he did not use written primary sources, but described what he saw with his own eyes, or used the narration of direct eyewitnesses.

Alexandre and Akhaltsikhe Pasha went to Imereti. Ottomans assigned the guardians within the Tsutskhvati Fortress. Pasha obeyed Bezhan Dadiani and he appointed him as a “Guardian” for a young king. Isak Pasha demanded King Vakhtang VI of Kartli to grant him

Imeretian Prince Alexandre, who was grown in Kartli. Pasha took Alexandre first in Akhaltsikhe. Then they went to Imereti and in 1720 he gave him the throne of Imereti under the name of Alexandre V (Bliadze, 2013:194). On the initiative of Pasha of Akhaltsikhe, Giorgi's son Alexander V was placed on the throne of Imereti. Due to the young age of Alexander, the influence of the king of Kartli in Imereti increased considerably. The era of Alexander V began in Imereti, which lasted until 1741. Ottomans held Kutaisi, Shorapni, Bagdati and other fortresses. King Alexander with the help of the Ottomans tried to subjugate the disobedient feudals and principals, Dadiani, Eristavi of Racha and Abashidze defied such intention of the king, who continued the secret battle against the king with the usual cunning. Bejan II Dadiani was the most dangerous rival among them was, who was killed by Isak Pasha's intention, while his son Otia managed to escape. (Makalatia ,1941:139). It seems that Sekhnia responds to this fact in his chronological records when he tells us about the conflict in Geguti: „In August 1727, the son of Isak Pasha, Usuf beg, left for Imereti, reconciled with Abkhazi and went to Guguti Palace of Iashevili. He deceived Bezhan Dadiani and killed him“ (Sekhnia,1913: 66). In 1728 after murder of Bezhan Dadiani by Ottomans the whole power went to Alexander V, but the conflict between the king and principals continued. Alexander V tried to subjugate the principals and strengthen his rights, but since it was beyond his power, he tried to do it all with the help of the Ottomans. Dadiani, Eristavi of Racha and Abashidze continued to fight against the king with their usual cunning and under the conditions of mutual betrayal, the king was also forced to rely on the Ottomans and tried to maintain his reign by supporting them (Rekhviashvili,1989:162). Describing the reasons, a historian Sekhnia Chkheidze manages to tell the events sequentially: "In the same month, Mamuka, the brother of Alexander, the king of Imereti, went to Dadiani, as his sister was married on him, similar to King Alexander who had another sister of Dadiani as a wife, but he was defeated and the king married to Levan Abashidze's daughter. And as the daughter of Dadiani grew in the house of the King, he refused to get married with her and made her the wife of his brother. But he did not have the mercy, Dadiani wanted dominion of Mamuka. Dadiani Otia, Grigol, Eristavi of Racha, Abashidze Zurab came together. Though the king sent a son, Davit with an army, they fought at Chikhori. During the fight Otia Dadiani shot a gun and wounded. By the order of God Alexandre won" (Sekhnia,1913: 71-72). According to the source of Vakhushti, Marie Brosset considers 1743 as a date of battle at Chikhori:„In 1734 With the help of Gurieli, Levan Abashidze, Dadiani's brother, Katsia, and others, King attached the conspirators in Chikhori and defeated him. Dadiani was captured by the king, and his brother, Katsia, sacrificed himself in this war. Although there was a lot of snow, the Imeretians hunted down the escaped, defeated many and took many captives and sold them (Brosset,1990:233). According to the „Tskhovreba Mepeta“ by Sekhnia it took place in December, 1732, while so called „Chronicle of Abashidze“ or „Chronicles of Imereti“ and „Chronicle of Antadze“ say in 1731 (Zhordania, 1967:127,639). „The Little Chronicles“ considers 1732 as the date for the battle (Odisheli,1968:70). K. Chkhatarishvili dates Chikhori battle by 1732 (Essays,1973: p. 465). Grigol Eristavi of Racha participated in the battle, according to Vakhushti Grigol Eristavi took the throne in 1731. Among these conflicting reports, Sekhnia Chkheidze's report is more reliable, as he is a contemporary of the mentioned war. Thus, the battle of Chikhori should have taken place in 1732 (Rekhviashvili,1989:164).).

We tried to restore the historical picture out of the information received from different written sources, though during the research we overview each record in the given source critically. Definding credibility of the information about the facts indicated the reliability of the source.

The Kingdom of Imereti According To „Tskhovreba Mepeta” (Life of Kings) ...

Later on, the fight between Imereti and Ottoman Empire ended by mutual agreement between the parties. Ottomans, who would like to maintain their rule over the territory of Georgia and especially over Imereti, were about the war with Russia, though before starting the war, the agreement was achieved. According to the agreement, Russia acknowledged the rule of Ottoman Empire in the Western Georgia. In addition, the Ottoman Empire took Eastern Georgia from Iran and brought the whole Georgia under its influence (Gulduri, 202:149).

CONCLUSION

Considering the comparative study of above-mentioned historical sources reliability and historical value of the records by Sekhnia is confirmed.

The paper tries to evaluate the Kingdom of Imereti according to the „Tskhovreba Mepeta“ by Sekhnia Cheikhidze. It overviews the struggle of Georgian kingdom - principalities for unification at the end of the XVII and the first third of the XVIII century. The kingdom of Imereti by its foreign policy periodically tried to balance the relationship with the Ottoman Turkey by relationship with Iran and Russia. It was strategically important kingdom for Ottoman Empire which did not want to lose the control over Imereti. Ottomans always used the disorder and supported to those party which was favorable to it, regularly causing chaos and conflict. Sekhnia Chkheidze during overviewing „lives“ of Kings of Kartli tries to look from the perspective of the idea of country unification which was opposed by Ottomans and Iran. It is considered that the source does not provide only the dry facts, but also assessment of these events and attempt of critical discussion. From the point of view of the scientific study of the source, these historical facts are noteworthy as they are the primary source for the history of Georgia.

BIBLIOGRAPHY

- Bat'onishvili, v. sakartvelos tskhovreba 1469-1800, z.ch'ich'inadze, tbilisi, 1913
- Berdzenishvili, n. sakartvelos ist'oriis sak'itkhebi, ts'igni VI; 1973, „metsniereba“
- Bladze, e., kutaisi XVII-XVIII sauk'oneebshi (sashinaop'olit'ik'uri vitareba da sotsialur-qopiti tskhovrebis ep'izodebi), kutaisi XIII sauk'unuis 60-iani ts'lebidan XX sauk'unis 20-ian ts'lebamde, kutaisi: „kutaisis ak'ak'i ts'eretlis sakhelobis sakhelmts'ipo universit'et'is sagamomtsemlo tsent'ri“ 2013;
- Gulduri, k. 2021. imeretis sameposa da osmaletis imp'eriis K'ak'abadze, s. parsadan giorgjanidzis ist'oria, tpilisi ;1926.
- Lomouri, t. da berdzenishvili, n. aghts'era sameposa sakartvelosa, vakhusht'is biografiisatvis, st'alinis sakhelobis tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'is gamomtsemloba ,tbilisi, 1941
- Mak'alatia, s. samegrelos ist'oria da etnografia sakartvelos mkharetmtsodneobis sakhogadoeba, tbilisi: 1941
- Mari Brosse, sakartvelos ist'oria, nats'ili meore, t'pilis. 1900.
- Odisheli, jumber. 1968, mtsire kronik'ebi (k'ink'losebis ist'oriuli mints'erebi)
- Zhordania, t. kronik'ebi, mesame, tb., 1967. gamosatsemad moamzades givi zhordaniam da shota khantadzem, gamomtsemloba „metsniereba,“
- Rekhviashvili, m. imeretis samepo (1462-1810ts'ts), tbilisi 1989.
- Samsonadze, m. sakartvelos gaertianebis p'roblema da sagareo orient'atsia XVIII sauk'uneshi, gamomtsemloba „sabh'ota sakartvelo“, tbilisi-1988.
- Puturidze, v. mohamed tap'eris tsnobebi sakartvelos shesakheb, 1954.
- Chkhat'arashvili, k. 1973. sakartvelos ist'oriis nark'vevebi , t'. IV, gv. 465;
- Chkheidze, s. (1913). tskhovreba mepeta, ts'ignshi-sakartvelos tskhovreba, akhali motkhroba 1469 ts'lidan, vidre 1800 ts'lamde. or ts'ignad aghts'erili. meore gamotsema z. ch'ich'inadzis mier, tb.

FOR INTERACTION OF MTIULIAN AND MESKHETIAN DIALECTS

GÜRCÜCE’NİN MTIULURİ VE MESKHURİ AĞIZLARININ İLİŞKİSİ ÜZERİNE

О СООТНОШЕНИИ МТИУЛЬСКОГО И МЕСХУРСКОГО ДИАЛЕКТОВ

Lamzira KOBİDZE*

ABSTRACT

Mtiulian dialect is one of the distinguished ones out of highland dialects of the Eastern Georgia. It is linked to the mountain speech by the features characterized for ancient Georgian while it is close to Kartlian and Kakhetian by new features. It is known from the scientific literature, that Mtiulians were resettled in different places with support of the Soviet Government. Currently, they live in Dusheti, Tianeti, Kaspi, Tetrtskaro (Manglisi), Leningori, Tsiteltskaro (Kvemo Kedi), Aspindza and Samgori districts. Close relationship with different dialects has changed their speech. In December 1944 the population were resettled from Mtiuleti to the villages of Aspindza district, such as Idumala, Oshora, Sakudabeli, Orgora, Ghobieti, Akhalsheni, Khertvisi, Rustavi, Ota... Some of the villages listed above are abandoned nowadays. It is natural, that local Meskhetian population met to those who were resettled there. As a result of living together of Mtiulian and Meskhetian population of many years both dialects have experienced some changes. The peculiarities of the case category are more interesting for us which demonstrates interesting and diversified picture of both dialects. The article refers to the case category and the changes related to it in both dialects. The discussion is based on the dialect material taken from the field demonstrating the character of both dialects clearly.

The idea of this paper is to present concisely and clearly the specific linguistic aspects of the two dialects in phonetics, morphology and syntax. We are going to provide a detailed analysis in the monograph.

Key words: Dialect, Mtiulian dialect, Meskhetian (Samtskhe-Javakheti) dialect, phoneme, V-vocal, C-consonant, emphatic vowel.

АННОТАЦИЯ

Мтиульский диалект – один из наиболее самобытных по своим особенностям среди высокогорных диалектов Восточной Грузии. По признакам, характерным для древнегрузинского языка, он связан с горными наречиями, а в сравнении с новыми условиями – с картвельским и кахетинским. Из научной литературы известно, что

* **ORCID:** [0000-0001-7849-9460](https://orcid.org/0000-0001-7849-9460), Assoc. Prof.Dr., Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia, 599611681, lamzira.kobaidze@mail.ru

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Kobaidze, L. (2024). FOR INTERACTION OF MTIULIAN AND MESKHETIAN DIALECTS. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 129-143. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1587927](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1587927)

For Interaction of Mtiulian and Meskhetian Dialects

переселившиеся мтиульцы обосновались в разных местах благодаря помощи советской власти. В настоящее время они проживают в Душетском, Тианетском, Каспийском, Тетрицкарройском, Ленингорском, Цителцкарройском, Аспиндзском и Самгорском районах. Тесное общение с носителями разных диалектов существенно изменило облик мтиульской речи. В декабре 1944 года население из Мтиулетии было переселено в ряд сел Аспиндзенского района: Идумала, Ошора, Сакудабели, Оргора, Гобиети, Ахалшени, Хертвиси, Рустави, Ота..Переселившееся мтиульское население, естественно, встретило местное коренное население - месхетинцев. В результате многолетней совместной жизни мтиульцев и месхетинцев, естественно, оба диалекта претерпели изменения. Нас очень интересуют особенности категории склонения, которая представляет интересную и разнообразную картину по обоим диалектам. В представленной статье внимание непосредственно акцентировано на категории склонения и связанных с ней изменениях по обоим диалектам. Обсуждение ведется непосредственно на основе диалектного материала, полученного в полевых условиях, в котором отчетливо видны особенности обоих диалектов.

Ключевые слова: диалект, мтиульский диалект, месхетский (самцхе-джавахетский) диалект, фонема, V-вокал, C -консонант, эмфатическая гласная.

ÖZ

Gürcü Dili 'nin Mtiuluri ağızı özellikleri açısından Doğu Gürcistan'ın dağlık bölgesi ağızları arasında en belirgin özelliklere sahiptir. Bu ağız eski Gürcüce'ye has olan özellikler bakımından dağlı Gürcülerin ağızlarına, yeni gelişmeler açısından ise Kartluri ve Kakhuri ağızlarına benzer. Bilimsel literatürden anlaşıldığı gibi Mtiuleti Bölgesinde yaşayan dağlı Gürcülerin Sovyet hükümetinin yardımıyla Gürcistan'nın farklı yerlere yerleştikleri bilinmektedir. Bu insanlar günümüzde Duşeti, Tianeti, Kaspi, Tetri Tskaro, Leningori, Dedoplistskaro, Aspindza ve Samgori ilçelerinde yaşıyorlar. Farklı ağızları konuşan insularla yakın temas, Mtiuluri ağızını oldukça değiştirdi. Aralık 1944'te Mtiuleti'den getirilen nüfus Aspindza bölgesinin İdumala, Oşora, Sakudabeli, Orgora, Ğobieti, Akhalşeni, Khertvisi, Rustavi, Ota gibi köylere yerleştirildi. Bu durumda adı geçen nüfus doğal olarak yerel yani Meskhi nüfusuyla kaynaşmaya başladı. Mtiulların ve Meskhlerin uzun yıllar süren birlikte yaşadıkları sonucunda her iki ağız belli bir değişime uğradı. Günümüzde her iki ağızda kullanılan çekim sistemi farklı bir özelliklere sahip tablo sunmaktadır.

Makalede çekim kategorisi ve her iki lehçede yer alan değişiklikler ele alınmış ve saha derlemesi sonucunda elde edilen malzeme esas alınarak her iki ağızın özellikleri üzerine durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Ağız, Mtiuluri ağızı, Meskhuri (Samtskhur-Cavakhuri) ağızı, ses birimi, V- ünlüsü, C - ünsüz, vurgulu ünlü.

Introduction

The scientific literature reads that Mtiuleti is located in the basin of Tetri Aragvi, on the military road of Georgia and it starts from the Cahrtli gorge above Ananuri and ends by Jvari pass. As for Meskheti (Samtskhe-Javakheti), Meskheti is the upper part of Zemo Kartli historically and is located in the Mtkvari Gorge, while Javakheti is also the part of the Mtkvari gorge (Jorbenadze, 1989:374).

Method

The descriptive method and historical-comparative methods are applied during study of the problem. During working process, I used dialectological materials from Mtiulian and Meskhetian dialects.

Outcome

One of the actual problems of the dialectology is study of the inter-action of the dialects. From this prospective, the speech of Mtiulians resettled to Meskheti worths to pay attention. Semi-vowel α (yota) are found in four positions in Meskhetian and Mtiulian dialects with nouns, verbs, adverbs, while phoneme ζ (Khari) is represented in three positions. Though quite strong tendency of introducing β (khari). As existence of ζ is not confirmed in Meskhetian dialect, it is not found in the speech of Mtiulians resettled in Meskheti even in such positions which is special for Mtiulian β (Khani) replaces ζ (Khari) phoneme.

The speech of the resettled Mtiulians also complies with the peculiarities of the Meskheti dialect in case formation.

Strong influence of Meskhetian dialect is noticed on the Mtiulian dialect despite short period of living.

Discussion

Three allomorphs are found as the paradigm of the nominative case in the Mtiulian dialect, such as I, α and zero version. As for an ergative case there is no difference in formation between literary Georgian and Meskhetian and Mtiulian dialects. For illustration, it is better to show the examples from the dialects, e.g.

Mtiulian: „იმ ოხერმა ამხანიგმა, თქო, რო კენჭიო ისე უნდა აიღოო, არ დაიხაროო “. “im Okherma Amkhanigma, Tko, ro Kenchio Ise unda aighoo, ar daikharoo” (That dodger bellringer said that you should take a pebble without bending down)

„ისე მოშჳრა თავი მნათემ, რო ფეხ რაა, ფეხი არ გაიქნია “. “Ise Momchra tavi mnatem, rom pekh raa, pekhi ar gaikniva” (A bellringer cut my head in a way, that what is a foot, he even did not shake a foot)

„ჩემი მამა ზოვმა ჩამააგდო, დავრჩით ობლები “. “Chemi mama zovma Chamaagdo, davrchit oblebi” (My father was fallen by snow-slip, we were left as orphans)

Meskhetian: წაიყვანა ამ კაცმა “Tsaikvana am katsma” (This man took them)

„ამ ქალმა სარეცხი დადგა “. „ თავი ქმარმა დაუმახა“ “Ak kalma saretskhi dadga”, “Tavi kmarma daudzakha” (The women put the laundry, she called her husband)

Unlike Mtiulian dialect there are very few cases confirmed of usage -mansuffix of ergative case in Meskhetian dialect. “In the speech of Khizabavra da Vargavi the ancient Georgiansuffix of ergative case “-man” is noticed. Though there are very few examples of it: e.g. „ღმერთმან იცის, ჩემი ქმარი გულით არ მყვარებია; ჯერ პირველმან დაიწყო, სიცხემან გული მოუთუთუქა “Ghmertman itsis chemi kmari gulit ar mkvarebia; jer pirvelma daitsko, sitskhe man guli moitutka” (God knows, that I did not love my husband with my heart; He started it first, the heat scalded his heart (Beridze, 1988: 75). The same case is mentioned by Aram Martitsov “The ergativesuffix is rarely found in its complete form (-man) in the nouns with consonant root. The case is confirmed in the village Gogasheni, e.g. „ ქალმან დაუმახა, ბიჭმან უთხრა, მამამისმან მიაძახა, გლეხმან უთხრა, დედამისმან გადასწყევლა, მამამისმან გაიგო “Kalkman daudzakha, bichman utrkhra, mamaisman miadzakha, glekhman utkhra, dedmisman gadastskevla, mamamisman gaigo” (A women called, a boy answer, a father called back, a farmer said, a mother cursed, a father heard) (Martirosov,1984:55). Meskhetian dialect demonstrates peculiarities in

For Interaction of Mtiulian and Meskhetian Dialects

formation of ergative case of the nouns with vowel-root. As a result of phonetic changes the casesuffix is presented in the form of “-n”: „ ამ გოგონ რავი რა იფიქრა ფეხი და გადახტა“ “am gogon ravi ra ipikra pekhi da gadakhta”(Who knows what the girl thought and she jumped out)

„პაპან ჩანს უთხრა, მაგრამ ვერაფერი გაიგო“ “papan chans utkhra, magram veraperi gaigo” (It seems a grandpa said, but he did not understand anything). If such forms have a vowel attached, -m element is restored. In the Mtiulian dialect “-ma is found in the vowel-ended nouns, “-ma” is met when the position requires extending vowel (Martirosov, 1984: 51). i.e. it is caused by the position.

„აქ მათხოვაო, ალბათაო, დედამაო.“ak maitkhovao, albatoo, dedamao”
(Probably mother did not ask)

„მაიხედა წყალზე რო მოიდა ბაჩყიამა, მაიხედა, რო ი ბიჭიებთ ადგილზე ტრიალებს“. “maikheda tskalze ro moida bachkiama, maikhda, ro I bichiebt adgilze trialebs” (A rabbit looked at water, looked back, that it goes around with its leverets on the place)

When does the position require “-ma” casesuffix? An emphatic “a” equals to root “a” in the partical and adverbs, in the suffix – ma of the vowel-ended root (Beridze, 1994: 50). If we share the opinion of the researcher, identified positions of the ergative casesuffix “-ma” in the vowel ended root words will be identical. 1. Before pause (at the end of the sentence or before listing), 2. Before conjunction and, 3. Before the particle “ts” (in the dialects before the “o” and “gha” particles of other words). The first three cases are characterized for both dialects. The fourth case makes difference. In the Meskhetian dialect the words in the ergative case formed by -ma suffix are not found before a verb in Meskhetian dialect. M. Beridze highlights that „დედამა თქვა... “dedama tkva...” (mother said) type statements is not allowed (in Samtskhe) and we have not it in the western dialects, in the part of the mountain dialects (Khevsurian, Tushetian), Pshavian such phenomenon is limited according to G. Tsotsanidze (Beridze, 1994: 102)“. It is an ordinary phenomenon for Mtiuletian. What is the cause of such difference? We think, that they are closely linked with the peculiarities of the cases formation by the extensions and their role in the sentence.

The function of the noun in the ergative case is interesting for us in the literary Georgian, as well as in both dialects. As a rule, it is given by the function of a subject in the second series of the transitive verbs:

Mtiuluri dialect: „არ მათმინა ი ქალმა, არ მათმინა“ “ar maitmina I kalma, ar maitmina” (That lady did not wait, did not wait)

Meskhetian dialect: „ბიჭმა იფიქრა, რო თავი ცოლი სახშია“-“bivhma ipikra, ro tavi tsoli sakhshia” (A boy though that he was in the house of his wife)

A subject in the ergative case in the series II is not found only with a transitive verb. „In Mtiulian dialect the constructions, where the subject in the ergative case is applied with the second series forms of intransitive verb. Mainly when transitive verb is connected with the same subject. (Jorbenadze, 1989:287).

„დასხდნენ ერთად ფალავნებმა და სადილი ჭამეს“-“daskhdnen ertad palavnebma da sadili chames” (The wrestlers sat and had a dinner)

„მოიდა ქრისტემ და დაჰკრა ორი მეხი“-“moida kristem da dahkra ori Mekhi” (Christ came and hit a lightning). Sometimes there is only intransitive verb in the construction (Chikobava,2008:99)- That akward man went towards his house (The similar phenomenon is noticed in Meskhetian dialect. Gr. Beridze mentions “The next predicative merged in the series II concords not in the nominative but in the ergative case. There are two

issues which should be considered, one, if there is an intransitive verb and it is followed by transitive. The second, when there is only one intransitive verb or the next one is also intransitive”.

„ამ კალებმა რო მორჩნენ, მერე’ ნა დაიტრაბახონ. “am kalebma rom morchnen, mere’na daitrabakhon (Let’s those women finish and then boast)

„ქართველებმა არ გათათრდნენ“ “kartvelebma ar gatatrdnen” (Georgians did not turn into Tatars)

There are cases when the predicate of the subordinate clause is managed by a subject of a main clause.

„ამ კაცმა ამოვიდა, ერთი დარაჯი შემოიარა.”am katsma amovida, erti daraji shemoiara” (This man came, one guard called in)

The scientific literature explains this phenomenon as „In the process of telling in the attention and understanding of the audience the tiduring mentioning of the first predicate the understanding of the next verb preceeds the understanding about the consequent subject and the later (i.e. predicate) refers to it”, Based on the literary language norms, it is known, that the subject of the main clause agrees with the predicate of the main clause. While it is on the contrary in the dialect. The subject of a main clause agrees with the predicate of the subordinate clause causing.

In the nouns with root ended in -m in the ergative case two m-s are coming together. It is characterized for both Mtiulian and Meskhetian dialects.

„ისეთ შალი მოქსოვისკე დედაჩემა. რო აი მამაძჳჩემა მახსონს კალთით წყალი მოიტანისკე და წყალი არ გააძდიოდა. -iseti shali moksoviske dedachema, ro ai mamaohchema makhsins kaltit tskali moitaniske da tskali ar daohdioda.

Indefinite pronoun “vinme” has the function of a case even without being in the ergative case. (The adverbial similar to ancient Georgian). “vinme” in the speech of the resettled Mtiulians similar to other pronouns has the case suffix.

„ვინმემ მოძჳტეხა ფეხი“ – “vinmem moohtekha pekhi”

As for the determinant and determiner’s ergative case forms, both dialects mainly follows literary Georgian:

„იმ ოხერმა ამხანიგმა თქო, რო კენჭიო ისე უნდა აიღოო, რო არ დაიხაროო“ – “im okherma amkhanigma tko, ro kenchio ise unda aighoo, ro ar daikharoo”, (that rascal comrade said, that you have to take a pebble in a way that you should not bend)

„შვიდიათასმა კაცმა თქო, რო ეს როგორ დაუტოვოთ თათრებს“- “Shvidiatasma katsma tko, ro es rogor dautovot tatrebs” (seven thousand people said how to leave it to Tatars)

In Meskhetian dialect there are many cases when the case suffix is truncated in the ergative case, like ცოფიან ძაღლმა უკბინა, ჩვენ ხალხმა იცის -“tsopian dzaghlma ukbina, chven khalkhma itsis” (rabid dog bit him, our people knows it)

Gr. Beridze states “we should say about agreement of the determiner and determinant, that there is the tendency to have a determinant in the form of the root (Beridze, 1988: 163). As a rule an ergative case does not add a preposition in Meskhetian and Mtiulian dialects like literary Georgian. The case without preposition is applied for expressing place and time adverb. The names denoting place and direction are in the dative case without preposition similar to the ancient Georgian and mountain dialects. E.g. „ბაკურიან გამოვედი, ახალქალაქ მივდივარ“- “bakurian gamoveri, akhalkalak mivdivar” (I left Bakuriani, I am going to Akhalkalaki) (Beridze, 1988:76). Of course, there are many cases of the dative with the prepositional forms. In Meskhetian and Mtiulian dialects the

For Interaction of Mtiulian and Meskhetian Dialects

preposition -shi is found in the phonetical variety -chi form. e.g. Mtiulian: „მენ უთხარ მემცხვარესა და გამოვედ კარჩი“ („men utkhar memtskhvaresa da gamoved karchi” (I told to a shepherd and went out)

Meskhetian: წავიდა ტყეში, ეს იყო ყველიერებში. (He went to the forest; it was during butter week)

„-ჩი preposition is used in Khizabavra, Vargavi, Apnia and other villages. It is used by elderly people. -ჩი is confirmed by other dialects of Samtskhe, Pereidani, Racha, Kakheti and very rarely in Kartli. In the mountainous dialects -ჩი postpositions are used in an ordinary way (Beridze, 1988: 76).

Sometimes -შიდა preposition is not simplified. If we consider that so called emphatic vowels is wide-spread in Javakhuri, in such case the suffix “a” can be found even now (Martirosov, 1984: 60).

In both dialects the case suffix can be preserved when the postposition -ში is attached to the nouns with the consonant-ended roots. -ზე postposition can be found in the form of -ზედა(ა)

In Mtiulian. There are parallel forms ზე-ზედა found in Meskhetian dialect as well: „წამაიყვანეს ფასანაურის გზაზედა. (I was taken to Pasanauri).

შეკონვილ ძნას ჩავყრიდით კლოზე რგვლათ. ბოძის ირგვლივ. (We „We used to put a bound sheaf in the thresh floor in the cycle, around the pillar)

In both dialects “-vit” preposition is found very rarely in the dative case, it is found with the nouns with vowel-ended roots. They are less met in the consonant ended roots. It is known that the modern literary language does not distinguish root for adding “vit” suffix” in the dative case. Accordingly, it is common for both roots ended by consonant and vowel. In the sentence the prepositional forms in a dative case plays the role of adverbial modifier of place, time and rarely, a manner.

In both dialects like literary Georgian language “is” suffix is applied as the marker of the genitive case for the nouns with the root ended by consonant. Accordingly, in Meskhetian dialect distribution of ih(←is). „Ih and -is formants does not link to the position and they are found as parallel forms in the speech as well. In addition, “ih” is more found in the speech of the elderly people (Beridze, 1988: 14).

In the genitive case the case forming suffix “s” is more lost. It is more characterized for both dialects. Especially, when the noun in the genitive case precedes another one and is a determiner. In such a case, it does not matter whether the root of the noun is reduced or not. This rule is followed by Meskhetian and Mtiuletian dialects in most cases.

Meskhetian: „შაქარ სუ სუფრი კოვზით იყრიდა- “Shakar su sufri kovzit ikrida” (he used to take the sugar with a table spoon)

„მუხი ფიცრებით გიეკეთებინა“ – “Mukhi pitsrebit gieketebina” (He did it by the oak boards)

„თავი მამი ბათინკები ჩიეცვა“- “Tavi mami batinkebi chietsva” (He wore the boots of his father)

Mtiulian: „ჯერ იმი დედა ვაცხონე, მერე იმის მამის სული“= “jer imi deda vatkhone, mere imis mamis suli” (First bless his mother’s soul, then his father’s so

„თქვენ სიხად მოგიკვდეთ თუ ეხლავ არ მაიტანოს ნადირი ხორცი“- “Tkevni sikhad mogikvdet, tu ekhlav ar maitanos nadiri khortsi” (let your love died if he does not bring the meat of a wild animal)

Similar to „მემრე გაჩნდა მარილიც, ცეცხლიც, შუში ლამფებიცა“- “memre gachnda marilits, tsetskhlits, shushu lampebitsa” (When there appeared salt, fire, glass lamps), the nouns with truncating roots have the mark -is (ih-accordingly) in some positions their -s is truncated.

Meskhethian: „საქმი ბოლო არ იცოდა” – “sakmi bolo ar itsoda” (he did not know the end of the work . As for the nouns with the vowel-ended roots which are not truncated in Meskhethian dialect they have h(← s) or 0 as a case suffix. They are parallel phonetic variations, while 0 formation is comparatively rare. It is confirmed in the speech of the elderly people more. “complete disappearance of a suffix in the words can be traced in the form of the stress of the last syllable” (Beridze,1994:145).

In Meskhethian dialect “h” is more presented as a genitive cases suffix for the nouns having vowel-ended root.

„გაიქე, გოგო, წყაროჲ წყალი მოარბევინე“- “geike, gogo, tskaroh tskali moarbevine” (Go, girl, bring the spring water)

„ მოდი, მოდი, მიშაჲ გოგო, რას დახვალ, რას სწერან?“-“modi, modi, Mishahg ogo, ras dakhval, ras stsran?”(Come, come, the girl of Mishah, what are you going about, what are you writing

In Mtiuletian dialect the nouns with not truncated roots have the genitive case suffix “I” მთიულურ დიალექტში ბოლოუკვეცელ სახელებთან ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ი ელემენტი შეიძლება დარჩეს და დასუსტდეს ო -ად . მაგალითად:

„ვინა ვარო და იმ ბაჭკიადს დედა ვარო შენ რო დაგვხვდაო და მოკვლას გიპირობდაო“- “Vina varo da im bachkiaods deda varo shen ro dagvkhvdao da mokvlas gipirobdao” (Who am I and I am the mover of a rabbit, which met you and was going to kill you”

„ათირიანთ რო უძახით, მიხაოდს მამა-ბიძას დაჰპარეს ხარი“-“Atiriant ro udzakhit, mikhaods mama-bidzas dahpares khari”. (As you call Atiriant, they have stolen an ox of Mikhai’s father and uncle)

In such a condition it is possible to truncate a root consonant and use ო as a suffix of genitive case: „ლუბამ დედამ, მაგდანამ იცოდა ეგ კარგად.“ “Lubaod dedam, maganam itsoda eg kargad” (Luba’s mother, Magdana knew it well).

Turning of “i” case suffix into “yota” has its explanation based on the nature of Georgian language. It covers the cases where suffix is started by “i” vowel i.e. it also includes instrumental and nominative cases. The case suffix following the noun with the vowel-ending root creates the complex of the vowels which are not acceptable phonematically (Uturgaidze, 1986: 31).

Such incompatibility is overcome by diphthongization in Mtiulian dialect and it turns into მახარაი-“makharai” in Meskhethian dialect, where case suffix is fully lost and h(←s) is left as a suffix of genitive, გოგო-ჲ -“gogo-h” or zero suffix. E.g. მიშა გოგო - “mish agogo”. Though there are exceptions in Meskhethian dialect as well. In the genitive case some non-truncating roots can be truncated, while truncating ones can not. For instance, “შუათანაის ნაწილი მიართვეს, რაის ადამიანია”- “shuatanaais natsili miartves, rais adamiania” (The middle was given the part, what a person he is” (Martirosov, 1984: 52).

Formation of the genitive case with the non-truncating roots found in Mtiulian dialect is the feature of the mountain dialect mainly. The same phenomenon is also found in Georgian as well „მარტკა ძუძუდს თავზედა” – “maartka dzudzuds tavzeda” (Hit on the tit) (Imnaishvili,1974: 59).

For Interaction of Mtiulian and Meskhetian Dialects

In the genitive case, both in the nouns with the vowel-ended and consonant-ended roots the suffix “-is” or “-s” is restored according to the versions of “ih” or “h”, when it is followed by an emphatic vowel, the particle or preposition with an emphatic vowel. Of course, it refers to Meskhetian dialect peculiarity. For instance, we will have წყაროჲწყალი – “Tskaroh tskali”, მაგრამ წყაროსც. – Tskarosits”

In Mtiulian dialect in any case there will be -o, -is suffix (in full or partial form) when emphatic -a or its equal element in any possible position.

„- ეგ ვიცე მენა მახარაოსა“- “eg vvitsi mena makharaosa” (I know it, it’s Makhara’s one)

In both dialects the emphatic “-a” is found in the following positions:

1. When it is a nominal part of the compound predicate

2. Mtiulian: “შვიდი წლისა ვიყავ მაშინ“- “Shvidi tslis vikav mashin (I was seven years old then)

Meskhetian: იმ კაცისა იყო ყანა“- “Im katsis iko kana”(The field was belonged to that man)

When the noun in the genitive case acts as a determiner, the determined word is disappeared.

Mtiulian: „მთიულეთისა არა, არაფერი არა შხანს“- “mtiuletisao ara, araperi ar shchans” (nothing is seen of mtiulian)

Meskhetian: „აბა ქორწილისა რა გითხრა შვილო.“-“aba kortsilisa ra gitkhra shvilo” (what can I say about wedding my son)

When a noun in genitive case is determiner, it is followed by a determined word but the position is post-positional

Meskhetian: „თავლი მაისისა სჯობია“ – “taprli maisisa sjobia” (the honey made in may is better)

Mtiulian: „ლაკათხეული რძლისა უნდა ვთქო თუ სიძისა“- “kalatkheuli rdzlisha unda vtko tu sidzisa” – (Should I say about bride or groom from Lakatkhevi)

In the first case the emphatic vowel should have the same demarcation meaning, as “o” particle, or in front of the auxiliary verb “a”. In the second case, it shall compensate the missed member. In the third case a- can be considered as emerged due to post-positional order of determiner and determined. During such postposition the function of “a” is considered to be a closure of the construction (Arn. Chikobava). T. Uturgaidze writes about it: “Prepositional substantive determiner and its determined create closely connected wording, but in the inversive line they face the threat of dissolution. When another noun follows a determiner, it could be understood as the prepositional member. „ცხენი ამხანაგის სახლს მიუახლოვდა“ – ‘tskheni amkhanagis sakhls miuaxlovda’ (a horse reached the house of a friend). It can be split into two ways: 1. ცხენი ამხანაგის სახლს მიუახლოვდა - tskheni amkhanagis: sakhls miuaxlovda (a horse friend: reached the house) and 2. ცხენი: ამხანაგის სახლს მიუახლოვდა „tskheni: amkhanagis sakhls miuakhlovda” (a horse reached the house of a friend) (Uturgaidze, 1976: 44) “Above mentioned examples can not be explained this way, as here the verb follows the definer noun and as T. Uturgaidze mentioned, there is no threat of ambiguity. Then what should be the reason for the emphatic vowel in this type of sentence? According to above mentioned, despite genitive case has no syntactic linkage with a verb, the genitive case with emphatic “a” still has conceptual connection. i.e. emphatic vowel can have different contradictory meaning – closure of the construction and split of a construction. When a determiner is in genitive case, but it si

separated in the sentence, or its determiner is completely disappeared an emphatic -i appears instead of emphatic “-a” in the nouns with the non-truncating roots.

„ვერ გავიგონე ამხანაგისი, იქით იყო“ “ver gavigone amkhanagisi, ikit iko” (I could not hear my friend’s one, he was there”

„დღეს ეს ნამუშევარი, ჩვენი მამა-პაპისი, ისეთებს დარჩა, რო არც ერთი ლაფატკა აულია“- “dghes es namushevari, chveni mama-papisi, isetebts darcha, ro artso erti lapatka aughia” (Today the work of our ancestors were left to those who never took a spade”

T, Uturgaidze writes about an emphatic “-I” “it is the part of the -i-ts root of si derivant and similar to emphatic “-a”. In particular, in the sentence, the substantive determiner is syntactically connected only with the member standing on the left. While the determiner is isolated from the right side member. „ნამუშევარი მამა-პაპისი“ (namushevari mama-papisi) and not prepositional determiner. It is not allowed, like „მამა პაპისი ნამუშევარს“ –“mama papisi namushevars”, similar to „მამა-პაპისა ნამუშევარს“ –“mama-papisa namushevars” (Uturgaidze,1976: 54).

Noteworthy, that determiner and determined shall be found in both order in both dialects, prepositional and postpositional one. During prepositional order, when a determiner’s root is ended on consonant, the forms of all the cases except nominative and vocative have no marks in Meskhetian dialect, like დიდ ბიჭმა (did bichma), დიდ ბიჭს (did bichs), დიდ ბიჭის (did bichis), დიდ ბიჭით (did bichit), დიდ ბიჭად (did bichad). As for Mtiulian dialect, the similar forms can be also found, though it mainly follows the literary Georgian. In case of post-positional order, both dialects follow the same rules.

During analysis of the prepositional agreed determiner and determined, i.e. the forms when the definer is always in the genitive case (კაცის წიგნი- “katsi tsigni” (man’s book), T. Uturgaidze notes that such definer is not considered as the form of genitive case and -is morpheme is not equal to the case suffix. „The noun produced by “-is” morpheme often is considered as the form of the genitive case because of the material identity of case suffix and the formatting element, what is not correct, as mentioned, it is not correct to consider /ad/ as a case suffix in the form “გულად“- „gulad” used as a determiner. In above mentioned forms /is/ forms genitive substantives. (Comp. personal pronoun in the genitive case like m-is-tvis and the possessive pronoun “მის-ი“- „mis-I” formed from it) (Uturgaidze, 1976:.54) .

In Mtiulian dialect the time and place adverbs are presented in the form of the genitive case:

„წინ სიხაი ყოვილა და უკანის ჩრელაი- Tsin sikhai kopila and ukanis chrelai (It was Sikhai in front and Chrelai was back)

„წელანის თქო, აქ თავი განებება არ შაიძლებო“- “Tseghanis tko, ak tavi ganebeba ar shaidzlebao” (He said before, that it is not allowed to leave it here)

Prepositional forms of the genitive case are more characterized for Mtiulian and Meskhetian dialects. “Naturally, the genitive case form of noun is prepositional similar to personal pronouns” (Martirosov, the same, 1984:52). “-tvis” preposition in Mtiulian dialect has several forms, like Tvis//tvi//tvisin.m while in Meskhetian dialect

We read about this preposition, the following: “-tvis is presented as a rule in the form of -tvi//tvin//t n//tun (Georgian dialectology). -tvin//tun version is regular in Meskhetian dialect. It is also met in Ingilo dialect (tun), Kartlian and Kakhetian ones, there are also T(ღ)vina/t(ღ)vin forms together with – t(ო)vin//t(ო)un varions. -tvin is not

For Interaction of Mtiulian and Meskhetian Dialects

unfamiliar for Zemo-adzharian, Mtaracharian and Zemo Imeretian dialects and partially it is also used in Lechkhumian speeches” (Beridze, 1988: 86).

Meskhetian: „ამითუნ ქალითუნ ეთქვა იმ კაცსა და წამოსულიყო“- “Amitun Kalitun etkva im katsa da tsamosuliko” (That man said to that women and he left)

„მე მგობია კარგ’ ნა იყოს ხალხისტუს“- “Me mgobia kargna iyos khalkhistus” (I think it should be good for people)

Mtiulian: უბედურობაში რო ვიყავით, იმის გულისთვის მოვედით.- “Ubedurobashi ro vikavit, imis gulistvis movedit” (As we were in poor situation, that’s why we came here)

„თავი ცლოიძმითვინ გაუძრახნია“- “Tavi tsolisdzmitvin gaudzrakhnia”- (he abused his brother of a wife”. მახარადსთვი უთქვია, გვიშველე რამ მახარაო“- “Makharadstvis utkvia, gvishvele ram makharao” (He said to Makhara, help Makhara)

The preposition -tvis can be divided into the form with full form of the case suffix and the one with the lost consonant -s . Preposition -ken is found as -ke in Mtiulian dialect. It differs from Meskhetian one, where the last -n is lost very rarely. Meskhetian: „წაიყვანებენ აწყურისკე“- “Tsikvaneben Atskuriske” (He will be taken towards Atskuri)

Mtiulian: „გუდამყრისკე თუ ხევსურეთისკე მიმდინარან სუ მუდამ წელიწადს.- “Gudamakriske tu khevsuretiske mimdinaran su mudam tselitsads” (They go to either Gudamakari or Khevsureti every year). „გაქცეულა წყლისკე უნდა გავარდეს ტყეში“- “Gaktseula tskliske, unda gavardes tkeshi” (he ran to the water for escaping to the forest) „ხადას იყვის ძლიერი ხალხი ძალიან, ჩვენ მითიულეთისკე.- “Khadas ikvis dzlieri khalkhi dzalian, chven Mtiuletiske” (Very strong people are in Khada, in our Mtiuleti)

Formation of the instrumental case in Meskhetian dialect keeps the Literary Georgian way. -it is met as a suffix in the nouns with the roots ended in consonant in both dialects. For instance: „სუ ბღმულით, ღრიალით, ყვირილით წასულა“- “su bghmullit, ghrialit, kvirilit tsasula” (He went with crying, roaring, shouting)

The emphatic “-a” is added to the suffix of the instrumental case to the nouns with the roots ended by the consonant and truncating roots similar to dative and genitive cases, here you can find -it-ita and in some positions they freely substitute each other. In some positions they are found without extension.

The element of the case suffix -i disappears in the nouns with the roots which are not truncated and emphatic “-I” substitutes an emphatic “-a”, though it is possible to find it without the latter.

„საღამოთ რო მივე, მეუბნება“- “saghamot ro mive, meubneba” (When I came in the evening , he said). „საღამოთ უთქვია ჩონები არ ამოიდენო“, “Saghamoti utkvia chonebi ar amoideno” (In the evening he said that chonas had not come)

“-ti” is found with the nouns ended on “e”, “o”, “u” used without preposition. In Mtiulian dialect unlike Meskhetian “i” element in the instrumental case in the non-truncated nouns can be weakened or turn into o: „ცხემლათ გადიოდა, გამოდიოდა - “tskhemlaot gadioda, gamodioda” (He used to go around by Tkhemlaod). „რაითი გაუბია ფეხები“- “raoti gaubia pekhebi”, (What had he tied his legs by)

An emphatic -i is found in Mtiulian dialect with the truncating and consonant-ended roots. “Sabliti tu raoti gaubia pekhebi” (What had he tied his legs by belt or what).

According to the scientific literature, an ancient Georgian had not the case suffixes with an emphatic “i” vowel, like -si, -ti. Many researches were dedicated to appearance of “i” component. T. Uturgaidze mentions “Intermediate Georgian წყაროსა(ნათ) “Tskarosa”

(gen.) and Tskarota (instr.) phonemes are the result of the ancient Georgian წყარო-სა “Tskaro-sa”, წყარო-თა Tskaro-ta”, in the forms of simplified diphthongs. In the forms of genitive and instrumental cases, -si and -ti endings (წყარო-სი-Tskaro-si, წყარო-თი-tskaro-ti) is not formed from the shift of the sounds of -is and -it endings. -is and -it suffixes do not produce -si and -ti (Uturgaidze, 1986: 89).

According to V. Topuria “Genitive case suffix is composed from the genitive case suffix formant -s and inflection of the nominative case “-i”. We had not suffix “-si” as a marker of genitive case.

Therefore, we can freely say, that “misi”, “tvisi” are in nominative case and not in genitive one. The similar can be said about instrumental case marker “t”, while “I” is the same “I”, what is with -si, but it is not a marker of the nominative case (Shanidze, 1930: 32). V. Topuria considers the “i” ending as an analogue of the genitive case.

Akaki Shanidze considers -si ending of the genitive case as the marker of the nominative case “i” accordingly, Ak. Shanidze also thinks that -si is a compound suffix is split into -s and -i formants, while in the instrumental case, he thinks that -i developed after -t after losing a vowel in the -it suffix, which appears with the nouns ended by -e like ჩაითო -“chai-t” (and not ჩაითი- “chaiti”) (Uturgaidze, 1986: 88).

Both in Meskhetian and Mtiulian dialects genitive case shall undertake the function of departure when it is without preposition. For instance:

Meskhetian: „თამარის კაცი მთით ჩამოვიდა “Tamaris katsi mtit Chamovida”

Mtiulian: „შონჩოით ეს კაცი მოსულა“ “Shonchoit es katsi mosula”

Similar to genitive case instrumental case also has prepositions.

-ken preposition is found with the form of -ke in the genitive case „ვეღარსაითკე ვეღარ მიდის.“-“vegarsaitke veghar midis” (it can not go anywhere)

-dan(← gan) preposition is used with the instrumental case in both dialects, Meskhetian and Mtiulian. “-dam” version is identified in both dialects and expresses departure. „- dam” preposition is used in almost every dialect and speech of Georgian language:

Mtiulian: „აბულიანთი იყო გიორგაი, ჩვენი სოფლიდან.“-“abulianti iko giorgao, chveni soplidan” (Abdulianti was Giorgao from our village)

„ნახევარ კილომეტრიდან გამოიქცა კაცი.“- “nakhevar kilomentridan gamoiktsa katsi” (A man ran from half a kilometer).

„მოდიოდენ, მიჰქონდათ ცხორი და ფეხებიდან ამოუტყვერი.“midioden, mikhondat tskhori and pekhebidan amoutyvri” (They were going, they were bringing sheep and I appeared from the legs)

Meskhetian: „ჩამოვედიოთ მთიდანა“. “Chamovedit mtidana” (We came from mountain)

„წამოვიდა ზეიდან“- “Tsamovida zaidam” (he went from above)

„საიღამ ჯერ არ გამოვსულიყავი“(saidam jer ar gamovssulikavi (Where I have not left for)

-dam is used in Meskhetian dialect more frequently and it is rather rare for Mtiulians. dan←idgan←itgan is more characterized for Javakheti dialect, “ჩვენ მოვდიოდით ბეჟანოდგან“- “Chven movdiodit bezhanodgan” (we used to come from Bazhano). _i is more used in Meskhetian dialect and it is rarer in Mtiulian one. As it is shown in the examples “_i is more chadacterized for Javakhians, the second stage of development (idgan) is quite few.

For Interaction of Mtiulian and Meskhetian Dialects

The first is also met and the third stage is used in parallel. (Uturgaidze, 1986:89). Instrumental case marker -it can be substituted by “tan” preposition – pekhtit ujda (was seating at the feet)

-ze and -shi prepositions are also substituted by -it ending of a case to

„შემოდგომით ცხვარი მატყლი არ ვარგა, გაზაფხულით ვნახოთ“. - shemodgomit tskhvარი matkli ar varga, gazapkhulit vnakhot” (The wool is bad in autumn, let’s see on spring.

The prepositional form of the instrumental case is used as a main adverbial in the sentence.

“Javakheti is not familiar with -urt prepositional form therefore either only instrumental case or instrumental again are applied here with the function of “tanaoba” (together)+ “ertad” adverb. e.g. „სარანდით მიდიოდა ამხანაგებით“ – “saraindit mmidioda amkhanagebit” (he used to go as for great deeds with his friends). **ორივე თვე**). **ორივე ერთად ვიცხოვრეთ** ““orive tve tatrebit ertad vitskhovret” (we lived with tatarians for two months). This is the situation in Mtiulian dialect.

Adverbial case

In the adverbial case the suffix -ad is used as a case marker in Meskhetian and Mtiulian dialects similar to literary Georgian for the nouns having the roots ended in consonant.

Mtiulian: “**ეხლა ყანებიც ბერწად არის**“ “o ekhla kanebits bertsad aris” (not the fields are infertile)

„**აესე გძლად გავსაპავდით იმას**“-“aese gdzlad gavsapavdit imas” – (we used to wash them such a long way)

„**თელი ღამე თეთრად გავატარე**“- “teli ghame tetrad gavatare” (I spent the whole night awake)

-d element as a case suffix maintains its voice, though you can also meet it as a voiceless “t” in many cases. It’s similar almost in all Georgian dialects

Mtiulian: „**სანადიროდ გამოვედ**“- “sanadirod gamoved”- I went for hunting

Meskhetian: „**ქალაკათ წასულა, ტყეთ მიეჩვენა**“- “kalakat tsasula” (he went to the town)

Sometimes -d, the suffix of the adverbial case turns into voiceless -t or even totally lost and only a- is preserved, e.g.

Meskhetian:

„ დედაბუდიანა წასულიყო “	“dedabudiana tsasuliko”	(Everybody had left)
„ გონჯა უთქვია “	“gonja utkvia”	(He said ugly)
„ ზეზეულა მაღლა, მაღლა წავიდა “	“zezeula maghal, maghla tsavida”	(He moved up and up)

Mtiulian:

„**ე ერთს კი დავჰკარ ჯოხი მაგრა**“ „o erts ki davhkar jokhi (I hit a stick hard) magra”-

„**გაძრიალდა ხალხი, კარგა ვიყავით**“ “Gadzrialda khalkhi, karga (people moved, we were well) vikavit”

„სუ ტყუილაებროდენ“. “su tkuila ebrdzoden” (they fought in vain)

We have the examples when the adverbial case is not formed in both dialects, like Meskhetian: „კაცურ შეკაზმული კაცი გამოჩნდა - “katsur Shekazmuli katsi gamochnda” (The horse decorated in manish way appeared)

Mtiulian: შენ აუცილებ ნახავთ, რო თქონ წასასვლელეხ ხართ თუ არაო“ – “Shen autsileb nakhav, ro Tkon tsasasvleleb khart tu arao” . (You will see that you have to go or not)

As for the nouns with the vowel-ended roots, they use -d as the suffix of adverbial case. There are mutually exclusive opinions in the scientific literature about the suffix of the adverbial case in the nouns with “a” vowel-ended roots. One part of the scientists thinks that the nouns with the roots ended by vowel truncate in the adverbial case and accordingly, the suffix is “-ad”. While another part, including T. Uturgaidze states that “/d/ and not /ad/ is the adverbial case suffix in the vowel-ended root nouns and there is no truncating assumed in this case.

This assumption is grounded by the following condition.

The nouns ended on e vowel and truncated always are followed by -d in the adverbial case. e.g.: ღამე-დ, მეურნე-დ...- “ghame-d, meurne-d.” (as a night, as a farmer)

სიმწარე, მხარე - simtsare, mkhare (bitterness, side) forms do not truncate /e/, there are adverbial case forms here as well and it demonstrates that in the genitive and instrumental cases there is not truncating /ad/ phoneme (Uturgaidze, 1986:65).

The suffix „-d“ of the adverbial case are most frequently found in the form of aspirated vowel “t” in the nouns with the vowel-ended root, e.g. „ფასი რათ გვინდაო, მაშინ რწმენაო იყო - “pasi rat gvindao, mashin rtsmenaο iko” (Why do we need a price, there was belief that time)

ხევსურებში ვიყავ მენ მოჯამაგირეთ - “khevsurebshi vikav men mojamagiret” (I’ve been as a hired man in the Khevsurians)

As for the forms extended by the emphatic „a“ vowel they have certain rules of distribution, which is common for the extended forms of other cases. An adverbial case similar to dative case sometimes forms the direction „დადიოდნენ გაზაფხულზე მიმდვრათ“ (They went to the field in spring). There is a case, when the infinitive in the adverbial case acts as an adverbial modifier of purpose: დადიოდნენ ნადირობად (They went for hunting)

The said forms are produced according to the old Georgian norms. It is very rare in Meskhetian dialect, but it is used comparatively often in the Mtiulian one. There are cases in both dialects that the ancient „-iv“ suffix of the instrumental case appears instead of the genitive and adverbial cases.

e.g. Meskhetian: თხლივ დათესე და კაი ყანა იქნება. (Plough shallowly and the field will be fine)

Mtiulian: სწრაფლივ წავიდა უცხო სოფლიდან (Promptly left an unknown village)

The adverbial forms without postposition are used as adverbials and more frequently as a simple object in the sentence. Prepositional forms of adverbial case are found in the Meskhetian and Mtiulian dialects.

In the Mtiulian dialect the postposition „-mde“ is found in different ways like „mdi/mdin (withsuffix sound nasalization) mdis/mdisin“

For Interaction of Mtiulian and Meskhetian Dialects

„იმ ღამეს ერთ ლიტრამდი არაყი დავლივე და თელი ღამე დედაკაცი ვკვოცნე“- “im ghames ert litramdi araki davlive da teli ghame dedakaci vkhotsne” (I drunk the vodka about one liter and kiss the lady the whole night)

„მოდოდენ, მიჰკონდათ ცხორი და სოფლამდის მოვიდენ“. –“modioden, mikhondat tskhori da soplamdīs movidnen”, (They were coing, brought the sheep and they reached a village).

As for Meskhetian dialect according to Ar. Martirosov „Javakehtian dialect is characterized by use of „-mdi“ version of the „-mde“ preposition. It is sometimes lost in it by the preserved fixed adverbial casesuffix „-d“ (Martirosov, 1988:61).

In addition to -mdisn// -ndisn// -mdi// -ndi// -ndin// -mdin forms are used in Meskhetian as the variation of the -mde postposition. As it is found, there are only some forms used in Mtiulian out of those forms. Lost of the casesuffix „-d“ is characterized for Mtiulian as well.

The forms „-ndi, -ndin, -ndisn are formed as a result of interchange of the forms “nar” and “man”. In Meskhetian dialect mainly -mdis-in is used, while in Kartlian, kakhertian, Zemo Imeretian and Lechkhumian dialects they yous both “-mdin” and “-mdis-in”.

„სახლანდინ მიაცილა.... ვალამდინ იმუშავა“... “sakhlandin Miatsila... Valamdin Imushava”- (He saw her off.. he worked till Vale)

Vocative case

Formation of vocative case takes place into two ways in Mtiulian dialact by ო//ვ.(□)

In the Mtiulian ო//ვ (□) without syllable) follows both to common and proper nouns: its more relevant to say, as a suffix of vocative case □.

e.g. „მოდოო მიხაუ, მოდოო - “modio mikhau, modio” (Come, Mikhau, come

გიორგა□ ეს ხალხი ჩემიც არის. –“giorga es khalkhi chemits aris” (Giorga this people are mine as well)

სიხა□ აქ გამოდი, აქაო – “sikha ak modi, akao” (Sikha, come out, here)

It is impossible to talk about any regulation in case of distribution of “o” and “v”, but still it is noticeable that “o” is used with the nouns with consonantsuffix root, while there is “v” with vowel-ending roots. In Mtiulian dialect some proper names with vowel-ended roots can be often found both by a case suffix and by root. e.g.

მანან-ო (manan-ო) მანან (manan)

მაყვალ-ო (makval-ო) მაყვალ (makval)

The second case is more frequent in Meskhetian dialect truncating the suffix vowel in vocative case. It is linked with the number of the silable of a word. The suffix vowel is truncated in the vocative case in the nouns with three and more silables: ლამარ! ნათლიდედ! ნათლიმამ! ნათელ! (Lamar!, Natlided!, Natlimam!, Natel!) (Jorbenadze, 1989: 386).

The forms of the vocative case are presented as a separate word or as an address. Gr. Beridze notes that “sometimes address forms have twosuffix. “O” first and then “Vin”. “O” is understood as a root vowel “„ქალოვ, წუხელ რა ვნახე“- “Qalov, tsukhel ra vnakhe” (“Women, what I saw at night) (Jorbenadze)

It is not characterized for Mtiulian. Such forms of addressing are found in the vocational case of the Meskhetian dialect, like დეიდო, მამიდო, მამი, დედი (Deido, Mamido, Mami, Dedi). The later should be formed from მამილო, დედილო (Mamilo, Dedilo).

Summary

One of the important problems of the Georgian dialectology is to study the interaction of the dialects. From this point of view, the speech of the Mtiulians resettled to Meskheti requires an attention. α (Yota) is found into four positions both in Meskhetian and in Mtiulian dialects, such as #-V, V-#, V-C, V-V with nouns, verbs and adverbs. While ζ (Khari) phoneme is represented by three positions, including: #-V, V-V, V-#, but there is a rather strong tendency to use β (Khani) in the forms instead of ζ (Khari). Since ζ (khari) is not confirmed in Meskhetian dialect, even the speech of the Mtiulians settled in Meskheti is characterized by substitution of phoneme ζ (khari) by Khani.

The speech of the settled Mtiulians follows the peculiarities of the Meskhetian dialect in formation of the cases.

According to above-mentioned, it can be said, that Meskhetian dialect has a strong influence on the speech of Mtiulians regardless the short period of interaction.

REFERENCES

- Gogolashvili G., Arabuli Av., (2017). Akhali Kartuli Ena, Dialektebis Morphologia, Crepsiti Analizi. Book III, Iv. Javakhishvili State University, Arn. Chikobava Institute of Linguistics, Tbilisi
- Beridze Gr., (1988). Kartuli Enis Javakhuri Kilo, Tbilisi.
- Beridze M.,(1994). Samtskhis Dzirritadi Taviseburebani, Tbilisi.
- Imnaishvili Gr.,(1974). Kartuli Dialekti, Tbilisi.
- Maisuradze I.,(1942).(Dzirritadi Phonetikuri Protsebebi Meskharshi. The Edition of Gori State Pedagogical Institute, Tbilisi.
- Martirosov Ar., (1984). Kartuli Enis Javakhuri Dialekti, Tbilisi
- Mikiashvili O., (1986) Kartuli Enis Dialektebis Urtiertsherevisa da Interenperentsiis Sakitkhi, Tbilisi
- Sarjveladze Z.,(1984). Kartuli Saliteruro Enis Istoriis Shesavali, Tbilisi
- Uturgaidze T.,(1960). Tushuri Kilo, Tbilisi.
- Uturgaidze T., (1976). Kartuli Enis Phonematuri Struktura, Tbilisi
- Uturgaidze T.,(1986). Kartuli Enis Sakhelis Morphonologiuri Analizi, Tbilisi
- Shanidze Ak .,(1973). Gramatikis Sapudzvebi, TSU Publish-house, Tbilisi, 1973
- Jorbenadze B., (1989). Kartuli Dialektologia, 1, Tbilisi.
- Jorbenadze B., (1989). Kartvelur Enata Dialektebi, Tbilisi.

**РУКОПИСИ ГРУЗИНСКОЙ ГРАММАТИКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
БИБЛИОТЕКИ ПАРИЖА**

**PARİS ULUSAL KÜTÜPHANESİNDE MUHAFAZA EDİLEN GÜRCÜCE
GRAMERİNİN ELYAZMALARI**

**MANUSCRIPTS OF THE GEORGIAN GRAMMAR OF THE NATIONAL LIBRARY
OF PARIS**

Mariam KOBERIDZE*

АННОТАЦИЯ

Вопрос поиска, описания и публикации сохранившихся за рубежом грузинских рукописей в контексте истории мировой культуры, с точки зрения коммуникации между культурами и популяризации грузинских духовных ценностей, является актуальным вопросом науки. Особое значение имеют грузинские рукописи, хранящиеся в Национальной библиотеке Парижа.

В разное время рукописи Национальной библиотеки Парижа описали М. Броссе, А. Хаханашвили, Фр. Маклер и Э. Такаишвили. Грузинские рукописи Парижа для нас имели и сегодня тоже имеют большое значение. Здесь сохранены несколько редких рукописей, подобных которым либо нет, либо мало сохранены в известных библиотеках. Александре Хаханашвили описал 26 рукописей, в том числе три рукописи грузинской грамматики. Эквтиме Такаишвили описал двадцать девять рукописей, в том числе четыре рукописи грузинской грамматики.

В настоящей статье представлена связь рукописей грузинской грамматики, сохранившихся в Париже, с рукописями грамматики Давида Батонишвили и Иоана Картвелишвили. Мы хронологически проанализируем важность изучения этих рукописей и подходов других ученых применительно к сегодняшнему дню. Рукопись грамматики № 27, сохраненная в Парижской национальной библиотеке, принадлежит Иоану Картвелишвили. По описанию Эквтиме Такаишвили рукопись написана на синей бумаге, сохранены отдельные листы, наклеенные на новую бумагу и вложенные в обложку. Первые восемь страниц полностью грузинский текст, затем русско-грузинский.

Остальные 2 рукописи грамматики Парижской национальной библиотеки № 7 и № 9 учебного характера, без автора. Думаем, что эти рукописи тоже должны

*ORCID: [0000-0002-6604-1628](https://orcid.org/0000-0002-6604-1628), Prof. Dr. Gori State University, maikoberidze@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Koberidze, M. (2024). РУКОПИСИ ГРУЗИНСКОЙ ГРАММАТИКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ ПАРИЖА. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (64), 144-157. DOI: [10.17498/kdeniz.1587990](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1587990)

Рукописи Грузинской Грамматики Национальной Библиотеки Парижа

принадлежать Иоану Картвелишвили. Рукопись № 15 принадлежит Давиду Батонишвили.

Ключевые слова: Рукописи грузинской грамматики, Париж, Иоане Картвелишвили, Мари Броссе, Александре Хаханашвили, Эквтиме Такайшвили.

ÖZ

Yurt dışında muhafaza edilen Gürcüce el yazmalarının dünya kültür tarihi bağlamında kültürler arası iletişim ve Gürcü manevi değerlerinin yaygınlaştırılması açısından araştırılması, tanımlanması ve yayınlanması Kartvelolojinin güncel bir konusu olarak tanımlanabilir. Bu açıdan Paris Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Gürcüce el yazmaları özellikle önem arz etmektedir.

Farklı zamanlarda Paris Ulusal Kütüphanesi'ndeki Gürcüce el yazmaları M. Brosset, A. Khakhanashvili, Fr. Broker ve E. Takaishvili tarafından tanıtılmıştır. Gerek geçmişte, gerekse günümüzde büyük öneme sahip olan söz konusu el yazmalarının ikinci nüshası ya yok ya da tanınmış kütüphanelerde nadiren bulunmaktadır. Aleksandre Khakhanashvili, üçü Gürcüce dilbilgisi el yazması olmak üzere yirmi altı adet el yazmasını tanıtmıştır. Ekvtime Takaishvili de Gürcüce gramerle ilgili dört adet el yazması da dahil olmak üzere yirmi dokuz adet el yazmasını tanıtmıştır.

Bu makalede, Paris'te muhafaza edilen Gürcüce dilbilgisi el yazmaları ile David Batonishvili ve İoane Kartvelishvili'nin dilbilgisi yazmaları arasındaki bağlantı üzerine çalışılmış ve yazmaların incelenmesinin önemi ve diğer bilim adamlarının günümüze kadar yaklaşımları kronolojik olarak analiz edilmiştir. Paris Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 27 numaralı gramer el yazması İoane Kartvelishvili'ye aittir. Ekvtime Takaishvili'nin anlatımına göre bu el yazma eseri mavi kâğıda yazılmış; Ancak günümüze kadar belli bir sayfalara ulaşmış, bunlar yeni bir kâğıda yapılandırılmış ve kapağa yerleştirilmiştir. İlk sekiz sayfanın tamamı Gürcüce metin, sonrası ise Rusça-Gürcüce metindir.

Paris Milli Kütüphanesi 7 ve 9 numaralı yazarının ismi bilinmeyen gramer kitabının iki nüshası bulunmaktadır ve bunlar eğitim maksatlı yazılmıştır. Bu yazmaların da İoane Kartvelishvili'ye ait olasılığı düşünülmektedir. 15 numaralı el yazması ise David Batonishvili'ye aittir.

Anahtar kelimeler: Gürcüce gramer el yazmaları, Paris, İoane Kartvelishvili, Marie Brosset, Alexandre Khakhanashvili, Ekvtime Takaishvili.

ABSTRACT

The question of finding, describing and publishing Georgian manuscripts preserved abroad in the context of the history of world culture, from the point of view of communication between cultures and the popularization of Georgian spiritual values, is an urgent question of science. Georgian manuscripts stored in the National Library of Paris are of particular importance.

At different times, the manuscripts of the National Library of Paris were described by M. Brosset, A. Khakhanashvili, Fr. Makler and E. Takaishvili. The Georgian manuscripts of Paris were and are of great importance to us today. Several rare manuscripts are preserved here, similar to which either do not exist or are poorly preserved in famous libraries. Aleksandre Khakhanashvili described 26 manuscripts, including three manuscripts of Georgian grammar. Ekvtime Takaishvili described twenty-nine manuscripts, including four manuscripts of Georgian grammar.

This article presents the relationship between the Georgian grammar manuscripts preserved in Paris and the grammar manuscripts of David Batonishvili and Ioane Kartvelishvili. We

will chronologically analyze the importance of studying these manuscripts and the approaches of other scholars in relation to today. Grammar manuscript N 27, preserved in the Paris National Library, belongs to Ioane Kartvelishvili. According to Ekvtime Takaishvili, the manuscript is written on blue paper, individual sheets have been preserved, pasted onto new paper and inserted into the cover. The first eight pages are entirely Georgian text, then Russian-Georgian.

The other two manuscripts of the grammar of the Paris National Library, No. 7 and No. 9, are of an educational nature, without an author. We think that these manuscripts should also belong to Ioan Kartvelishvili. Manuscript No. 15 belongs to David Batonishvili.

Keywords: Manuscripts of Georgian grammar, Paris, Ioane Kartvelishvili, Marie Brosset, Alexandre Khakhanashvili, Ekvtime Takaishvili.

ВВЕДЕНИЕ

В разное время рукописи Национальной библиотеки Парижа описали М.Броссе, Ал.Хаханашвили, Фр. Маклер и Э. Такаишвили. «Грузинские рукописи Парижа для нас имели и сегодня тоже имеют большое значение. Здесь сохранены несколько редких рукописей, подобных которым либо нет, либо мало сохранены в известных библиотеках» (taqaishvili, 1933: 1). Рукописи грузинской грамматики, хранящиеся в Национальной библиотеке Парижа, имеют особое значение для истории популяризации грузинской культуры и изучения грузинской грамматической мысли. Каждый исследователь, занимающийся изучением рукописей грамматики, старается уточнить дату составления этих рукописей. Что касается содержательной стороны этих грамматик, то до настоящего времени она не была предметом отдельного исследования. Целью исследования научной работы является выяснение количества рукописей Парижской национальной библиотеки, уточнения времени их переписания и описания, их взаимосвязи с грамматиками Иоана Батонишвили, Иоана Картвелишвили и грамматикой современного грузинского языка, выделение ключевых вопросов и практического назначения этих грамматик применительно к современности.

Применительно к сегодняшнему дню считаем важным хронологически проанализировать сохраненные в Национальной библиотеке Парижа рукописи грузинской грамматики и отношение других ученых к этим рукописям (khakhanashvili, 1898: 1-20; taqaishvili, 1933 : 2-75; gozalishvili, 1964 : 165-168; chkhik'vadze, 2010 : 106-116; k'aranadze, k'ek'elia, shatirishvili, & chkhik'vadze, 2018 : 202- 213 ; k'oberidze , 2021 : 3; k'oberidze, 2022 a : 275-290).

МЕТОДЫ

При работе над научным трудом, исходя из целей исследования, использован историко-сравнительный и описательный метод, критический анализ, анализ эмпирического материала. Посредством диахронического и синхронического анализа вопрос исследования был хронологически разделен и оценен по отношению к настоящему для получения окончательного результата. Используя метод описательного анализа, выявили проблемы, связанные с рукописями грамматики, и была изучена соответствующая научная литература. Посредством историко-сравнительного метода мы сравнили дату переписи и содержание рукописей грамматики, описанных Мари Броссе, Александром Хаханашвили, Фредериком Маклером, Эkvтими Такаишвили и Национальным центром рукописей; Мы также сравнили рукопись грузинской грамматики Иоана Картвелишвили, рукопись грузинской грамматики хранящуюся в Горийском историко-этнографическом музее

Рукописи Грузинской Грамматики Национальной Библиотеки Парижа

и грамматику современного грузинского языка. Критически оценили время, дату и языковые явления описания каждой из этих грамматик.

ИТОГИ

В настоящей научной статье рассматриваются четыре рукописи по грамматике, хранящиеся в Национальной библиотеке Парижа: грамматика Иоана Багратиони (Батонишвили); грамматика Иоана Картвелишвили; две грамматики без автора. Уточнено время, дата и среда переписания этих рукописей; подчеркнуты роль и значение Марий Броссе, Александра Хаханашвили и Эквтиме Такашвили в описании и изучении этих рукописей. По отношению к современности подчеркнута роль старшего научного сотрудника Национального центра рукописей имени К.Кекелидзе Нестан Чхиквадзе в составлении нового франкоязычного каталога Парижской национальной библиотеки и публикации описания этих рукописей (М. Каранадзе, В. Кекелия, Л. Шатиришвили, Н. Чхиквадзе). В целях лингвистического изучения эти рукописи сравнены с безавторской рукописью, хранящейся в Национальном центре рукописей и Горийском этнографическом музее. Установлена идентичность этих рукописей с рукописями Иоана Картвелишвили. С целью изучения по отношению к современности рукописные грамматики сравнены с грамматиками современного грузинского языка, отмечены сходство и различия, образовательные тенденции рукописей и культурно-историческое значение. Проанализирована литература, связанная с этими рукописями, хотя следует отметить и то, что лингвистическое исследование этих рукописей осуществлена нами впервые.

ДИСКУССИЯ

В начале девятнадцатого века интерес к изучению грузинской культуры в различных направлениях еще более усилился. Укрепились контакты между учеными и открылись новые подходы в отношении к Грузии. В этой ситуации французский ориенталист Марий Броссе положил начало картевологическим исследованиям в европейском научном сообществе.

Несмотря на то, что в европейской картвелологии существовали отдельные исследования по вопросам грузинского языка, литературы и истории, но их все равно было недостаточно (Koberidze, 2023: 81).

Необходимы были частые контакты с европейским научным сообществом. В архиве Марий Броссе, знакомится с книгой законов Вахтанга VI, грузинскими историческими хрониками, словарем Сулхан-Сабы и Библией. В 1822-23 гг. в его научной деятельности важное место занимают арменологические и картлевологические труды (khosht'aria-brose, 2002: 7).

На путь картвелологии Мари Броссе вступил по совету своего друга, известного армениста Жана де Сен-Мартена (до этого он работал в синологии). Сен-Мартен хорошо понимал огромную познавательную ценность грузинских исторических памятников. Работая над вопросами истории древней Армении, он использовал грузинские источники и придавал им большое значение (khantadze, 1982 : 199).

Мари Броссе активно подключился к работе основанного в 1822 году «Азиатского общества Парижа» и его органа — «Азиатского журнала». На страницах упомянутого журнала Броссе опубликовал письма по вопросам грузинского языка, письменности, истории Грузии, нумизматики (ch'umburidze, 1983 : 317).

«Азиатское общество Парижа» объединило ориенталистов всей Европы. Ученый совет Общества также начал сотрудничество с основанным в Петербурге

«Азиатским музеем», библиотека которого содержала почти все существующие книги об ориенталистике (khutsishvili, 2003 : 26). Основоположником «Азиатского общества» был А. Ж. Сен-Мартен (dodashvili , 1962: 15-17).

Мари Броссе внимательно изучил существующую в Европе литературу о Грузии, ознакомился с грамматическими трудами и словарями. Для глубоко овладения грузинским языком он применил своеобразный и оригинальный способ: грузинскую «Библию», напечатанную в Москве в 1743 году по инициативе Бакара Батонишвили, слово в слово, текстуально сравнил с ее греческим подлинником, с которого в свое время была переведена грузинская «Библия». Он обогатил словарный запас, выяснил особенности грузинской фразы, синтаксические и морфологические законы языка. Таким образом, Марий Броссе освоил древнегрузинский язык и в те времена настолько архаично говорил, что, когда в 1831 году он встретился и разговаривал с приехавшими в Париж грузинскими Батонишвили - Вахтангом и Тариэлом (племянниками имеретинского царя Соломона II), они не могли его понять и потребовалось достаточно времени, прежде чем Батонишвили привыкли к его архаичной речи. (Brosset, 1833:1- 25; khantadze, 1982: 199).

Мари Броссе изучил рукописи, хранящиеся в Национальной библиотеке Парижа, большую их часть перевел на французский язык и на их основе создал несколько трудов. В то же время он начал составлять обширный словарь грузинского языка по основам слов. Работы Броссе публиковались в журнале «Азиатского общества Парижа». Здесь Броссе опубликовал обзоры грузинского языка и литературы, напечатал содержание начальной части «Витязя в тигровой шкуре», обзор законов Вахтанга и т. д. Особо важна публикация анонимной грузинской исторической хроники (т.н. «Парижской хроники»). Она была напечатана литографически в 1830 году, а годом позже типографически был напечатан ее французский перевод (Brosset, 1837: 15-27). Эта была первая публикация грузинского исторического памятника в Европе и она заслужила одобрение ориенталистов (khantadze, 1982 : 199, 200).

На то время в Национальной библиотеке Парижа хранилось 26 рукописей. Как отмечает Эквтиме Такашвили, это число было и сто лет назад и во времена Броссе (taqaishvili, 1933: 1).

Работа с грузинскими рукописями «была связана с большими трудностями, так как составители должны были датировать и определить принадлежность неизвестного им памятника культуры. В этом деле библиотеке большую помощь оказал французский картвелолог Марий Броссе. И сегодня пояснения Броссе прилагаются к отдельным единицам коллекции, не говоря уже о публикациях исследователя о памятниках (chkhik'vadze, 2010 : 1).

Среди ученых-исследователей, внесших особенно большой вклад в описании и изучении рукописей Национальной библиотеки Парижа, выделяются работы и заслуги Александра Хаханашвили.

В личном деле Александра Хаханашвили имеется информация: «Пробьба Ал. Хаханашвили (Информация: №73: 22 марта 1897 года) к директору Лазаревского института "о возбуждении ходатайства, в научных целях, в период каникулов о предоставлении ему командировки за границу в Иверский монастырь на Афоне и в Париж для принятия участия в работе XI Конгресса ориенталистов в Париже.

74: ходатайство директора Лазаревского института (№ 638) от 1 апреля 1897 года к попечителю Московского учебного округа о предоставлении Ал.Хаханашвили отпуска для выезда за границу (*mosk'ovis sakhelmts'ipo arkivi. pondi 213. aghts'era 2. sakme 285. purtseli 56*).

Рукописи Грузинской Грамматики Национальной Библиотеки Парижа

27 апреля 1897 г. - ответ попечителя Московского учебного округа (№ 9555) директору Лазаревского института о предоставлении Ал.Хаханашвили трехмесячного отпуска для поездки за границу с 22 мая до 1 сентября 1897 года в Иверский монастырь на Афоне и в Париж для участия в работе XI съезда ориенталистов (*mosk'ovis sakhelmts'ipo arkivi. pondi 213. aghts'era 2. sakme 285. purtseli 55, 56, 57; gozalishvili , 1975 : 71, 72).*

Александр Хаханашвили описал двадцать шесть рукописей, в том числе три рукописи грузинской грамматики. Александр Хаханашвили не смог описать семнадцатую рукопись (старым фондом), поскольку ее не обнаружили в книгохранилище. Грузинские рукописи Национальной библиотеки Парижа, описанные Александром Хаханашвили, были сначала напечатаны в газете «Иверия», затем в журнале «Моамбе». «Рядом с названиями некоторых рукописей читатель мог заметить имя Броссе, который в сороковые годы сделал разбор остатков нашей словесности в Париже и напечатал маленькие письма. После этого по этому вопросу было напечатано много исследований самим Броссе. А также нашими соотечественниками. Сами парижские рукописи никем внимательно не изучались. Несколько лет тому назад я напечатал в «Иверии» краткое обсуждение парижских рукописей. Теперь, проанализировав их более подробно, я могу предоставить читателю обширные сведения» (*khakhanashvili, 1898 : 3*). Из этого видно, что Александр Хаханашвили был знаком с письмами Марий Броссе, которые публиковались в «Азиатском журнале».

Рукопись, описанная Александр Хаханашвили, не смогла избежать критики, но подчеркнуто одно обстоятельство: рукописи описал в сжатые сроки и в тяжелых условиях. Выполненное им великое национальное дело имело положительное значение.

В 1908 году в Париже на французском языке было напечатано «Описание армянских и грузинских рукописей Национальной библиотеки», которое было составлено известным арменистом Фредериком Маклером и опубликованное Эрнестом Леру. Маклер при описании грузинских рукописей указывает на труды Броссе и также опирается на сведения Ал. Хаханашвили, напечатанные в журнале «Моамбе». Внешнее описание Ф. Маклера полное и надлежащее, описание содержания слабое, а объяснение недатированных рукописей, за редким исключением, совершенно ошибочно, даже датированные рукописи иногда ошибочно указаны. Часто Ал. Хаханашвили искажает прочтенное Броссе, а Маклер его повторяет. Целью данной работы является исправление этих ошибок (*taqaishvili, 1933 : 2*).

В 1922 году Эвтиме Такаишвили описал двадцать девять грузинских рукописей, хранящихся в Национальной библиотеке Парижа, в том числе четыре рукописи грузинской грамматики. Описание этих рукописей было напечатано в Париже в 1933 году в книге Эвтиме Такаишвили «Грузинские рукописи Национальной библиотеки Парижа и двадцать грузинских тайных письменных знаков». Указанный труд повторно был переиздан в многотомнике «Возвращение», подготовленном под общей редакцией Гурама Шарадзе (*taqaishvili, 1991: 236-295*).

По оценке Эвтиме Такаишвили, «одно из огромных значений парижских рукописей состоит и в том, что они дают нам ключ к двадцати грузинским криптограммам или тайным письмам, которым Броссе тоже уделил много внимания, но остался незамеченным нашими учеными. Ал. Хаханашвили их вообще не упоминает» (*taqaishvili, 1933: 2*). Изучение грузинской криптографии или тайной

письменности выходит за рамки нашего исследования, поэтому мы обойдем этот вопрос. Рукописи грузинской грамматики, описанные Александре Хаханашвили и Эквтиме Такайшвили, дают нам такую картину: #7. (по описанию Эквтиме Такайшвили №19) «Грузинская грамматика», 23 страницы, в 161 строк, написанные на бумаге хуцури и мхедрули (khakhanashvili, 1898 : 10, 11).

По каталогу под седьмым номером две рукописи. По наблюдениям Эквтиме Такайшвили, это «Учебная грамматика», переписанная на синей бумаге список, написанная некрасиво наклонным мхедрули, с заглавиями и заглавными буквами на асомтаврული, в картонной обложке, 23 страницы, важнейшая рукопись. относится к первой половине XIX века. (taqaishvili, 1933 : 52). А Александре Хаханашвили считает, что грамматика составлена в XVIII веке. Это подтверждает надпись на книге 1760 год (khakhanashvili , 1898: 12).

Александре Хаханашвили описывает эту рукопись более развернуто: «грамматика является руководством к правильному произношению и правописанию». Грамматика делится на три части: 1. Словопроизводство; 2. Составление предложений; 3. Правописание. Глава первая: буквы, слоги и слова.

Глава вторая: части речи (существительное, местоимение, глагол, причастие, предлог, наречие, союз, междометие).

Глава третья: число и склонение (исходный, родительный, дательный, сказательный, начальный, эргативный (повествовательный), творительный, звательный). Есть четыре способа склонения: 1. Склонение имен с окончанием на согласный; 2. Склонение имен с окончанием на гласные а, е, иа, и ფ; ; 3. Склонение имен с окончанием на ჯ; 4. Склонение имен с окончанием на согласный о, и. Глагол обозначает действие лица или предмета. Пишу (кому-то), пишу (что-то), даю писать (лицу что-то) Названы формы времени: настоящее, прошедшее (несовершенное, совершенное, завершённое, незавершённое) и будущее. У глагола есть род. В грамматике приведены примеры рода, склонения и спряжения (изменения) глагола (khakhanashvili, 1898: 11).

13. «Грузинская грамматика» (по описанию Эквтиме Такайшвили № 20). Кабадони (от др. груз. - полоса) приобретена от наследников господина Шульца. Запись полностью на грузинском языке, 52 страницы. Рукопись представляет повтор той грамматики, которая описана в #7 bis рукописи (khakhanashvili , 1898: 2, 15). По мнению Эквтиме Такайшвили, рукопись указанной «Грузинской учебной грамматики» была переписана в начале 19 века на мхедрули, заглавия и заглавные буквы выполнены на асомтаврული. Это такая же грамматика, что и № 19 (taqaishvili, 1933 : 53).

15. «Грамматика грузинского языка» (по нумерации Эквтиме Такайшвили # 18) составлена Давидом Батонишвили на грузинском, в переплете, на черной бумаге, 81 страница (приписка 21 января, 1897). По описанию Эквтиме Такайшвили, грамматика была составлена Давидом Батонишвили в 1790 году в городе Тифлисе. Рукопись составлена на мхедрули, на бумаге, 81 страница, в роскошном переплете. В предисловии грамматики указано, что свой труд Давид Батонишвили посвящает Ираклию Второму. В конце от руки Давида приведены несколько терминов по русски (но грузинскими буквами) и с грузинским переводом, в конце которого от руки Теймураза сделана надпись (taqaishvili , 1933 : 51).

По оценке Эквтиме Такайшвили «Эта книга один из лучших экземпляров грамматики Давида Батонишвили, принадлежащий самому Давиду; между бумажной филигранью виден 1788 год. Рукопись относится к концу 18-го века и несмотря на то, что она не переписана рукой самого Давида, она составлялась под его надзором, есть

Рукописи Грузинской Грамматики Национальной Библиотеки Парижа

надписи от его руки и приравниваются автографу» (taqaishvili, 1933 : 52). В 1831 году Теймураз Батонишвили был избран членом «Азиатского общества» Парижа. В том же году Теймураз отправил Мари Броссе грамматические труды Каталикоса Антона и Давида Батонишвили (khandadze, 1982: 202).

По мнению Ал. Поцхишвили, известны шесть рукописей грамматики Давида Батонишвили. Из них две хранятся в Ленинградском отделении Института востоковедения Академии наук (бывший Азиатский музей), а четыре – в Институте рукописей имени академика К. Кекелидзе Академии наук Грузии. Рукопись Е – 174 – копия, переписанная Броссе с экземпляра, который в 1832 году Теймуразом Багратиони был подарен Парижскому азиатскому обществу. Эту копию Мари Броссе переписал своей рукой и привез в Россию. Подлинник рукописи, который сейчас хранится в Парижском азиатском обществе, предположительно не автограф. Об этом заставляют думать написанные в конце десять русских слов с грузинским переводом (potskhishvili, 1979:197).

Думаем, что рукопись грамматики Давида Батонишвили, хранящаяся в Национальной библиотеке Парижа, должна быть той самой, которую Теймураз Батонишвили отправил Мари Броссе.

27 – грузинская грамматика от настоятеля Тифлиского благородного училища, Иоана Картвелишвили для пользования его же училища, написана на синей бумаге. Книга имела такое «предисловие для читателя: хотя грамматика составлена Патриархом Грузии Антоном, учащимся трудно учиться по этой грамматике. Поэтому я постарался упростить и составить школьный учебник так, как того требует природа грузинского языка» (taqaishvili, 1933: 76).

Первые восемь страниц грамматики - грузинский текст, затем русско-грузинский, грузинский перевод русского текста. Внизу пять страниц - только русский текст. Заглавия написаны асомтаври.

В Тбилисском благородном училище грамматика грузинского языка изучалась по грамматике ректора Гайоза. Это был первый учебник, изданный весьма большим тиражом. По этой книге грузинская молодежь изучала грамматику родного языка в первой четверти девятнадцатого века (tavzishvili, 1948: 261; nik'olaishvili, 1970: 18-19).

К этому периоду относится созданный Иоаном Картвелишвили учебник практического назначения «Грузинская грамматика». На обложке рукописного текста этой грамматики надпись: «Грузинская грамматика, составленная настоятелем Тифлиского благородного училища, протопопом Иоаном Картвелишвили для пользования его же училища. 1809 г. Тифлис».

Ал. Поцхишвили называет четырнадцать рукописей Иоана Картвелишвили, которые хранятся: одиннадцать – в Институте рукописей имени К. Кекелидзе; две – в Ленинграде (одна в фонде Иоана библиотеки Салтыкова-Щедрина, а вторая в фонде Броссе Ленинградского института востоковедения); и одна – в Горийском историко-этнографическом музее. По его предположению «в 1809 году И. Картвелишвили грамматику грузинского языка, преподает ее в течение трех-четырёх лет, но потом сам же видит необходимость изменения этой грамматики и делает новую редакцию. Должна быть написана не позднее 1816 года, именно в этот год переписана, но Новая редакция должна была быть написана не позднее 1816 г., поскольку S- 1545 в этом году была переписана, но создана она должна была через три-четыре года после написания первого издания (1809 г.). одна из рукописей второй редакции (возможно именно S- 1545) положена в основу печатного текста. Можно сказать, что есть

разница между печатным и S- 1545, правда эта разница мизерная, но это факт, и не можем обойти ее стороной» (potskhishvili, 1979: 260, 287).

В 1947 году Александр Глонти описал «Грузинскую грамматику», хранящуюся в Горийском историко-этнографическом музее (# 134). «Эта грамматика написана на бумаге размером 22, 5X17,1-130 стр. без переплета. В рукописи отсутствует в начале, наверное предисловие, остался только отрывок. Алфавит мргловани используется в начале глав, параграфов и некоторых слов. Пагинация выполнена другой рукой и чернилами. Рукопись относится не позднее к первой четверти XIX века. Это мнение подтверждается одним местом из текста: » „Кто правит в России?– Александр Первый (стр. 22). Подобный пример для иллюстрации грамматического события автор мог привести при жизни Александра Первого. Царствование же Александра Первого относится именно к первой четверти XIX века(1801-1825). Рукопись была приобретена музеем у семьи известного педагога Ал. Гарсеванишвили. На рукописи имеется такая приписка отца Ал. Гарсеванишвили, также известного писца (переписчика) Александра: „Книга от Александра Гарсеванова 1845 года». По мнению Ал. Глонти личность автора рукописи и ее переписчика не установлена (ghlont'i, 1980: 121).

Как уже было указано выше, Ал.Пощишвили, перечисляя рукопись грамматики Иоана Картвелишвили, указывает на хранящуюся в Горийском историко-этнографическом музее рукопись грамматики, принадлежащую Иоану Картвелишвили. Рукопись грамматики Иоана Картвелишвили, список S-4432, мы сравнили рукописи грамматики, хранящейся в Горийском историко-этнографическом музее (описано Ал.Глонти) и Национальной библиотеке Парижа (хранятся в Национальном центре рукописей).

Материал для иллюстрации с параллельных текстов: рукопись S-4432:

«Грамматика делится на три части: 1. Этимология или происхождение слова; 2. Синтаксис или построение словосочетаний; 3. Орфография или правописание». Рукопись # 134 Горийского историко-этнографического музея: «Грамматика делится на три основные части: 1.Правописание; 2. Происхождение слова; 3. Построение словосочетаний».

3. Рукопись в Парижской национальной библиотеке (#7 bis.): «Грамматика делится на три части: 1. Происхождение слова; 2. Построение словосочетаний 3. Правописание» (khakhanashvili ,1998: 10).

Иоане Картвелишвили в первой главе рассматривает «виды букв (звуков)». Они делятся на три: гласные (а, е, і, о, u), дифтонги (ჭ, Ω, ჯ, h, ჭ) и глухие, которые представлены согласными и которые называются глухими из-за признака, по которому эти имена дал им Антон (звуки, при произношении которых голос не слышен).

Буквы делятся на три: гласные (а, е, і, о, u), двугласные (дифтонги) (ჭ, Ω, ჯ, h, ჭ) и глухие. Гласных пять: (а, е, і, о, u),, двугласных пять (ჭ, Ω, ჯ, h, ჭ). Двугласными называются потому, что при их произношении слышится два звука (kartuli gramat'ik'a, # 134 : 3-4). По нашему мнению, двугласные звуки те же дифтонги. Что касается глухих звуков, это глухие согласные, при произношении которых голос вообще не слышен.

В грамматике про род читаем: «Есть четыре рода имени: 1. Мужской род — это обозначает человека мужского пола. Например: отец, дедушка, брат и другие. 2. Женский род – это обозначает лицо женского пола: примеры: мать и бабушка и другие. 3. Общий род, которое обозначает обоих полов, то есть как мужской,

Рукописи Грузинской Грамматики Национальной Библиотеки Парижа

так и женский. Примеры: сыновний, теленок, сборище...» 4. Собственный: имя человека (kartuli gramat'ik'a, # 134 : 14.). У этого положения есть «сноска», где упоминается, что в грузинском языке нет необходимости различать роды, как в европейском языке» (kartuli gramat'ik'a, # 134 : 14-15).

Иоане Картвелишвили по возможности перенес в свою грамматику почти большую часть положительных положений грамматики Антоная и Гайоза. Если склонение построил по Антону, то в спряжении предпочтение отдал Гайозу; Во многом же он у обоих взял понемногу (potskhishvili, 1979 : 274).

В грамматике Иоана Картвелишвили просто и доступно представлены парадигмы и виды склонения (k'oberidze, 1921 : 7-12).

Иоане Картвелишвили предлагает определенное правило расположения членов предложения (частей речи). По его мнению, предложение состоит из трех составных частей: подлежащего, сказуемого и союза. «Подлежащее это сам предмет, о котором идет речь. Сказуемое выражает действие подлежащего. Союз соединяет. Напр.: Государь отец своих подчиненных. Государь – подлежащее, отец своих подчиненных – сказуемое (определение), слово это сказуемое (kartvelishvili, 1809 : 132).

В грамматике Иоана Картвелишвили указывается, что предложение может быть простым или сложным, в зависимости от подлежащего и слушателя. Простое предложение состоит из одного подлежащего и одного сказуемого, сложное предложение состоит из двух и более подлежащих и сказуемых, соединенных союзом. Напр.: «Праздность и безделье ослабляют плоть и душу и делают человека бессильным» (kartvelishvili, 1809 : 133).

От соединения предложений получаются периоды (части). Период может быть односложным, т. е. состоящий из одного предложения. Первое предложение этого периода является главным, а второе – дополнительным; хотя главное предложение стоит в начале, место может быть и в конце, - отмечает автор.

Помимо дополнительного предложения автор упоминает «слитное предложение» (kartvelishvili, 1809 : 134). Думаем, что дополнительные и слитные предложения, упомянутые Иоаном Картвелишвили, должны быть одним и тем же. Эти предложения следует понимать как зависимые предложения.

Опираясь на признаки лица, в «Грузинской грамматике» Иоане Картвелишвили выделены объективное и субъективное спряжения. Здесь отличие от мнения Антона Первого. Антон виды спряжения выделяет по структуре основы настоящего, где меняется гласный слога. По словообразованию выделены подтипы. Иоане Картвелишвили продолжил и упростил положения Гайоза относительно вопроса спряжения глаголов. В отличие от Гайоза используются непервербные и параллельные формы; Спряжение глаголов типа «я люблю» также различно. В грамматике Иоане Картвелишвили представлены ряд интересных наблюдений, значение которых и сегодня велико для истории анализа грузинского глагола (k'oberidze, 2018: 147).

Как мы отметили выше, первый краткий печатный франкоязычный каталог был издан в 1908 году. Его составитель, французский арменолог Фредерик Маклер опирался на уже существующие рукописные каталоги коллекции, на справки Броссе и данные описаний Ал. Хаханашвили (khakhanashvili, 1898: 1-20; Brosset, 1837: 15-27; Makler, 1908: 1-18). Но каталог не смог избежать ошибок, особенно в отношении сущности, даты и происхождения рукописей, которые не были научно изучены и опирались лишь на субъективные предположения отдельных лиц. Единственное

научное описание, составленное на грузинском языке, в котором рассматривается точная сущность, дата и другие филолого-исторические вопросы рукописей, принадлежит Эквтиме Такаиашвили (taqaishvili, 1933 : 2-75; chkhik'vadze, 2010 : 1-3).

Описание рукописей, хранящихся в Национальной библиотеке Парижа и мнения грузинских ученых были известны лишь узкому кругу и из-за языкового барьера не были доступны широкому научному сообществу. Именно по этой причине возникла необходимость создания нового франкоязычного каталога, в который внесены техническое описание, дата и сущность каждой рукописи (описание этих рукописей опубликовано в 2018 году в книге «Грузинская рукописная книга за рубежом», в котором отмечается, что хранившиеся сегодня в Париже рукописи насчитывают 32 экземпляра. Среди них четыре рукописи грамматики: 1. Грамматика Давида Багратаиони (Батонишвили), рукопись XVIII века. 2. Грузинская грамматика - рукопись I половины XIX века. 3. Грузинская грамматика - рукопись XIX века. 4. Грамматика Иоана Картвелова (Картвелишвили) – составлена в 1809 году (k'aranadze, k'ek'elia, shatirishvili, & chkhik'vadze, 2018 : 202- 213).

Мы хронологически сравнили рукописи грамматики, хранящиеся в Национальной библиотеке Парижа. Из этих четырех рукописей грамматика Иоанна Картвелишвили написана сравнительно простым языком и имеет практическое назначение. И рукопись более полная и описание более понятное читателю. Схема склонения у Иоана Картвелишвили более совершенная, признаки всех склонений даны почти без ошибок. Весьма ценны описанные им особенности грузинского глагола. Он подробно представил нам спряжение грузинского глагола и вопрос порядка слов в предложении. Грамматика Иоанна Картвелишвили подготовила почву для грамматик современного грузинского языка.

Что касается соотношения школьной грамматики Иоана Картвелишвили и грамматики современного грузинского языка, то подтверждается различная терминология; рассматривает род имени существительного; из членов предложения называет только подлежащее, сказуемое и союз; грамматику делит на три части: правописание, синтаксис, словообразование. Не уточнена сущность членов предложения. Грамматика современного грузинского языка состоит из двух частей: морфологии и синтаксиса. Членами предложения являются подлежащее, сказуемое, дополнение, определение, обстоятельство. Правописание не является разделом грамматики. Существительное в грузинском языке не имеют рода (shanidze, 1953:1-19; k'vach'adze, 1988: 50,307).

Таким образом, в настоящей статье проанализированы рукописи грузинской грамматики, хранящиеся в Национальной библиотеке Парижа, состояние их изучения хронологически по отношению к современности. Уточнены время и ситуация описания этих рукописей и их отношение к напечатанным грузинским рукописям. 1. Грамматика Давида Багратаиони (Батонишвили) (рукопись XVIII века). 2. Грузинская грамматика (рукопись I половины XIX века. без автора). 3. Грузинская грамматика (рукопись XIX века. без автора). 4. Грамматика Иоана Картвелова (Картвелишвили) (составлена в 1809 году).

подчеркнуты роль и значение Мари Броссе, Александра Хаханашвили и Эквтиме Такаиашвили в описании и изучении этих рукописей. По отношению к современности подчеркнута роль старшего научного сотрудника Национального центра рукописей имени К. Кекелидзе Нестан Чхиквадзе в составлении нового франкоязычного каталога Парижской национальной библиотеки и публикации

Рукописи Грузинской Грамматики Национальной Библиотеки Парижа

описания этих рукописей (М. Каранадзе, В. Кекелия, Л. Шатиришвили, Н. Чхиквадзе).

В целях лингвистического изучения эти рукописи сравнены с безавторской рукописью, хранящейся в Национальном центре рукописей и Горийском этнографическом музее. Установлена идентичность этих рукописей с рукописями Иоана Картвелишвили

На основе анализа рассмотренных материалов можно сделать вывод, что рукопись грамматики Иоана Картвелишвили (№ 27), хранящаяся в Горийском историко-этнографическом музее и Национальной библиотеке Парижа, практически идентична с рукописью первой редакции грамматики Иоана Картвелишвили (S-4432), хранящейся в Национальном центре рукописей, однако есть небольшая редакторская и хронологическая разница. Также две рукописи учебной грамматики без авторства, хранящиеся в Национальной библиотеке Парижа и описанные Ал.Хаханашвили (# 7 bis, #13) и Эквтиме Такашвили (№ 19, № 20), могут представлять собой рукопись грамматики Иоана Картвелишвили, хотя в будущем дополнительные исследования и уточнения обязательны.

«Грузинская грамматика» Иоана Картвелишвили является логическим продолжением грамматического наследия Антона Первого и ректора Гайоза. Она традиционно рассматривает вопросы фонетики, морфологии и синтаксиса, но в то же время отличается интересными наблюдениями и оригинальным освещением вопросов, с точки зрения содержания она более простая и понятная. Это же обуславливает практическое назначение грамматики Иоана Картвелишвили и значение лингвистического вклада автора по отношению к современности.

Схема склонения у Иоана Картвелишвили более совершенная, признаки всех склонений даны почти без ошибок. Весьма ценны описанные им особенности грузинского глагола. Он подробно представил нам спряжение грузинского глагола и вопрос порядка слов в предложении. Грамматика Иоанна Картвелишвили подготовила почву для грамматик современного грузинского языка.

С целью изучения по отношению к современности рукописные грамматики сравнены с грамматиками современного грузинского языка, отмечены сходство и различия, образовательные тенденции рукописей и культурно-историческое значение: то подтверждается различная терминология; рассматривает род имени существительного; из членов предложения называет только подлежащее, сказуемое и союз; грамматику делит на три части: правописание, синтаксис, словообразование. Не уточнена сущность членов предложения. Грамматика современного грузинского языка состоит из двух частей: морфологии и синтаксиса. Членами предложения являются подлежащее, сказуемое, дополнение, определение, обстоятельство. Правописание не является разделом грамматики. Существительное в грузинском языке не имеют рода

По нашему мнению, та рукопись грамматики Давида Багратиони, которая хранится в Национальной библиотеке Парижа, которая в 1832 году была передана Теймуразом Багратиони Национальной библиотеке Парижа, должна быть подлинником. Мари Броссе собственноручно переписал копию этой рукописи и привез ее в Россию. Рукопись E-174 Давида Батонишвили, в настоящее время хранящаяся в Национальном центре рукописей, должна быть копией этой рукописи

Работа важна для изучения грузинского грамматического мышления и грузинских рукописей. Грузинские рукописи Национальной библиотеки Парижа, описанные и опубликованные Александром Хаханашвили и Эквтиме Такашвили,

сыграли роль своеобразного научного путеводителя для дальнейших исследований. Рукописи грузинской грамматики Национальной библиотеки Парижа позволят заинтересованным лицам следить за образовательными тенденциями рукописей и с помощью новейших исследований привносить новизну в современную лингвистику.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Gozalishvili, sh. (1964). kartuli sit'qvierebis gamochenili mk'vlevari. *mnatobi*. #1. Tbilisi.
- Gozalishvili sh. (1975). aleksandre khakhanashvilis tskhovrebisa da moghvats'eobis amsakhveli dok'ument'ebi. *saist'orio moambe*. #31-32. Tbilisi.
- Dodashvili, r. (1962). *mari brose-kartuli mts'erlobis mk'vlevari*. Tbilisi: gamomtsemloba „sabch'ota sakartvelo“.
- Tavzishvili, g. (1948). *sakhalkho ganatlebisa da p'edagogiuri azrovnebis ist'oria sakartveloshi (1801-1870)*. Tbilisi.
- Taqaishvili, e. (1933). *p'arizis natsionaluri bibliotek'is kartuli khelnats'erebi da otsi kartuli saidumlo damts'erlobis nishani*. P'arizi.
- K'aranadze, m. k'ek'elia, v. shatirishvili, l. & chkhik'vadze, n. (2018). kartuli khelnats'eri ts'igni sazghvargaret. Tbilisi.
- K'vach'adze, l. (1988). tanamedrove kartuli enis sint'aksi. Tbilisi.
- K'oberidze, m. (2018). zmnis ughlebis p'aradigmebi ioane kartvelishvilis „kartul gramat'ik'ashi“. *goris sakhelmts'ipo sasts'avlo universit'et'is sametsniro k'vlevebis zhurnali*, t'. I, # 1. Gori.
- K'oberidze, m. (2022) a. aleksandre khakhanashvili da kartvelologiis akt'ualuri sak'itkhebi. *pilologiuri k'vlevebi*. III. Gori.
- K'oberidze, m. (2022) b. aleksandre khakhanashvili da p'arizis natsionaluri bibliotek'is kartuli khelnats'erebi. *ist'oria, arkeologia da etnologia*. VIII. Gori.
- Mosk'ovis sakhelmts'ipo arki. pondi 213. aghts'era 2. sakme 285. purtseli 55, 56, 57.
- Nik'olaishvili, e. (1970). gaioz rekt'ori da misi kartuli gramat'ik'a. *gaioz rekt'ori. kartuli gramat'ik'a*. t'ekst'i gamosatsemad moamzada, gamok'vleva da leksik'oni daurto elene nik'olaishvilma. Tbilisi.
- Potskhishvili, a. (1979). kartuli gramat'ik'uli azris ist'oria. Tbilisi.
- Kartvelishvili, i. (1809). kartuli gramat'ik'a . k'. *k'ek'elidzis sakhelobis khelnats'erta erovnuli tsent'ri. khelnats'eri. pondi S. # 4432*. Tbilisi.
- Kartuli gramat'ik'a. *goris ist'oriul-etnografiuli muzeumi, khelnats'eri. pondi # 134*.
- Ghlont'i, al. (1980). goris muzeumis khelnats'erebi. kartuli ghramat'ik'a. pilologiuri chanats'erebi. Tbilisi: gamomtsemloba „sabch'ota sakartvelo“.
- Shanidze, a. (1953). kartuli gramat'ik'is sapudzvlebi. Tbilisi.
- Chkhik'vadze n. (2010). kartuli khelnats'eri utskhoetis satsavebshi (saprangetis natsionaluri bibliotek'a). *sp'ek'ali*. #2. Tbilisi.
- Ch'umburidze, z. (1983). *kartuli khelnats'erebis k'valdak'val*. Tbilisi: gamomtsemloba „nak'aduli“.
- Khantadze, sh. (1982). ori iubile (teimuraz bagrat'ionisa da mari brosesm shemokmedebiti urtiertobis shesakheb). *sakartvelos sss metsnierebata ak'ademiis matsne, ist'oriis, arkeologiis, etnografiisa da khelovnebis ist'oriis seria*. #41. Tbilisi.
- Khakhanashvili, a. (1898). p'arizis natsionaluri bibliotek'is kartuli khelnats'erebi: moambe. I. T'pilis. Tbilisi.
- Khosht'aria-brose, e. (2002). ak'ad. mari broses saarkivo memk'vidreoba. gazeti „lit'erat'uruli sakartvelo“, # 3, Tbilisi.

Рукописи Грузинской Грамматики Национальной Библиотеки Парижа

- Khutsishvili, m. (2003). p'arizis „saazio sazogadoeba" da p'irveli sametsniero k'avshirebi sakartvelostan. amirani. #3. Tbilisi.
- Koberidze, M. (2023). Gruzinskaja kul'tura v kontekste mirovogo nauchnogo soobshhestva na H Mezhdunarodnom kongresse orientalistov. Karadeniz. 60. Ankara, 78-84.
- Brosset, M. (1833). Memoires inedits relatifs al's histoire et a la language georgienne. Paris.
- Brosset, M. (1837). Elements dde la language georgienne. Paris.
- Macler, F. (1908). Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque nationale. Paris. Imprimerie nationale E. Leroux.

❖TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIVES / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА❖**YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC**

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğretim Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğretim Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Prof. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğretim Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Prof. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ / NİĞDE * Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN – MERSİN* Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğretim Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Prof. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – SİİRT / DİYARBAKIR * Dr. Öğretim Üyesi Turgay KABAK – BAYBURT / GÜMÜŞHANE * Dr. Ramazan ERGÖZ – SİİRT / BİTLİS * Prof. Dr. Mehmet EROL – GAZİANTEP * Doç. Dr. Mehmet TEYFUR - AĞRI

YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ▪ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPOYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ – SİRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU - TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Dr. Öğretim üyesi Taylan ABİÇ - KKTC ▪ Dr. Öğretim üyesi Nina PETROVİÇE - MOLDOVA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kadir GOLKAYRAN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (RUSYA FEDERASYONU - DAĞİSTAN CUMHURİYETİ,) ▪ Dr. Nursaule AKHATOVA (KAZAKİSTAN) ▪ Prof. Dr. Gous KHAN, (HİNDİSTAN) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (AZERBAYCAN) ▪ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ÖZBEKİSTAN)

❖ YAZIM VE YAYIN İLKELERİ ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde çift kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 10 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir "Öz" yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.**
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm'lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since two-blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовков (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, соискатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуется использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.
- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

Fiyatı / Price / Стоимость

1000 TL (Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
36 \$ / 35 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)